

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΕΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΦΤΩΧΕΙΑ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ-ΦΑΚΕΛΟΣ

Διδάσκουσα
ΜΑΡΙΑ ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

Αθήνα 2012

ΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

1. Εισόδημα και πλούτος – ανισότητες και φτώχεια - ορισμοί, δείκτες
2. Δίκαιη ή κοινωνικά επιθυμητή διανομή εισοδήματος
3. Πολιτική αναδιανομής του εισοδήματος: θεωρητική δικαιολόγηση, περιεχόμενο, εργαλεία
4. Θεωρίες της διανομής του προσωπικού εισοδήματος από εργασία
5. Μέτρηση της οικονομικής ανισότητας: έννοιες – μέθοδοι
6. Θεωρίες της φτώχειας – Ο διάλογος για την παγκόσμια φτώχεια
7. Μέτρηση της φτώχειας – προσεγγίσεις – εργαλεία
8. Φτώχεια εντός των νοικοκυριών – η διάσταση του φύλου
9. Εμπειρική διερεύνηση των ανισοτήτων και της φτώχειας στην Ελλάδα
10. Φτώχεια, ανεργία, κρίση
11. Πολιτικές κατά της φτώχειας στη Νότια Ευρώπη
12. Διεθνής κοινωνική πολιτική κατά της φτώχειας

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
(που χρησιμοποιείται στο μάθημα)

1. Σημειώσεις – φάκελος του μαθήματος Μ. ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ
2. Μ. ΠΕΤΜΕΖΙΔΟΥ, Χ. ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ (επιμ). 2004, **Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός**, Αθήνα: Εξάντας
ΔΙΑΝΕΜΟΜΕΝΟ ΣΥΓΓΡΑΜΑ
Κεφ.1 Ο διάλογος για την παγκόσμια φτώχεια (Μαρία Πετμεζίδου)
Κεφ. 3 Για μία αναθεώρηση της διεθνούς κοινωνικής πολιτικής ενάντια στη φτώχεια (Peter Townsend)
Κεφ. 4 Εννοιολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα στη μέτρηση της οικονομικής ανισότητας (Χρίστος Παπαθεοδώρου)
Κεφ. 10 Ανεργία, φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός στην Ελλάδα (Μαρία Καραμεσίνη)
Κεφ. 12 Πολιτικές κατά της φτώχειας στη Νότια Ευρώπη (Μάνος Ματσαγγάνης)
3. Γ. ΔΑΦΕΡΜΟΣ, Α. ΘΕΟΦΙΛΑΚΟΥ, Χ. ΜΑΥΡΟΔΗΜΗΤΡΑΚΗΣ, Π. ΤΣΑΚΛΟΓΛΟΥ (2008), **Η φτώχεια στην Ελλάδα, Μελέτες 1**, ΙΝΕ ΓΣΕΕ – Παρατηρητήριο Κοινωνικών, Οικονομικών Δημοσιονομικών Εξελίξεων, Φτώχειας και Ανισοτήτων.
<http://www.ineobservatory.gr/sitefiles/books/pdf/meletil.pdf>
4. Χ. ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ, Γ. ΔΑΦΕΡΜΟΣ (2010), **Δομή και τάσεις της οικονομικής ανισότητας και της φτώχειας στην Ελλάδα και την Ε.Ε. 1995-2008, Επιστημονικές Εκθέσεις 2**, ΙΝΕ ΓΣΕΕ – Παρατηρητήριο Κοινωνικών, Οικονομικών Δημοσιονομικών Εξελίξεων, Φτώχειας και Ανισοτήτων.
<http://www.ineobservatory.gr/sitefiles/books/pdf/report2.pdf>
5. Σ. ΖΩΓΡΑΦΑΚΗΣ, Θ. ΜΗΤΡΑΚΟΣ (2011), **Ο κίνδυνος χαμηλού εισοδήματος σε νοικοκυριά με ανέργους στη διάρκεια της τρέχουσας κρίσης**, Ημερίδα Τράπεζας της Ελλάδος, 13 Μαΐου 2011.
http://www.bankofgreece.gr/BoGDocuments/13-5_zografakis-mitrakes.pdf

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή

1. Διανομή και αναδιανομή του εισοδήματος και του πλούτου: φτώχεια, ανισότητες και η καταπολέμησή τους (Μ. Καραμεσίνη)

- 1.1 Εισόδημα και πλούτος: ορισμοί
- 1.2 Φτώχεια: έννοια, ορισμοί, μέτρηση
- 1.3 Ανισότητες: διανομή του εισοδήματος και δείκτες ανισότητας
- 1.4 Κοινωνικοί στόχοι ως προς τη διανομή του εισοδήματος: δίκαιη ή κοινωνικά επιθυμητή διανομή
- 1.5 Πολιτική αναδιανομής του εισοδήματος: θεωρητική δικαιολόγηση, περιεχόμενο, εργαλεία

2. Θεωρίες της διανομής του εισοδήματος και της φτώχειας

- 2.1 Φέτση Α., «Θεωρίες της διανομής του προσωπικού εισοδήματος από εργασία»
- 2.2 Κασσιμάτη Κ., «Θεωρίες της φτώχειας»

3. Η διάσταση του φύλου στην εμπειρική διερεύνηση της φτώχειας

- 3.1 Cantillon S. & B. Nolan, «Φτώχεια εντός των νοικοκυριών: μέτρηση διαφορών με βάση το φύλο χρησιμοποιώντας μη χρηματικούς δείκτες»
- 3.2 Fucuda-Parr S., «Τί σημαίνει θηλυκοποίηση της φτώχειας; Όχι μόνο έλλειψη εισοδήματος»
- 3.3 Durbin E., «Προς ένα δείκτη ανθρώπινης φτώχειας με βάση το φύλο»
- 3.4 Μουκάνου Ε., «Φτώχεια και γυναίκες»

Τα κείμενα του τρίτου κεφαλαίου επελέγησαν από τη διδάσκουσα και αποσκοπούν στο να αναδείξουν τη **διάσταση του φύλου στη θεωρία και την εμπειρική διερεύνηση της φτώχειας**. Αποτελούν μεταφράσεις από τα αγγλικά, που χρηματοδοτήθηκαν από το Γ' ΚΠΣ (ΕΠΕΑΕΚ II) στα πλαίσια του προπτυχιακού προγράμματος σπουδών φύλου του Παντείου Πανεπιστημίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΔΙΑΝΟΜΗ ΚΑΙ ΑΝΑΔΙΑΝΟΜΗ ΤΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΛΟΥΤΟΥ: ΦΤΩΧΕΙΑ, ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΠΟΛΕΜΗΣΗ ΤΟΥΣ

Μ. Καραμεσίνη¹

Σ' αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε δύο διαστάσεις της διανομής του εισοδήματος: τη φτώχεια και τις εισοδηματικές ανισότητες. Και οι δύο έννοιες στηρίζονται πάνω σε στοιχεία για το εισόδημα και σε αξιολογικές κρίσεις. Αλλά είναι δύο διαφορετικές έννοιες. Η φτώχεια παραπέμπει στον ορισμό και τη μέτρηση του αριθμού και της έκτασης των φτωχών στην κοινωνία. Οι εισοδηματικές ανισότητες αναφέρονται στις διαφορές μεταξύ ατόμων ως προς το εισόδημα και την πρόσβαση σε πόρους.

Θα ξεκινήσουμε από τις έννοιες του εισοδήματος, του πλούτου, της φτώχειας και των ανισοτήτων και των τρόπων μέτρησής τους. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε αφενός τους πιθανούς στόχους που μία κοινωνία μπορεί να θέσει ως προς τη διανομή του εισοδήματος και του πλούτου, αφετέρου, εάν η αγορά διανέμει τους πόρους με τρόπο που να ανταποκρίνεται σ' αυτούς τους στόχους. Η αδυναμία της αγοράς να οδηγήσει στην κοινωνικά επιθυμητή διανομή του εισοδήματος δικαιολογεί θεωρητικά (στα πλαίσια της οικονομικής επιστήμης) την ανάγκη παρέμβασης του κράτους. Θα κλείσουμε το κεφάλαιο αναλύοντας τις μορφές με τις οποίες παρεμβαίνει το κράτος για την επίτευξη της κοινωνικά επιθυμητής διανομής του εισοδήματος και του πλούτου και για την καταπολέμηση της φτώχειας και των ανισοτήτων.

1.1 Εισόδημα και πλούτος: ορισμοί

Τόσο το εισόδημα όσο και ο πλούτος αποτελούν δείκτες της αγοραστικής δύναμης ενός ατόμου, δηλαδή της δυνατότητάς του να αγοράζει αγαθά και υπηρεσίες. Ομως το μεν **εισόδημα** είναι η αύξηση της αγοραστικής δύναμης του ατόμου κατά τη διάρκεια μιας χρονικής περιόδου, ο δε **πλούτος** είναι το ύψος της αγοραστικής δύναμης του ατόμου μία δεδομένη χρονική στιγμή. Κατά συνέπεια, ο πλούτος είναι ένα μέγεθος-απόθεμα ενώ το εισόδημα ένα μέγεθος-ροή.

Διακρίνουμε τρία είδη πλούτου: τον υλικό (σπίτια, οικόπεδα και διαρκή καταναλωτικά αγαθά) το χρηματο-οικονομικό πλούτο (τραπεζικές καταθέσεις, μετοχές, ομόλογα) και το ανθρώπινο κεφάλαιο (παραγωγικές γνώσεις και δεξιότητες).

Κάθε είδος πλούτου αποτελεί πηγή εισοδήματος (χρηματικού ή μη χρηματικού). Ωστόσο, μόνο το **χρηματικό εισόδημα** μπορεί να μετρηθεί και σε αυτό θα αναφερόμαστε στο εξής όταν θα χρησιμοποιούμε τον όρο εισόδημα. Παρομοίως, μόνο τα είδη πλούτου που μπορούν να αποτιμηθούν χρηματικά μπορούν να μετρηθούν και άρα όταν στο εξής θα χρησιμοποιούμε τον όρο πλούτο, θα εννοούμε μόνο τον **υλικό** και **χρηματο-οικονομικό πλούτο**.

¹ Η συγγραφή του κεφαλαίου στηρίζεται στο κεφ. 8 του βιβλίου των J. Le Grand, C. Propper, R. Robinson, *The Economics of Social Problems*, Macmillan, 1992, στο κεφ. 19 του βιβλίου των P. Samuelson & W. Nordhaus, *Οικονομική Τομ. 1*, 1998, (ελλην. έκδοση 2000) εκδ. Παπαζήσης και στο κεφ. 7 του βιβλίου του Σ. Καράγιωργα, *Οι οικονομικές λειτουργίες του κράτους*, εκδ. Παπαζήσης 1979.

Οι κύριες συνιστώσες του εισοδήματος των ατόμων – ή αλλιώς του **προσωπικού εισοδήματος** – είναι το εισόδημα από εργασία (μισθοί, εισόδημα από αυτοαπασχόληση), το εισόδημα από περιουσία (πρόσοδοι, τόκοι, μερίσματα) και οι μεταβιβαστικές πληρωμές του κράτους (επιδόματα, φοροαπαλλαγές). Το **διαθέσιμο προσωπικό εισόδημα** αποτελείται από το προσωπικό εισόδημα μείον τους φόρους. Ο πλούτος αποτελείται από τη χρηματική αξία των υλικών και χρηματο-οικονομικών περιουσιακών στοιχείων μείον τα οφειλόμενα δάνεια σε τράπεζες και άλλους πιστωτές.

1.2 Φτώχεια: έννοια, ορισμοί, μέτρηση

Η φτώχεια ορίζεται πάντοτε με αναφορά σε ένα επίπεδο ζωής κάτω από το οποίο τα άτομα ονομάζονται «φτωχά». Αυτό το επίπεδο ζωής αποκαλείται **γραμμή φτώχειας**.

Το πρώτο πρόβλημα που παρουσιάζει η μέτρηση της φτώχειας είναι ο καθορισμός του τί εννοούμε με αυτή την έννοια. Η επίσημη γραμμή φτώχειας στις ΗΠΑ αντιστοιχεί σε εισόδημα πενήντα φορές υψηλότερο απ' ό,τι το μέσο εισόδημα στην Ινδία. Συνεπώς, οι αμερικανοί φτωχοί είναι ασύγκριτα πιο ευκατάστατοι από την πλειοψηφία των Ινδών. Μήπως αυτό σημαίνει ότι η φτώχεια δεν αποτελεί πρόβλημα στις ΗΠΑ, όπως και σε άλλες χώρες του δυτικού κόσμου, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας;

Η απάντηση σ' αυτό το ερώτημα εξαρτάται από το αν κανείς ορίσει τη φτώχεια με απόλυτους ή σχετικούς όρους. Ενας απόλυτος ορισμός της φτώχειας, ανεξάρτητος από χρόνο και κοινωνία, τη συνδέει με την αδυναμία των ατόμων να επιβιώσουν όταν δεν έχουν τους **αναγκαίους πόρους** και άρα με το **επίπεδο εισοδήματος επιβίωσης**. Ενας σχετικός ορισμός της φτώχειας συσχετίζει το επίπεδο ζωής των φτωχών με τα πρότυπα διαβίωσης της κοινωνίας όπου ζουν. Ετσι, για παράδειγμα, οι φτωχοί θα μπορούσαν να οριστούν ως τα άτομα που το εισόδημά τους είναι **κατώτερο του μισού του μέσου εισοδήματος** ή αυτοί των οποίων το εισόδημα δεν μπορεί να τους δώσει **πρόσβαση στις κανονικές δραστηριότητες των ατόμων στην κοινωνία**. Το μισό του μέσου εισοδήματος ή το εισόδημα που δίνει πρόσβαση στις κανονικές κοινωνικές δραστηριότητες αποτελούν παραδείγματα ορισμού της γραμμής φτώχειας.

Και οι δύο ορισμοί έχουν πρόβλημα. Αφενός είναι δύσκολο να ορίσει κανείς τις προϋποθέσεις επιβίωσης ανεξάρτητα από τα πολιτισμικά πρότυπα της κοινωνίας όπου ζει, αφετέρου ο σχετικός ορισμός της φτώχειας ισοπεδώνει τις διαφορές βιοτικού επιπέδου μεταξύ των φτωχών διαφορετικών χωρών. Τις περισσότερες φορές οι επιστήμονες χρησιμοποιούν το σχετικό ορισμό της φτώχειας.

Ωστόσο τα προβλήματα μέτρησης δεν τελειώνουν με την επιλογή του σχετικού ορισμού. Πρώτο, για να μετρηθεί η φτώχεια πρέπει να γνωρίζουμε τους **διαθέσιμους πόρους** των ατόμων, από τους οποίους εξαρτάται το επίπεδο ζωής τους. Αλλά ποιά είναι το μέτρο των διαθέσιμων πόρων; Αν και συνήθως προτιμάται το εισόδημα, άλλοι δείκτες που χρησιμοποιούνται είναι οι καταναλωτικές δαπάνες των ατόμων, οι συνθήκες στέγασης, το εκπαιδευτικό επίπεδο, η κατάσταση απασχόλησης.

Δεύτερο, ποιά είναι η μονάδα αναφοράς για τον υπολογισμό του εισοδήματος και τη μέτρηση της φτώχειας; Το **άτομο** ή η **οικογένεια/νοικοκυριό**, δεδομένου ότι τα άτομα

ζουν σε οικογένειες ή νοικοκυριά και το πιθανότερο είναι να έχουν πρόσβαση και σε πόρους άλλων εκτός από τους δικούς τους; Από την επιλογή της μονάδας ανάλυσης εξαρτάται η έκταση του φαινομένου της φτώχειας. Από θεωρητικής άποψης η οικογένεια ή το νοικοκυριό είναι η κατάλληλη μονάδα ανάλυσης όταν υπάρχει μοίρασμα του εισοδήματος μέσα στην οικογένεια ή το νοικοκυριό μεταξύ των μελών. Το πρόβλημα είναι να προσδιορίσει κανείς στην πράξη το βαθμό στον οποίο γίνεται μοίρασμα, ώστε να εφαρμόσει ένα ενιαίο κανόνα για όλα τα άτομα της κοινωνίας.

Τρίτο, θα έπρεπε να μετράμε απλώς τον αριθμό των ατόμων ή οικογενειών που είναι φτωχοί ή και το βαθμό στον οποίο είναι φτωχοί; Στην πρώτη περίπτωση υπολογίζουμε το **κατά κεφαλήν εισόδημα** και το συγκρίνουμε με τη γραμμή της φτώχειας, ενώ στη δεύτερη υπολογίζουμε το **κενό φτώχειας**. Ως κενό φτώχειας ορίζεται το χρηματικό ποσό που είναι απαραίτητο προκειμένου να καλυφθεί το κενό μεταξύ του εισοδήματος των φτωχών και της γραμμής της φτώχειας. Οι δύο αυτοί δείκτες είναι προφανώς συμπληρωματικοί. Ο πρώτος μας λέει πόσοι άνθρωποι είναι φτωχοί αλλά όχι πόσο, ενώ ο δεύτερος εκτιμά την έκταση και το κόστος εξάλειψης της φτώχειας. Το βασικό μειονέκτημα του πρώτου δείκτη είναι ότι μία μεταφορά εισοδήματος από τους πιο φτωχούς στους φτωχούς που βρίσκονται οριακά κάτω από τη γραμμή φτώχειας θα καταγραφεί από αυτόν το δείκτη ως μείωση της φτώχειας.

Το τελευταίο πρόβλημα είναι ότι οι παραπάνω δείκτες δεν μετρούν τη **διάρκεια παραμονής στη φτώχεια**, που είναι πάρα πολύ σημαντική διάσταση των αρνητικών επιπτώσεων της φτώχειας στην ευημερία των ατόμων. Στην πραγματικότητα, το πρόβλημα της φτώχειας σε μια κοινωνία μπορεί να θεωρηθεί ως το γινόμενο του αριθμού των φτωχών επί τη μέση διάρκεια παραμονής στη φτώχεια.

1.3 Ανισότητες: διανομή εισοδήματος/πλούτου και δείκτες ανισότητας

Για να μπορέσουν να μετρηθούν οι εισοδηματικές ανισότητες πρέπει να είναι γνωστή η διανομή του εισοδήματος. Η διανομή αυτή παρουσιάζεται συνοπτικά ως εξής:

Πίνακας 1. Διανομή προσωπικού ακαθάριστου εισοδήματος

Εισοδηματική τάξη νοικοκ.	Ελλάδα ('94)	ΗΠΑ ('95)	Σωρευτική διανομή	Απόλυτη ισότητα	Απόλυτη ανισότητα
Κατώτερο 20%	4,0%	3,7%	3,7	20	0
Επόμενο 20%	9,8%	9,1%	12,8	40	0
Μεσαίο 20%	15,8%	15,2%	28,0	60	0
Επόμενο 20%	23,6%	23,3%	51,3	80	0
Ανώτερο 20%	46,7%	48,7%	100,0	100	100
Σύνολο	100,0%	100,0%			

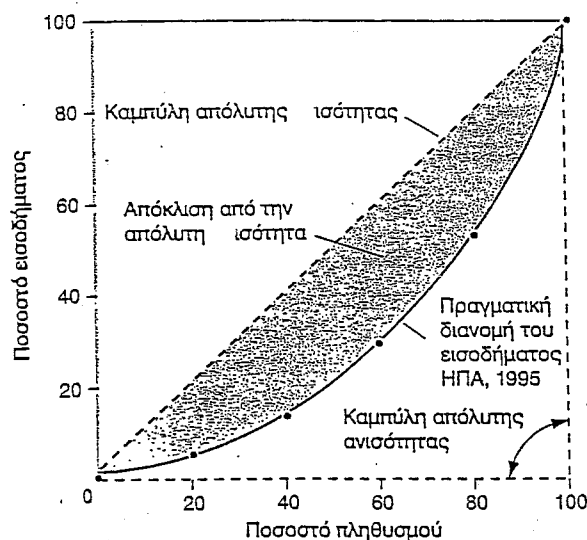
Πηγή: ΚΕΠΕ, *Διανομή, αναδιανομή και φτώχεια*, Αθήνα 1999 (αδημοσίευτη μελέτη).
 US Bureau of the Census, *Money Income of Households, Families and Persons in the United States: 1995*, Current Population Report, 1996.

Η διανομή του εισοδήματος συνήθως αναπαρίσταται με την καμπύλη Lorenz, που απεικονίζει το μέγεθος των εισοδηματικών ανισοτήτων, αντιπαραβάλλοντας την πραγματική – σωρευτική – διανομή του εισοδήματος (τρίτη στήλη του πίνακα) με τις

υποθετικές διανομές που αντιστοιχούν αφενός στην απόλυτη ισότητα (τέταρτη στήλη του πίνακα) αφετέρου στην απόλυτη ανισότητα (τέταρτη στήλη του πίνακα).

ΣΧΗΜΑ 1

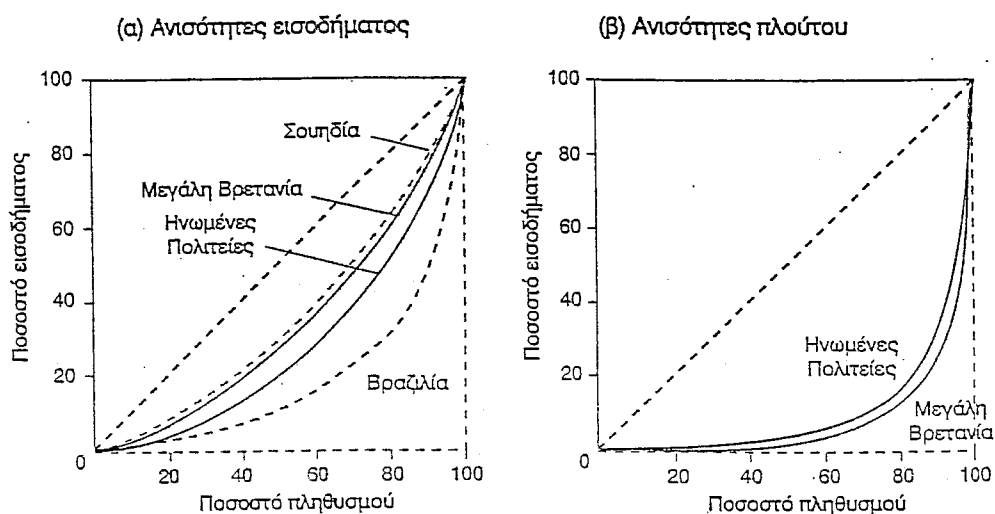
Η καμπύλη Lorenz εκφράζει ανισότητα εισοδήματος

Πηγή: P. Samuelson & W. Nordhaus, *Οικονομική*, Παπαζήσης 2000, σελ. 824-825.

ΣΧΗΜΑ 2

Η ανισότητα διαφέρει από κοινωνία σε κοινωνία και είναι μεγαλύτερη για τον πλούτο παρά για το εισόδημα

(α) Οι ανεπτυγμένες οικονομίες εμφανίζουν μικρότερη ανισότητα στη διανομή του εισοδήματος σε σύγκριση με τις μεσαίου εισοδήματος οικονομίες. Αντίθετα προς τις προβλέψεις πολλών σοσιαλιστών, ότι οι πλούσιοι θα γίνονται πλουσιότεροι και οι φτωχοί φτωχότεροι στον καπιταλισμό, η μικτή οικονομία φαίνεται να βελτιώνει, με την πάροδο του χρόνου, την ισότητα στη διανομή του εισοδήματος.

(β) Η κατοχή πλούτου τείνει να είναι περισσότερο συγκεντρωμένη από ό,τι τα ετήσια εισοδήματα. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Μεγάλη Βρετανία φαίνεται να έχουν παρόμοια διανομή του εισοδήματος, αλλά ο πλούτος είναι λίγο πιο συγκεντρωμένος στη Βρετανία σε σύγκριση με τις Ηνωμένες Πολιτείες. Σε σοσιαλιστικές χώρες, όπως η Κίνα, ο ιδιωτικός πλούτος εμφανίζει πολύ μικρότερη συγκέντρωση. [Πηγή: Federal Reserve Board, *Survey of Consumer Finances*, Washington, D.C., 1989. A. B. Atkinson και A. J. Harrison, «Trends in the Distribution of Wealth in Britain» στο A. B. Atkinson (επιμ. έκδ.), *Wealth, Income and Inequality* (Oxford University Press, London, 1980). *World Development Report 1993*]

Όταν το εισόδημα είναι ίσα διανεμημένο μεταξύ των ατόμων της κοινωνίας, τότε η διανομή του εισοδήματος απεικονίζεται στο σχήμα 1 με τη διακεκομμένη διαγώνιο. Η διανομή της απόλυτης ανισότητας αντιστοιχεί στην κάτω ορθή γωνία. Η καμπύλη Lorenz σχηματίζεται μεταξύ των δύο αυτών ακραίων καταστάσεων με βάση τα στοιχεία της πραγματικής διανομής του εισοδήματος. Η σκιασμένη επιφάνεια στο σχήμα 1, μεταξύ της καμπύλης Lorenz και της διαγωνίου, δείχνει την απόκλιση της πραγματικής από την απόλυτα ίση διανομή του εισοδήματος και δίνει ένα μέτρο του βαθμού εισοδηματικής ανισότητας.

Ο συντελεστής Gini, που είναι ο πιο συνηθισμένος δείκτης εισοδηματικής ανισότητας, ισούται με το εμβαδόν της σκιασμένης επιφάνειας προς το εμβαδόν του ορθογωνίου τριγώνου με κορυφή την κορυφή της κάτω ορθής γωνίας του διαγράμματος. Είναι προφανές ότι όσο η καμπύλη πλησιάζει προς τη διαγώνιο τόσο οι εισοδηματικές ανισότητες είναι μικρότερες, ενώ όσο απομακρύνεται είναι μεγαλύτερες.

Ο συντελεστής Gini είναι μόνο ένας από τους δείκτες μέτρησης των ανισοτήτων εισοδήματος και πλούτου. Άλλοι είναι η τυπική απόκλιση, ο συντελεστής διακύμανσης, οι δείκτες Atkinson και Theil. Όλοι αυτοί οι δείκτες είναι συνοπτικοί και γι' αυτό ατελείς. Προσπαθούν να συνοψίσουν ένα τεράστιο όγκο πληροφοριών σε έναν αριθμό και σ' αυτήν τους την προσπάθεια αναπόφευκτα δίνουν έμφαση σε κάποιες πληροφορίες, ενώ κάποιες άλλες τις αγνοούν. Για παράδειγμα, ο συντελεστής Gini δεν λαμβάνει υπόψη το μερίδιο του συνολικού εισοδήματος που απολαμβάνει το πλουσιότερο 5 ή 1% των συμπολιτών μας, ενώ κάποιος θα μπορούσε να θέλει να το γνωρίζει, όπως επίσης και να το συγκρίνει με το αντίστοιχο μερίδιο σε άλλες χώρες. Επίσης ο ίδιος συντελεστής δεν μας δείχνει τις ανισότητες στο κάτω και άνω μέρος της κατανομής των εισοδημάτων ξεχωριστά και άρα αγνοούμε την εισοδηματική ψαλίδα μεταξύ μεσαίων και κατώτερων ή μεσαίων και ανώτερων εισοδηματικών στρωμάτων. Για την εξέταση λοιπόν των εισοδηματικών ανισοτήτων σε όλες τους τις διαστάσεις πρέπει να χρησιμοποιεί κανείς συμπληρωματικά πολλούς δείκτες.

Όπως και στην περίπτωση της φτώχειας, τα προβλήματα μέτρησης των ανισοτήτων εισοδήματος ή πλούτου δεν τελειώνουν με την επιλογή ενός δείκτη ή συνδυασμού δεικτών. Χρειάζεται κανείς να αποφασίσει για το *είδος εισοδήματος* που θα λάβει υπόψη του (φορολογητέο ή συνολικό, ακαθάριστο ή καθαρό), τη *μονάδα ανάλυσης* (ατομικό εισόδημα ή εισόδημα του νοικοκυριού) και την *περίοδο αναφοράς* (ετήσιο ή δια βίου εισόδημα). Όλες αυτές οι αποφάσεις δεν έχουν μόνο μία τεχνοκρατική διάσταση – π.χ. έλλειψη ή αναξιοπιστία στοιχείων – αλλά προϋποθέτουν και αξιολογικές κρίσεις από την πλευρά του ερευνητή, εφόσον δεν υπάρχει συναίνεση.

1.4 Κοινωνικοί στόχοι ως προς τη διανομή εισοδήματος: δίκαιη ή κοινωνικά επιθυμητή διανομή

Ένας από τους δύο βασικούς στόχους μιας κοινωνίας είναι η κοινωνική δικαιοσύνη, που μεταφράζεται σε δίκαιη διανομή του εισοδήματος. Ενώ όμως όλοι σχεδόν οι πολίτες μιας χώρας συμφωνούν ότι η διανομή του εισοδήματος πρέπει να είναι δίκαιη, δεν υπάρχει γενική συμφωνία μεταξύ τους για το τί θεωρούν δίκαιη διανομή. Τα πράγματα περιπλέκονται ακόμα περισσότερο, διότι ενδέχεται η δίκαιη διανομή να συγκρούεται με τον άλλο βασικό στόχο της κοινωνίας, που είναι η οικονομική αποτελεσματικότητα. Γι' αυτό ο προσδιορισμός της κοινωνικά επιθυμητής διανομής του εισοδήματος πραγματοποιείται μέσω της πολιτικής διαδικασίας.

Η απόκλιση της υπαρκτής από την κοινωνικά επιθυμητή διανομή του εισοδήματος επιβάλλει την παρέμβαση του κράτους με διάφορες μορφές, που απαρτίζουν την πολιτική αναδιανομής του εισοδήματος.

Επειδή, όπως προαναφέραμε, διαφέρουν οι αντιλήψεις για το τι είναι δίκαιη διανομή του εισοδήματος, όπως και για το είδος της σχέσης μεταξύ διανομής και οικονομικής αποτελεσματικότητας, θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια έξι διαφορετικές προσεγγίσεις της αναδιανομής του εισοδήματος μαζί με τα επιχειρήματά τους.

Ελάχιστα όρια

Σύμφωνα με τους οπαδούς της προσέγγισης των ελάχιστων ορίων, ο στόχος της κοινωνικής δικαιοσύνης ως προς τη διανομή του εισοδήματος υπηρετείται επαρκώς όταν η κοινωνία εγγυάται ότι κανενός το εισόδημα δεν μπορεί να πέσει κάτω από ένα δεδομένο ελάχιστο επίπεδο. Ο πλούτος των πλουσίων ή οι ευρύτερες εισοδηματικές ανισότητες δεν ενδιαφέρουν. Το μόνο που χρειάζεται είναι η εξάλειψη της φτώχειας.

Οι περισσότεροι άνθρωποι θα συμφωνούσαν ότι η καταπολέμηση της φτώχειας αποτελεί βασικό συστατικό στοιχείο κάθε πολιτικής αναδιανομής του εισοδήματος. Ωστόσο πολλοί θα διαφωνούσαν ότι η φτώχεια πρέπει να είναι το μοναδικό μέλημα της τελευταίας για διάφορους λόγους. Αφενός δεν είναι ξεκάθαρο ότι το πρόβλημα της φτώχειας μπορεί εύκολα να διαχωριστεί από αυτό των ανισοτήτων, ιδίως όταν υιοθετήσει κανείς το σχετικό ορισμό της φτώχειας. Αφετέρου, είναι παράλογο να εφαρμόζει κανείς αρχές δικαιοσύνης μόνο σε αυτούς που βρίσκονται στο ένα άκρο της εισοδηματικής κλίμακας και όχι και σε αυτούς που βρίσκονται στο άλλο άκρο.

Πλήρης ισότητα

Ενας πιο ριζοσπαστικός στόχος της πολιτικής αναδιανομής του εισοδήματος είναι η πλήρης ισότητα. Κάθε μέλος της κοινωνίας θα έπρεπε να απολαμβάνει το ίδιο εισόδημα, ανεξάρτητα από θέση και ικανότητα. Οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι της ευημερίας είχαν αρχικά υποστηρίξει το στόχο αυτό στηριζόμενοι σε ωφελιμιστικά επιχειρήματα. Εφόσον η οριακή χρησιμότητα του εισοδήματος μειώνεται με την αύξησή του, τότε η ίση διανομή του εισοδήματος μεγιστοποιεί την κοινωνική ευημερία. Κι αυτό διότι η αφαίρεση ενός τμήματος του εισοδήματος ενός πλούσιου και η μεταβίβασή του σε έναν φτωχό ή απλά λιγότερο πλούσιο μειώνει την ευημερία του πρώτου λιγότερο απ' ό,τι θα αυξήσει την ευημερία των δεύτερων.

Η υιοθέτηση της πλήρους ισότητας ως στόχου της πολιτικής αναδιανομής προσκρούει καταρχήν σε πολιτικά εμπόδια. Οι θιγόμενοι είναι πάρα πολλοί, λόγω της μεγάλης έκτασης που πρέπει να λάβει η αναδιανομή του εισοδήματος προκειμένου να επιτευχθεί ο συγκεκριμένος στόχος. Ωστόσο, εκτός από τις ιδεολογικο-πολιτικές αντιδράσεις, η πλήρης ισότητα διανομής έχει υποστεί και θεωρητική κριτική.

Τα ωφελιμιστικά επιχειρήματα αμφισβητήθηκαν, αλλά οι πολέμιοι του στόχου της ισότητας διανομής κυρίως προέβαλαν το επιχείρημα της σύγκρουσής του με το στόχο της οικονομικής αποτελεσματικότητας. Η φορολόγηση των πλουσίων και οι εισοδηματικές μεταβιβάσεις στους φτωχούς ωθούν τους μεν πλούσιους να επενδύουν λιγότερο τους δε φτωχούς να δουλεύουν λιγότερο, με αποτέλεσμα να μειώνεται η συνολική παραγωγή και το εισόδημα της κοινωνίας, άρα και η κοινωνική ευημερία.

Ισότητα συμβατή με την οικονομική μεγέθυνση

Οι οπαδοί της άποψης ότι όσο μεγαλύτερη είναι η έκταση της αναδιανομής του εισοδήματος τόσο περισσότερο βλάπτεται η οικονομική αποτελεσματικότητα θεωρούν ότι η πολιτική αναδιανομής του εισοδήματος οφείλει να έχει ως στόχο την επίτευξη της μέγιστο βαθμό ισότητας διανομής, που είναι συμβατός με ένα δεδομένο ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης.

Το μειονέκτημα αυτής της άποψης είναι ότι η εμπειρική οικονομική έρευνα δεν έχει μέχρι σήμερα προσδιορίσει σε ποιο βαθμό συμβάλλει η ανισότητα στην οικονομική μεγέθυνση. Κατά συνέπεια, το επιχείρημα της οικονομικής μεγέθυνσης μπορεί εύκολα να χρησιμοποιηθεί για τη δικαιολόγηση μεγάλων εισοδηματικών ανισοτήτων με τρόπο εντελώς αυθαίρετο.

Ανισότητα που ευνοεί τους λιγότερο ευημερούντες

Για να αντιμετωπιστεί αυτό το πρόβλημα, ο φιλόσοφος John Rawls ανέλαβε να εξευγενίσει αυτήν την προσέγγιση. Υποστήριξε ότι η ανισότητα στην κοινωνία μπορεί να δικαιολογηθεί μόνον εφόσον λειτουργεί προς το συμφέρον των πιο φτωχών. Ετσι λοιπόν μπορεί να δικαιολογηθεί μία διαφορά στα εισοδήματα εάν είναι απαραίτητη για να ωθεί τα άτομα στην αύξηση του προϊόντος της οικονομίας και εάν τα εισοδήματα των φτωχότερων στρωμάτων της κοινωνίας αυξάνονται ως αποτέλεσμα της οικονομικής μεγέθυνσης.

Συνοπτικά το επιχείρημα του John Rawls λέει ότι η κοινωνία οφείλει να επιτρέπει εκείνο το βαθμό εισοδηματικής ανισότητας που μεγιστοποιεί την οικονομική θέση αυτών που έχουν τους λιγότερους πόρους. Η πολιτική αναδιανομής του εισοδήματος πρέπει να υπακούει σ' αυτόν το στόχο, που αποκαλείται κωδικοποιημένα 'μέγιστο-ελάχιστο' (maximin). Ένα μειονέκτημα αυτού του στόχου είναι ότι υποθέτει ότι η κοινωνία είναι αδιάφορη έναντι διαφορετικών βαθμών ανισότητας στη διανομή του εισοδήματος, από τη στιγμή που όλοι συμβάλλουν στην αύξηση της ευημερίας των λιγότερο ευνοημένων μελών της. Ομως αυτοί οι διαφορετικοί βαθμοί ανισότητας έχουν σημαντικές επιπτώσεις στην ευημερία άλλων κοινωνικών ομάδων.

Ισότητα ευκαιριών – δίκαιη διαδικασία απόκτησης εισοδήματος

Σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση, μία διανομή εισοδήματος είναι δίκαιη εφόσον έχει προκύψει από μία κατάσταση όπου όλοι έχουν τις ίδιες ευκαιρίες να γίνουν πλούσιοι ή φτωχοί. Μια άλλη διατύπωση της ίδιας προσέγγισης λέει ότι μία διανομή εισοδήματος είναι δίκαιη εάν είναι το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας της οποίας οι κανόνες θεωρούνται από όλους δίκαιοι.

Το πρόβλημα σ' αυτήν την περίπτωση είναι ότι όλοι δεν συμφωνούν για το τί σημαίνει ισότητα ευκαιριών και ποιοί θεωρούνται δίκαιοι κανόνες. Οι ακραίες καταστάσεις έλλειψης ισότητας ευκαιριών, όπως μία υποθετική κοινωνία όπου το εισόδημα ενός ατόμου εξαρτάται από αυτό των γονέων του, είναι εύκολο να εντοπισθούν. Αλλά είναι πολύ δυσκολότερο να ορίσεις ως δίκαιες ή άδικες καταστάσεις όπου οι εισοδηματικές διαφορές μπορεί μεν να έχουν προκύψει μέσα από μία δίκαιη διαδικασία, αλλά καθορίζονται από ενέργειες του παρελθόντος που υπήρξαν απόρροια διακρίσεων.

Διανομή ανάλογα με τις ανάγκες ή την αξία των ατόμων

Μερικοί πιστεύουν ότι η διανομή του εισοδήματος είναι δίκαιη όταν στηρίζεται σε ορισμένες βασικές αρχές. Τέτοιες είναι η ανάγκη ή ατομική αξία. Ωστόσο υπάρχουν διαφορετικές απόψεις για το ποιές είναι οι ανάγκες που δικαιολογούν εισοδηματικές διαφορές ή για το ποιά άτομα αξίζει να έχουν μεγαλύτερο εισόδημα από τα υπόλοιπα.

Μερικοί για παράδειγμα θεωρούν ότι οι νέοι έχουν μεγαλύτερες ανάγκες από τους ηλικιωμένους, οι πνευματικά υγιείς από τους πνευματικά ανάπηρους, οι εργαζόμενοι με ανήλικα παιδιά από αυτούς χωρίς κ.ο.κ. Άλλοι θεωρούν ότι ο σκληρά εργαζόμενος πρέπει να αμείβεται περισσότερο από τον τεμπέλη, ο έξυπνος περισσότερο από το χαζό, οι άνδρες από τις γυναίκες, οι λευκοί από τους μαύρους.

Σε όλες τις περιπτώσεις, ένα ή περισσότερα χαρακτηριστικά διαφοροποίησης του ενός ατόμου από το άλλο απομονώνονται, ως κρίσιμοι παράγοντες που δικαιολογούν το να απολαμβάνουν ορισμένες κατηγορίες/ομάδες ατόμων ένα υψηλότερο μερίδιο στη διανομή των οικονομικών πόρων από τις υπόλοιπες. Οι δυτικές κοινωνίες δικαιολογούν τη διαφοροποίηση των εισοδημάτων στη βάση περισσότερο της ατομικής αξίας παρά της ανάγκης. Σε γενικές γραμμές θεωρούν ότι άτομα που καταβάλουν μεγαλύτερη προσπάθεια και θυσίες αξίζει να αμείβονται περισσότερο.

1.5 Πολιτική αναδιανομής του εισοδήματος: θεωρητική δικαιολόγηση, περιεχόμενο και εργαλεία

Είπαμε παραπάνω ότι η πολιτική αναδιανομής του εισοδήματος αποτελεί τον τρόπο με τον οποίο διορθώνεται η απόκλιση της υπαρκτής από την κοινωνικά επιθυμητή διανομή του εισοδήματος. Η θεωρητική δικαιολόγηση της κρατικής παρέμβασης στο πεδίο της διανομής του εισοδήματος όμως στηρίζεται στην αναγνώριση ότι η διανομή του εισοδήματος στις καπιταλιστικές οικονομίες συνεπάγεται συνήθως σοβαρές εισοδηματικές ανισότητες.

Στο καπιταλιστικό σύστημα οι άνθρωποι αντλούν εισοδήματα από την πώληση των πόρων που κατέχουν. Οι πόροι είναι δύο ειδών: περιουσιακά στοιχεία και ανθρώπινο κεφάλαιο. Το εισόδημα που τα άτομα αντλούν εξαρτάται λοιπόν από το είδος των πόρων που κατέχουν την τιμή που μπορούν να εισπράξουν για τους πόρους αυτούς. Γι' αυτό και η διανομή του εισοδήματος είναι απόρροια της διανομής των πόρων στα άτομα μιας κοινωνίας και των τιμών των διαφορετικών ειδών πόρων.

Μια πηγή των εισοδηματικών ανισοτήτων είναι συνεπώς οι ανισότητες στην ιδιοκτησία πλούτου (υλικά ή χρηματο-οικονομικά περιουσιακά στοιχεία), ανεξάρτητα εάν τα άτομα τον κληρονόμησαν ή τον συσσωρεύσαν κατά τη διάρκεια της ζωής τους από ικανότητα ή τύχη. Οσοι κατέχουν πλούτο απολαμβάνουν εισοδήματα πολύ υψηλότερα από αυτούς που δεν έχουν. Μία δεύτερη πηγή εισοδηματικών ανισοτήτων είναι οι διαφορές σε ανθρώπινο κεφάλαιο που κατέχουν τα άτομα. Αλλά και αυτές οι διαφορές σχετίζονται με τις ανισότητες στην ιδιοκτησία πλούτου, δεδομένου ότι τα παιδιά των πλουσιότερων οικογενειών κατά κανόνα τα καταφέρνουν καλύτερα με τις σπουδές τους απ' ό,τι αυτά των φτωχότερων. Έτσι, ακόμα και στην περίπτωση που τα άτομα συσσωρεύουν τον πλούτο κατά τη διάρκεια της ζωής τους από ικανότητα, αυτή η ικανότητα είναι σε μεγάλο βαθμό κληρονομημένη και όχι έμφυτη. Ένα μεγάλο

μέρος λοιπόν των ανισοτήτων στην κατανομή των πόρων μεταξύ των ατόμων της παρούσας γενιάς είναι απόρροια των ανισοτήτων κατά την προηγούμενη.

Είναι ξεκάθαρο ότι η λειτουργία της αγοράς εργασίας και των κεφαλαιαγορών δεν μπορούν να εξασφαλίσουν ότι όλα τα εισοδήματα θα βρίσκονται πάνω από ένα ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης. Τα άτομα που δεν έχουν καθόλου πόρους (αυτά που ούτε έχουν περιουσιακά στοιχεία ούτε μπορούν να βρουν δουλειά) δεν θα έχουν κανένα εισόδημα και δεν θα φθάσουν το ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης. Βεβαίως, κάποια άτομα που βρίσκονται προς το παρόν εκτός αγοράς εργασίας μπορεί να δούλεψαν στο παρελθόν (π.χ. συνταξιούχοι), αλλά στις περισσότερες περιπτώσεις οι αποταμιεύσεις δεν είναι αρκετές για να εξασφαλίσουν το κοινωνικά ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης. Αλλά άτομα μπορεί να κατέχουν πόρους αλλά να εισπράττουν κατά καιρούς πολύ χαμηλές τιμές γι' αυτούς τους πόρους (π.χ. οι αγρότες στον Τρίτο κόσμο που το εισόδημά τους εξαρτάται από τις διεθνείς τιμές για τις σοδειές τους). Οι ιδιωτικές ασφαλίσεις μπορεί να μην καλύπτουν τέτοιους κινδύνους. Έτσι, όταν δεν υπάρχει κρατική παρέμβαση, το εισόδημα πολλών ατόμων μπορεί να πέφτει κάτω από το ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης.

Εάν η αγορά αδυνατεί να εξασφαλίσει ένα κατώτατο επίπεδο διαβίωσης σε όλα τα άτομα μιας κοινωνίας κατά μείζονα λόγο δεν ικανοποιεί το στόχο της πλήρους ισότητας στη διανομή του εισοδήματος. Ακόμα και εάν οι τιμές όλων των πόρων ήσαν οι ίδιες, θα είχαμε πλήρη ισότητα στη διανομή του εισοδήματος μόνο εάν είχαμε ισότητα στη διανομή των πόρων. Αλλά δεν υπάρχει μηχανισμός στο καπιταλιστικό σύστημα που να εξασφαλίζει την ισότητα στη διανομή πόρων. Επίσης, η ανάγκη και ατομική αξία είναι έννοιες που προσδιορίζονται κοινωνικά και άρα δεν υπάρχει κανένας λόγος η αγορά να διανέμει τα εισοδήματα με βάση αυτές τις αρχές. Τέλος, ακόμα και εάν υποθέσουμε ότι δεν υπήρχαν διακρίσεις στην αγορά – κάτι που δεν ισχύει – η κληρονόμηση πλούτου, που μπορεί να επηρεάσει τις ευκαιρίες για τη συσσώρευση ανθρώπινου κεφαλαίου, υπονομεύει την αρχή των ίσων ευκαιριών όλων των ατόμων ως προς την απόκτηση ίσων εισοδημάτων από εργασία ή περιουσία.

Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι το καπιταλιστικό σύστημα και ο μηχανισμός της αγοράς δεν ικανοποιούν τον κοινωνικό στόχο της δίκαιης διανομής του εισοδήματος, με καμία από τις τέσσερις έννοιες στις οποίες αναφερθήκαμε (ελάχιστα όρια, πλήρης ισότητα, διανομή με βάση την ανάγκη ή την ατομική αξία, ισότητα ευκαιριών). Το πεδίο λοιπόν είναι ελεύθερο για την ανάπτυξη της πολιτική αναδιανομής του εισοδήματος εκ μέρους του κράτους.

Τα σύγχρονα κράτη προσπαθούν να μειώσουν τις εισοδηματικές ανισότητες και να καταπολεμήσουν τη φτώχεια κυρίως χρησιμοποιώντας το μηχανισμό της φορολογίας και των μεταβιβαστικών πληρωμών. Η λογική του μηχανισμού αυτού είναι η εξής: το κράτος επιβάλλει φόρους στις ανώτερες εισοδηματικές τάξεις και το εισόδημα που αποσπά από τη φορολογία το μεταβιβάζει με διάφορες μορφές (παροχές κοινωνικής ασφάλισης και πρόνοιας) στα στρώματα του πληθυσμού με το χαμηλότερο εισόδημα.

Αλλά και με τη βασική λειτουργία του εφοδιασμού της κοινωνίας με δημόσια αγαθά το κράτος προσπαθεί να πετύχει, σε κάποια έκταση, αναδιανομή του εισοδήματος. Συγκεκριμένα ρυθμίζει τη φορολογία με τέτοιο τρόπο (προοδευτική φορολογία) ώστε ο πληθυσμός με υψηλά εισοδήματα να συμμετέχει στο κόστος παραγωγής των

δημόσιων αγαθών με ποσοστό μεγαλύτερο από εκείνο του πληθυσμού με χαμηλά εισοδήματα.

Επίσης το κράτος προσπαθεί να διορθώνει τον τρόπο διανομής του εισοδήματος με μέτρα που μακροχρόνια παρέχουν στα οικονομικά αδύνατα στρώματα του πληθυσμού ευκαιρίες να προσποριστούν υψηλότερα εισοδήματα π.χ. δωρεάν παιδεία και υγειονομική περίθαλψη, προγράμματα βελτίωσης της απασχολησιμότητας και κινητικότητας του εργατικού δυναμικού κλπ.

Εξάλλου, η προσπάθεια του κράτους να εξασφαλίσει απασχόληση σε ολόκληρο το εργατικό δυναμικό και οι επεμβάσεις του στην οικονομία για την καταπολέμηση του πληθωρισμού θεωρούνται βασικά μέσα πολιτικής με τα οποία επιδιώκεται να αποτραπεί ο κίνδυνος να περιέλθουν μεγάλες μάζες του πληθυσμού σε κατάσταση φτώχειας και οικονομικής εξαθλίωσης.

Τέλος, το κράτος πολλές φορές επεμβαίνει στον τρόπο διανομής με διάφορα μέτρα άμεσου ελέγχου/ρύθμισης, όπως είναι ο καθορισμός κατώτατων ορίων μισθών και ημερομισθίων, οι διατιμήσεις αγαθών πρώτης ανάγκης, ο έλεγχος του ύψους ή της αύξησης των ενοικίων κ.α. ή ακόμα με διάφορες θεσμικές αλλαγές, όπως είναι η αναδιανομή της γης, η κατάργηση κλειστών επαγγελμάτων, η εθνικοποίηση μονοπωλιακά οργανωμένων κλάδων παραγωγής κ.α.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΗΣ ΔΙΑΝΟΜΗΣ ΤΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ

2.1 Φέτση Α., «Θεωρίες της διανομής του προσωπικού εισοδήματος από εργασία»

2.2 Κασιμάτη Κ., «Θεωρίες της φτώχειας»

ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΗΣ ΛΙΑΝΟΜΙΣ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΑΠΟ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το θέμα της διανομής του εισοδήματος ήταν ένα από τα πρώτα ζητήματα που απασχόλησαν την οικονομική σκέψη. Ήδη, ο Ricardo στην εισαγωγή του βιβλίου του *Αρχές της Πολιτικής Οικονομίας* και *Φορολογίας* αναφέρει ότι ο προσδιορισμός των νόμων που ρυθμίζουν τη διανομή του εισοδήματος, είναι το βασικό πρόβλημα της πολιτικής οικονομίας. Παρ' όλα αυτά η οπτική γωνία από την οποία, αρχικά, θεωρήθηκε η διανομή του εισοδήματος ήταν διαφορετική από αυτή στην οποία δόθηκε έμφαση από τη δεκαετία του '60 και ύστερα.

Συγκεκριμένα, αυτό που αρχικά μελετήθηκε ήταν η λειτουργική διανομή του εισοδήματος (δηλαδή το πώς διμοιράζεται το εισόδημα μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών τάξεων έτσι όπως αυτές συγκροτούνται στο πλαίσιο των ισχύοντων σχέσεων παραγωγής), ενώ ο προβληματισμός σχετικά με την προσωπική διανομή του εισοδήματος (δηλαδή το πώς διμοιράζεται το εισόδημα μεταξύ των ατόμων/οικοκυριών) ήταν περιορισμένο και αποσπασματικό¹ και κυρίως αφορούσε την προσπάθεια εξήγησης του σχήματος της καμπύλης ανισοκατανομής του εισοδήματος.^{2,3}

1. Αρκεί να αναφέρουμε ότι οι διαφορές στα εισοδήματα αποδόθηκαν από όλους όσοι ασχολήθηκαν με το θέμα, σε διαφορές στις ικανότητες των ατόμων (Galton 1869, Pigou 1932 κ.λπ.).

2. Το κύριο έργο για τον προβληματισμό αυτό έδωσε η έρευνα του Pareto (1897) ο οποίος μετά από εμπειρική έρευνα βρήκε ότι η κατανομή του προσωπικού εισοδήματος είναι λογαριθμικοκανονική και διατύπωσε την άποψη ότι σε κάθε σταθερή οικονομία η κατανομή των εισοδημάτων δίνεται από τον τύπο $N = AY^{-\alpha}$ όπου N είναι ο αριθμός των ατόμων που έχουν εισόδημα ίσο ή μεγαλύτερο των Y και το α είναι περίπου 1,5.

3. Μία από τις σημαντικότερες προσπάθειες εξήγησης της μορφής της κατανομής του εισοδήματος είναι αυτή του Pigou ο οποίος την απέδωσε στην ύπαρξη «μη ανταγωνιστικών ομάδων» (noncompeting groups) και στον κληρονομημένο πλούτο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΗΣ ΔΙΑΝΟΜΗΣ ΤΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ

2.1 Φέτση Α., «Θεωρίες της διανομής του προσωπικού εισοδήματος από εργασία»

2.2 Κασσιμάτη Κ., «Θεωρίες της φτώχειας»

Κατά τη δεκαετία του '50, η οικονομική ανάδοση περιόρισε το ενδιαφέρον της για το ζήτημα της διανομής, επικεντρώνοντας την προσοχή της στο ζήτημα της αποτελεσματικής κατανομής των πόρων. Η στροφή αυτή του ενδιαφέροντος οφείλεται κυρίως στην επικράτηση της άποψης ότι η προσέδωξη για οικονομική ανάπτυξη, και δευτερευόντως για πλήρη απασχόληση, θα αυξήσει τις ευκαιρίες απασχόλησης και θα βοηθούσαν οι φτωχοί. Έτσι, το πρόβλημα της οικονομικής ανωδότης θα λυνόταν από μόνο του ύστερα από μια γενική βελτίωση του οικονομικού κλίματος.

Παρά όλα αυτά η διενέργεια εμπειρικών ερευνών για την ύπαρξη οικονομικών ανισοτήτων και φτώχειας κατά τη δεκαετία του '60 δεν επιδόθηκε την παραπάνω άποψη εφόσον, μετά από αρκετά χρόνια γενικής ανόδου των βιοτικών επιπέδων, δεν υπήρξαν ενδείξεις ότι μειώθηκε η οικονομική ανισότητα. Επομένως, δημοσιουργήθηκε η ανάγκη για προσοχή στη θεωρία έτσι ώστε να εξηγηθεί η υπάρχουσα διανομή του εισοδήματος και στη συνέχεια να προσδοκούν πολιτικές και μέτρα που θα οδηγούσαν σε μια δικαιότερη διανομή.⁴ Αποτέλεσμα αυτού ήταν, κατά τα μέσα της δεκαετίας του '70 να παρουσιαστεί ένα πλήθος θεωριών που προσπαθούσε να εξηγήσει τους λόγους για τους οποίους υπάρχουν διαφορές (συχνά μεγάλα σημαντικές) μεταξύ των εισοδημάτων των ατόμων.⁵

Οι περισσότερες από τις θεωρίες αυτές είναι μερικής προσέγγισης εφόσον επικεντρώνουν την προσοχή τους είτε στην προσφορά είτε στη ζήτηση, ενώ λαμβάνουν υπόψη έναν περιορισμένο αριθμό προδιοριστικών (του εισοδήματος των ατόμων) παραγόντων. Έτσι, αν και η συνολική τους συνεισφορά είναι σημαντική η κάθε μία από αυτές παρουσιάζει προβλήματα και ελλείψεις. Πάντως, θα πρέπει να τονιστεί ότι κάποιας από τις θεωρίες προσδοκούν να λάβουν υπόψη όσο το δυνατό μεγαλύτερο αριθμό προδιοριστικών παραγόντων ενσωματώνοντας όχι μόνο την πλευρά της προσφοράς και της ζήτησης αλλά και άλλους παράγοντες (όπως π.χ. κοινωνικούς).

Οι θεωρίες της προσωπικής διανομής του εισοδήματος θα μπορούσαν να χωριστούν σε δύο ομάδες με κριτήριο τη σημασία που αποδίδουν στο πρό-

4 Η θέση το ποια θεωρητική προσέγγιση θεωρείται βικινική είναι ένα άλλο μεγάλο πρόβλημα με το οποίο όμως, ασχολείται στη συνέχεια της μελέτης, σκοπός της οποίας είναι η εξήγηση της διανομής του εισοδήματος υπό την έννοια της δικαιοσύνης για την εξισορρόπηση των κοινωνικών ανισοτήτων, μπορεί να αποδοθεί στο γινόμενο, ότι, δεκάετων των ετών των ανισοτήτων, η θεωρητική προσέγγιση περιγράφει καλύτερα την κοινωνική ανισότητα ως κοινωνικό πρόβλημα. Συγκεκριμένα κατά τον ίδιο χρόνο η θεωρητική ανάλυση στην περίπτωση της ανισότητας εντοπίζονται στις κοινωνικές ομάδες και όχι η ανισότητα εντοπίζεται στην ανισότητα των πόρων του εισοδήματος. Σύμφωνα όμως η μελέτη των πόρων του εισοδήματος για ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού (J.D. Tonawoods, 1987) μετράει την επιβίωση της τέτοιας προσέγγισης.

λο του ατόμου στη διαμόρφωση του εισοδήματός του: (i) Θεωρίες που υποστηρίζουν ότι το εισόδημα του τόμου εξαρτάται από τα προσωπικά του χαρακτηριστικά (εμφύτια ή επίκτητα) και από τις επιλογές του, δηλαδή ότι το εισόδημα του εισοδηματός του είναι αποτέλεσμα των δικών του ενεργειών. Σ' αυτήν την ομάδα εντάσσονται οι θεωρίες των ικανοτήτων, των ατομικών επιδόσεων, του ανθρώπινου κεφαλαίου, των εκπαιδευτικών ανισοτήτων και του κλίματος. (ii) Θεωρίες που υποστηρίζουν ότι η θέση του ατόμου στην εισοδηματική κλίμακα προδιορίζεται από παράγοντες όπως το κοινωνικό πλαίσιο, την αγορά εργασίας, ή τυχαίους παράγοντες. Σ' αυτήν την ομάδα εντάσσονται οι στοχαστικές θεωρίες, η μαρξιστική θεωρία, οι θεωρίες καταπιεσμένης αγοράς εργασίας και οι πιο πρόσφατες θεωρίες που εισάγουν την πλευρά της ζήτησης στο μοντέλο του ανθρώπινου κεφαλαίου.

Το βασικό χαρακτηριστικό της πρώτης ομάδας είναι η παντοδυναμία που αποδίδεται στο άτομο κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης του εισοδήματός του, ενώ δεν λαμβάνονται υπόψη οι τριβές στην αγορά εργασίας αλλά και γενικότερα η ύπαρξη κοινωνικών και οικονομικών παραγόντων που επηρεάζουν την επίτευξη των αρχικών του στόχων και που γενικότερα επηρεάζουν στο ύψος του εισοδήματός του. Ακόμη και οι θεωρίες των ικανοτήτων και των εκπαιδευτικών ανισοτήτων, που δέχονται την ύπαρξη εξωτερικών παραγόντων, περιγράφουν την επίδραση αυτών πάνω στον παράγοντα που καθορίζει το εισόδημα (δηλαδή των ικανοτήτων και του εκπαιδευτικού επιπέδου αντίστοιχα) χωρίς να την επεκτείνουν σ' αυτήν καθαυτή τη διαμόρφωση του εισοδήματος.

Όσο για τη δεύτερη ομάδα, αν και αποδέχεται ότι ο ρόλος του ατόμου στη διαδικασία διαμόρφωσης του εισοδήματός του περιορίζεται από κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες, βρίσκεται ακόμη σε αρχικό στάδιο και πολλά πρέπει να γίνουν ώστε να διατυπωθεί μια πληρέστερη θεωρητική προσέγγιση στο θέμα της προσωπικής διανομής εισοδήματος.

Πριν προχωρήσουμε στην παρουσίαση των θεωριών διανομής εισοδήματος θα πρέπει να οριοθετήσουμε την έννοια του εισοδήματος με την οποία ασχολούνται οι παραπάνω θεωρίες. Θα πρέπει, λοιπόν, να διευκρινιστεί ότι προσδοκούν να εξηγήσουν τις διαφορές μεταξύ των εισοδημάτων από εργασία και όχι μεταξύ των συνολικών εισοδημάτων που συμπεριλαμβάνουν και τα εισοδήματα από πλούτο.

Επίσης, θα πρέπει να αναφερθεί ότι οι θεωρίες διανομής εισοδήματος ακολουθούν δύο εννοιολογικές προσεγγίσεις. Η πρώτη προσπαθεί να δώσει απάντηση στο ερώτημα γιατί διαφέρουν τα εισοδήματα των ατόμων (ex ante prediction), ενώ η δεύτερη στο γιατί η αναμενόμενη μορφή της κατανομής εισοδήματος είναι περίπου λογαριθμικοκανονική (ex post verification). Εδώ θα ασχοληθούμε μόνο με την πρώτη προσέγγιση.

τον Ανθρώπινον Κεφάλαιον. 4. Θεωρία των Εκπαιδευτικών Αποσπασμάτων και 5. Θεωρία του Κύκλου Ζωής. Στη συνέχεια θα παρουσιαστούν οι θεωρίες της δεύτερης ομάδας, δηλαδή: 6. Στοχαστικές Θεωρίες, 7. Θεωρίες Προσφοράς και Ζήτησης,⁶ 8. Θεωρίες της Κατατεταμένης Άγνοιας Εργασίας και 9. Μαθησιακές Προβλεπτικές Θεωρίες.

1. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΙΚΑΝΟΤΗΤΩΝ

Είναι μία από τις πρώτες θεωρίες που διατυπώθηκαν για να εξηγήσουν τις διαφορές στο εισόδημα από εργασία μεταξύ των ατόμων. Σύμφωνα μ' αυτήν οι διαφορές στις ικανότητες προκαλούν διαφορές στην παραγωγικότητα και διαφορές στο προσωπικό εισόδημα.

Ως ικανότητες θεωρούνται (i) κάποια σωματικά χαρακτηριστικά όπως η χειρωνακτική δύναμη και επιδεξιότητα, (ii) η διανοητική ικανότητα δηλαδή η αντίληψη και ευφυία και (iii) κάποια στοιχεία της προσωπικότητας και του χαρακτήρα όπως η ενεργητικότητα, η πρωτοβουλία, η αυτοπεποίθηση, η φιλοδοξία, η αποφασιστικότητα, η διάθεση για εργασία κ.λπ. Ο Lydall έχει ονομάσει την τελευταία αυτή ομάδα ικανοτήτων «παράγοντα D» (D factor από τα drive, dynamism, doggedness and determination).⁷

Πάντως αν και θεωρητικά όλες οι παραπάνω ικανότητες συμβάλλουν στη δημιουργία του εισοδήματος, στην εμπειρική έρευνα έχει διαφανεστεί μόνο η επίδραση της ευφυίας. Έτσι στη συνέχεια τις περισσότερο φερόζ αναφερόμενοι στις ικανότητες θα εννοούμε το επίπεδο νοημοσύνης (I.Q.).

Τα βασικά ερωτήματα στα οποία καλούνται να δώσουν απάντηση οι θεωρητικοί της Θεωρίας των Ικανοτήτων είναι (α) ποιοι παράγοντες διαμορφώνουν τις ικανότητες και (β) με ποιο τρόπο οι ικανότητες επιπρεφούν το εισόδημα.

Οι παρόντες που επιμελούν τις ικανότητες είναι απ' ενός η γενετική κληρονομιά και απ' έτερου το περιβάλλον και η διαπαιδαγώγηση. Η συζήτηση που έχει γίνει γύρω από το ποιος παράγοντας είναι πιο σημαντικός για τη διαμόρφωση των ικανοτήτων είναι πολύ μεγάλη ενώ οι εμπειρικές έ-

στέμουν ότι οι ικανότητες «σε περισσότερο ή λιγότερο διαπαιδαγώγησης και άλλου τερού κληρονομικότητας»⁸

Συγκεκριμένα ο Lydall υποδέχεται την ύπαρξη γενετικά καθορισμένων ικανοτήτων αλλά πιστεύει ότι αυτές επηρεάζονται πολύ από τις εμπειρίες του παιδιού δηλαδή το περιβάλλον του και τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ του ατόμου και του περιβάλλοντός του. «Οι γονείς μεταδίδουν στα παιδιά τους τις απόψεις τους, τις προκαταλήψεις τους, τους περιορισμούς τους, τις γνώσεις, τα ενδιαφέροντά τους, κ.λπ. Όσο λοιπόν η οικογένεια παρεμβεί βλαπτικός θεσμός της κοινωνίας, η επίδρασή της στις ικανότητες των παιδιών θα αυξηθεί και να είναι συντριπτικά σημαντική».⁹ Επίσης ο ρόλος του σχολείου αναγνωρίστηκε ως σημαντικός αν και μικρότερης σημασίας. «Η ποιότητα του σχολείου επηρεάζει τις συνέπειες, τη συμπεριφορά, τις απόψεις, και τις αποτελεσματικές ικανότητες των παιδιών».¹⁰ Εξάλλου το σύνολο των ικανοτήτων του ατόμου δημιουργούνται συνεχώς μέσα από την εργασία του δηλαδή από τις γνώσεις που αποκτά μέσα από την εξειδίκευση και εμπειρία του.

Ακόμη η σημασία που δίνεται από τους οικονομολόγους στον παράγοντα «περιβάλλον και διαπαιδαγώγηση» γίνεται φανερή και από τις πολιτικές που προτείνουν για τη βελτίωση του διανοητικού επιπέδου των φτωχών παιδιών. Ο Solowsky (1976) προτείνει πολιτικές που να αποσκοπούν στη βελτίωση της ανατροφής των φτωχών παιδιών στις αναπτυσσόμενες χώρες, ενώ ο Johnson (1965) προτείνει τη μετακίνηση των φτωχών αγροτικών οικογενειών των νοτίων περιοχών των Η.Π.Α. στην Καλιφόρνια για να έχουν τα παιδιά τις κατάλληλες εκπαιδευτικές ευκαιρίες να ξεπεράσουν τους πολιτιστικούς φραγμούς τους και τη φτώχεια των γονιών τους.

Οι ίδιοι με τους οποίους οι ικανότητες επηρεάζουν το εισόδημα είναι δύο. Ο πρώτος τρόπος βασίζεται στην ήμεση σχέση μεταξύ ικανοτήτων και εισοδήματος και υποστηρίζει ότι μετάξυ δύο ατόμων με την ίδια εξειδίκευση, ο ικανότερος θα έχει υψηλότερο εισόδημα. Ο δεύτερος τρόπος βασίζεται στην ήμεση σχέση μεταξύ ικανοτήτων και εισοδήματος μέσω της εκπαιδευσης. Η απόκτηση κάποιας επιπλέον εκπαιδευσης δεν είναι απλώς θέμα επλογής του ατόμου αλλά εξαρτάται και από τις ικανότητές του. Η μετάβαση από την μια εκπαιδευτική βαθμίδα στην επόμενη προϋποθέτει την επιτυχή ολοκλή-

8. Ενδιακτικά αναφέραμε ότι, ενώ η έρευνα του Jensen (1969) έδειξε ότι η συμπεριφορά της κληρονομικότητας στη δημιουργία των ικανοτήτων είναι γύρω στο 80%, η έρευνα του Jenks και των συνεργατών του (1972) έδειξε ότι δεν είναι πάνω από 45%.

9. Solowsky, (1976).

10. Lydall, (1979, σελ. 247).

11. Ibid, σελ. 247.

ρωση μιας εξεταστικής διαδικασίας. Φαίνεται λογικό να περιμένουμε ότι άτομα με υψηλότερες διανοητικές ικανότητες ανταπεξέρχονται την όλη διαδικασία με περισσότερη επιτυχία, από ό,τι άτομα με χαμηλότερες διανοητικές ικανότητες και φτάνουν σε υψηλότερες εκπαιδευτικές βαθμίδες, γεγονός που τους παρέχει τη δυνατότητα για μεγαλύτερα εισοδήματα.¹² Πάντως η εμπειρική έρευνα έχει δείξει ότι η άμεση επιρροή του επιπέδου της ευφυΐας (ικανότητων) στο εισόδημα είναι μη σημαντική.

Οι Bowles και Gintis (1973) βρίσκουν ότι η ανεξάρτητη επίδραση του I.Q. στα εισοδήματα είναι πολύ μικρή και θεωρούν ότι η σχέση μεταξύ I.Q. και εισοδημάτων υπάρχει επειδή και οι δύο αυτοί παράγοντες συνδέονται με το οικογενειακό υπόβαθρο και το επίπεδο εκπαίδευσης. Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει και η έρευνα των Bowles και Nelson (1974) οι οποίοι αναφέρουν ότι η γενετική κληρονομιά του I.Q. είναι ένας σχετικά ελάχιστος παράγοντας της διαγενετικής μετάδοσης του οικονομικού και κοινωνικού status. Επίσης οι Griliches και Mason (1972) βρίσκουν την ανεξάρτητη συνεισφορά των ικανοτήτων στα εισοδήματα μικρή.

Η αντικανονότητα (έτσι όπως αυτή εμφανίζεται από τα αποτελέσματα των εμπειρικών ερευνών) της θεωρίας των Ικανοτήτων να εξηγήσει τις διαφορές στα εισοδήματα έγκειται σε κάποιες αδυναμίες που παρουσιάζει σε θεωρητικό επίπεδο αλλά και σε επίπεδο εφαρμογής της στην πράξη.

Μια από τις σημαντικότερες αδυναμίες της (η οποία εμφανίζεται και στις περισσότερες από τις θεωρίες που θα αναλυθούν στη συνέχεια) αφορά στη βασική υπόθεση της ότι το εισόδημα από εργασία είναι συνδεδεμένο με την παραγωγικότητα. Η υπόθεση αυτής της υπόθεσης σημαίνει ότι η οικονομική λειτουργία ανταγωνιστικά Όπως, η ύπαρξη κάποιων συγκεκριμένων χαρακτηριστικών της αγοράς, (όπως η μονοπωλία, κάποιων επαγγελματιών, εργατικών συνδικάτων κ.λπ.) κάνει την αποδοχή μιας τέτοιας θέσης υπ-φωβήτωση. Έτσι, έστω κι αν οι ικανότερες επιτρέψουν την παραγωγικότητα των ατόμων, δεν μπορούν να συμπεράνουμε ότι επιτρέψουν στον ίδιο βαθμό και το εισόδημα αν δεν υπάρχει ακόμη συνδεση παραγωγικότητας μεθόων.

Ένα άλλο αδύνατο σημείο της θεωρίας των Ικανοτήτων είναι η περι-φροή της ότι το εκπαιδευτικό επίπεδο του ατόμου καθορίζεται από τις ικανότητές του. Αυτό, όμως, ισχύει ως ένα βαθμό γιατί στην πραγματικότητα πα-ίζουν ρόλο και οι ευκαιρίες που έχει ένα άτομο να μορφωθεί. Η εξισορρόπηση των αναγκαίων χρηματικών πόρων για τη συνέχιση των σπουδών είναι ένας σημαντικός παράγοντας ανόδου του ατόμου σε υψηλότερες εκπαιδευτικές

12. Η σχέση μεταξύ εκπαίδευσης και εισοδήματος θα διερευνηθεί στη Θεωρία των Εκπαιδευτικών Αποσπλήσεων γ' αυτού δε θα ασχοληθούμε περισσότερο, προς το παρόν, με αυτήν.

βαθμίδες. Τα παιδιά των εύπορων οικογενειών έχουν το συγκεκριμένο πλεονέκτημα, σε σχέση με τα παιδιά των φτωχότερων, να διαθέτουν τους απαραίτητους χρηματικούς πόρους που τους παρέχει η οικογένειά τους.

Όπως όμως αναφέρθηκε και παραπάνω, αντιρρήσεις για τη συγκεκριμένη θεωρία έχουν εκφραστεί και στο επίπεδο εφαρμογής της στην πράξη. Ο Lydall έχει τονίσει το πρόβλημα της ταύτισης των ικανοτήτων με την ευφυΐα και την αγνόηση των στοιχείων της προσωπικότητας (συμπεριφοράς D) στις εμπειρικές έρευνες. Όπως, όπως υποστηρίξει, ο παράγοντας αυτός θα πρέπει να επιτρέψει τα εισοδήματα αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι οι διανοητικές θέσεις, που απεικονίζονται τόσο περισσότερο όσο υψηλότερος είναι ο βαθμός της υπεربιωσιμότητάς τους, για να αποκτηθούν απαιτούν —πέρα από τις διανοητικές ικανότητες— κάποια προσόντα που έχουν άμεση σχέση με την προσω-πικότητα των ατόμων. Έτσι η συσχέτιση των ικανοτήτων μόνο με την ευ-φυΐα δεν εξαντλεί την επίπτωσή τους στα εισοδήματα.

Ένα άλλο πρόβλημα που συνδέεται με το αποτέλεσμα της ευφυΐας στο εισόδημα είναι ο τρόπος με τον οποίο αυτή μετράται. Η μέτρηση της ευφυΐας γίνεται μέσω test νοημοσύνης, όμως έχει υποστηριχθεί ότι ο τρόπος αυτός ελ-φναι εν μέρει αυθαίρετος διότι τα αποτελέσματα των test αυτών στην πραγμα-τικότητα δεν δείχνουν την ευφυΐα αλλά τον τρόπο με τον οποίο τα ίδια έχουν καταρτιστεί.¹³

Γενικά το βασικό μειονέκτημα της θεωρίας, όπως άλλοτε και των άλλων θεωριών της πρώτης ομάδας, είναι ότι δεν λαμβάνει καθόλου υπόψη το ρόλο των εξωτερικών παραγόντων στη διαδικασία της διαμόρφωσης των εισοδημάτων. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν περιπτώσεις όπου οι ικανότερες πρόκειται επιτρέψουν κατά ένα μεγάλο ποσοστό το εισόδημα κάποιων ατόμων, όμως εκείνο που μας ενδιαφέρει δεν είναι οι μεμονωμένες περιπτώσεις αλλά το τι συμβαίνει κατά κανόνα.

2. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΔΟΣΕΩΝ

Η θεωρία αυτή, που αρχικά διατυπώθηκε από τον Friedman (1953), βασίζεται στην υπόθεση ότι τα άτομα ενεργούν ρασιοναλιστικά να μεγιστοποιήσουν τη χρησιμότητά τους, που είναι συνθήκη όχι μόνο του εισοδήματός τους αλ-

13. Atkinson. (1975).

λά και μη χρηματικών παραγόντων, όπως οι συνήθεις εργασιές, η σταθερότητα της εργασίας, η διαμονή στην πόλη ή στην εξοχή κ.λπ.

Τα άτομα καθορίζουν το εισόδημά τους μέσα από δύο ειδών επιλογών. Το πρώτο είδος αφορά στην επιλογή μεταξύ εισοδήματος και μη-χρηματικών οφελών από την εργασία. Κατά τον Friedman «διαφορές» στα εισοδήματα μπορεί να αντιμετωφθούν διαφορές σε μη-χρηματικά πλεονεκτήματα ή μειονεκτήματα που συνδέονται με την απολαβή αυτών των εισοδημάτων,¹⁴ έτσι ώστε να υπάρχει κάποια ισορροπία μεταξύ «παραγματικών» εισοδημάτων. Συνεπώς, να υπάρχει κάποια ισορροπία να πρέπει να επιλέξουν μεταξύ υψηλότερων εισοδήματος και λιγότερων μη-χρηματικών οφελών ή το αντίθετο. Αν κάποιο άτομο επιλέξει να έχει χαμηλότερο εισόδημα (έναντι μεγαλύτερων μη-χρηματικών οφελών) φαίνεται φτωχότερο σε όρους μετρούμενου εισοδήματος ενώ, σύμφωνα με τις επιλογές του, είναι πλούσιότερο σε όρους χρησιμότητας.

Το δεύτερο είδος αφορά στην επιλογή μεταξύ διαφορετικών επαγγελματικών ευκαιριών που ενέχουν διαφορετικό ύψος κινδύνου ως προς την απόκτηση εισοδήματος. Όσο μεγαλύτερος είναι ο κίνδυνος τόσο μεγαλύτερες είναι και οι διακυμάνσεις που μπορεί να έχει το εισόδημα. Όπως είναι φανερό η διαφορά στις διαθέσεις των ατόμων απέναντι στον κίνδυνο θα υπαγορεύουν και διαφορετικές επιλογές μεταξύ των ίδιων επαγγελματικών ευκαιριών. Έτσι η κατανομή του εισοδήματος σε μια οικονομία εξαρτάται από την κατανομή των προτιμήσεων των ατόμων που την απαρτίζουν απέναντι στον κίνδυνο. Μεταξύ δύο κοινωνιών εκ των οποίων η μία αποτελείται από άτομα που προτιμούν τον κίνδυνο (risk lovers) και η άλλη από άτομα που αποφεύγουν τον κίνδυνο (risk averters), η ανισότητα θα είναι μεγαλύτερη στην περίπτωση από την δεύτερη. Ο λόγος που θα συμβεί αυτό είναι ότι αν τα άτομα, αποφεύγουν τον κίνδυνο θα προτιμήσουν να σταθεροποιήσουν το εισόδημά τους βελτιστοποιώντας εργασία ως μισθολογία με κάποιο σταθερό μισθό ενώ αν προτιμούν τον κίνδυνο θα δεχθούν απασχολήσεις με υψηλές ετήσιες διακυμάνσεις. Αν λοιπόν η πλειονότητα είναι άτομα που αποφεύγουν τον κίνδυνο η οργάνωση της οικονομίας θα είναι τέτοια που θα τους παρέχει αυτό που θέλουν, δηλαδή μικρές διακυμάνσεις στο εισόδημά τους και η κατανομή του εισοδήματος θα είναι σχετικά ίση. Το αντίθετο θα συμβεί στην άλλη περίπτωση.

Βέβαια, εκτός από το στοιχείο του κινδύνου που θεωρείται ο βασικός παράγοντας της ανισοκατανομής του εισοδήματος, ο Friedman δέχεται ότι υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που την προκαλούν, όπως οι διαφορές στο υλικό και ανθρωπινό κεφάλαιο και στις ικανότητες, ικανότητες. Εξάλλου οι

14. Friedman. (1953, σελ. 278).

ποτάμιο παράγεται, αν και αναφέρθηκαν, δεν ενσωματώθηκαν στο μοντέλο των ατομικών επιλογών.

Γενικά η θεωρία των Ατομικών Επιλογών παρουσιάζει κάποιες σημαντικές ελλείψεις οι οποίες μειώνουν την ερμηνευτική της αξία. Συγκεκριμένα παρουσιάζει μια έλλειψη προβλεψιμότητας απ' ενός πόνου στο ζήτημα των παραγόντων οι οποίοι καθορίζουν τις επιλογές των ατόμων (και ως προς τα χρηματικά και μη-χρηματικά οφέλη από την εργασία τους, και ως προς την ανάληψη κινδύνου) και απ' επέξου πόνου στη δυνατότητα των ατόμων να επιλέξουν μεταξύ διαφορετικών επαγγελματικών ευκαιριών.¹⁵

Η μη αναφορά στους παράγοντες που επηρεάζουν τις επιλογές αποσυνδέει το άτομο από το κοινωνικό και οικονομικό του περιβάλλον ενώ είναι λιγότερο να περιμενουμε ότι αυτά τα δύο είναι άμεσα συνδεδεμένα. Άτομα από διαφορετικά κοινωνικοοικονομικά περιβάλλοντα είναι επιρρεπείς να έχουν διαφορετική στάση απέναντι στον κίνδυνο για μεγάλες διακυμάνσεις του εισοδήματός τους, τούτου εξαρτώμενου από την ασφάλεια που παρέχει στον κάβεντ η προηγούμενη οικονομική του θέση απέναντι στο χειρότερο ενδεχόμενο. Άλλωστε ο ίδιος ο Friedman δέχεται ότι για κάποιο επίπεδο εισοδήματος ο κάβεντς αποφεύγει τον κίνδυνο ενώ για κάποια άλλα ο κάβεντς τον προτιμά.¹⁶

Ακόμη η πεποίθηση ότι ο κάβεντς έχει τη δυνατότητα να αποκρίνεται την εργασία που έχει επιλέξει, σύμφωνα με το χρηματικό και μη-χρηματικό όφελος που θέλει να απολαμβάνει από αυτήν, είναι αμφισβητήσιμη ιδιαίτερα σε περιόδους μειωμένης ζήτησης (συνολικής ή για ορισμένες ειδικότητες) στην αγορά εργασίας και για άτομα τα οποία εκ των προτέρων (λόγω π.χ. έλλειψης προσόντων, κοινωνικών γνωριμιών κ.λπ.) δεν μπορούν να επιλέξουν μεταξύ ενός μεγάλου φάσματος εναλλακτικών θέσεων εργασίας. Εξάλλου, η άποψη ότι εργασίες που παρέχουν υψηλά εισοδήματα παρέχουν πολλά μη-χρηματικά οφέλη επιδημιολογείται μάλλον σ' ένα περιγραφόμενο αριθμό περιπτώσεων και σίγουρα δεν μπορεί να γενικευθεί εφ' όσον δύσκολες και δυσάρεστες εργασίες συνήθως αμείβονται λιγότερο από άλλες περισσότερο ευχάριστες και άνετες.

15. Ο Lydall (1968) έχει υποστηρίξει επί σπουδαία τα οποία η θεωρία των Ατομικών Επιλογών δεν έχει εξηγήσει: (1) για ποιο λόγο τα ποσοστά των ατόμων που προτιμούν και αποφεύγουν τον κίνδυνο είναι διαφορετικά στις διάφορες κοινωνίες ή στην ίδια κοινωνία σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, (2) με ποιο μέγεθος τα προτιμήσεις αυτών των δύο (ή περισσότερων) ομάδων υπόκεινται αλλαγών και (3) για ποιο λόγο άγνωστο ο βαθμός της παρρηγομένης διαφορετικότητας στα εισοδήματα είναι κυρίως το αποτέλεσμα μιας ορθολογικής επιλογής των ατόμων βασισμένης στη μεγιστοποίηση της χρησιμότητάς τους και όχι το αποτέλεσμα της τεχνολογίας ή της κάλυψης των σχέσεων δόκιμότητας.

16. Friedman. (1953, σελ. 281).

3. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Κατά τη γνώμη των υποστηρικτών της η θεωρία του Ανθρώπινου Κεφαλαίου είναι η μόνη πραγματικά οικονομική θεωρία κατανομής εισοδήματος, η κατά την έκφραση του Becker¹⁷ είναι αυτή που ξαναφέρει το ζήτημα της προσωπικής διανομής του εισοδήματος στα οικονομικά.

Τα κύρια χαρακτηριστικά της είναι ότι βασίζεται στη μεγιστοποιητική συμπεριφορά του ορθολογικά ενεργού ατόμου και ότι αποδίδει τις διαφορές στα εισοδήματα στην επίσημη εκπαίδευση και στην ενδοεπενδυρητική εκπαίδευση (on-the-job-training). Σύμφωνα με αυτή το άτομο αποφασίζει για το πόσο θα επενδύσει στον εαυτό του αφού υπολογίσει την πιθανή προεξοφλημένη παρούσα αξία των μελλοντικών ποσών εισοδήματος διαφόρων απασχολήσεων. Φυσικά, επάγεται την επένδυση που μεγιστοποιεί την παρούσα αξία.

Ως ανθρώπινη εκπαίδευση, γενικά, θεωρείται κάθε δαπάνη που επεκτείνει τις δυνατότητες του ατόμου για μελλοντική αύξηση του εισοδήματός του και τις δαπάνες για υγεία, αλλαγή τόπου κατοικίας, για εκπαίδευση, για εξόδους εργασίας, για ανατροφή παιδιών κ.λπ., αλλά η θεωρία του Ανθρώπινου Κεφαλαίου θεωρεί ως επένδυση μόνο τις δαπάνες για εκπαίδευση που αφορούν σε εκπαιδευτικά ιδρύματα ή στην εργασία.

Στο κόστος της ανθρώπινης επένδυσης συμπεριλαμβάνονται: (1) οι χρηματικοί πόροι που διατίθενται για εκπαίδευση (δίδακτρα, βιβλία κ.λπ.), (2) το διαφυγόν εισόδημα που το άτομο θα αποκτούσε αν εργαζόταν και (3) ο κόστος επί του αυταρκευμένου κεφαλαίου επί των δύο παραπάνω στοιχείων κόστους. Εξάλλου, στην περίπτωση της εκπαίδευσης που παρέχεται μέσα από την εργασία, ως κόστος θεωρείται: (1) η διαφορά μεταξύ του μισθού που θα αποκτούσαν αν η εργασία του ατόμου ήταν ανέλγηση των ήδη αποκτημένων προσόντων του και του μισθού που αποκτάται τώρα και ο οποίος είναι χαμηλότερος εφόσον (γίνεται υπόθεση) παρακρατείται από τον εργοδότη το κόστος της εκπαίδευσης και (2) ο κόστος επί του αυταρκευμένου κεφαλαίου του προηγούμενου στοιχείου κόστους.

Είται, υποτίθεται ότι το άτομο λαμβάνει υπόψη του όλα τα παραπάνω και αποφασίζει για το πόση εκπαίδευση θα αποκτήσει για να μεγιστοποιήσει την παρούσα αξία των μελλοντικών του εισοδημάτων χρησιμοποιώντας ως επιτόκιο προεξοφλήσεως το επιτόκιο της αγοράς. Η ελεύθερη του ατόμου στη λήψη αποφάσεων σχετικά με το πόση εκπαίδευση θα αποκτήσει και το ποια απασχόληση θα έχει βασίζεται στην υπόθεση του μοντέλου ότι δεν υπάρχουν

17. Becker. (1964).

εξωτερικές φωνές. Δηλαδή γίνεται η υπόθεση ότι όλοι έχουν τις ίδιες ικανότητες και ευκαιρίες για εκπαίδευση και απασχόληση και ότι όλοι έχουν την ίδια και ακριβή γνώση των μελλοντικών αποδόσεων των αποφάσεών τους.¹⁸

Παρ' όλα αυτά οι παραπάνω υποθέσεις κάθε άλλο παρά πραγματικές είναι. Τα άτομα διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τις δυνατότητες και σωματικές τους ικανότητες και ως προς τις ευκαιρίες που τους παρουσιάζονται για τις επενδύσεις τους. Η απόφαση ενός ατόμου να αποκτήσει κάποιο υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης είναι δυνατό να μη πραγματοποιηθεί. Η εισαγωγή στα ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα δεν είναι ελεύθερη, αλλά γίνεται μέσα από κάποια διαδικασία επιλογής στην οποία το άτομο μπορεί να αποτύχει λόγω έλλειψης ικανοτήτων και να μη γίνει αποδεκτό από αυτά. Επίσης μπορεί να μην είναι σε θέση να βρει τους απαραίτητους χρηματικούς πόρους αν δεν τους διαθέτει η οικογένειά του, εφ' όσον η αγορά κεφαλαίου δεν είναι τέλεια και δεν έχουν όλοι την ίδια δυνατότητα να δανειστούν. Εξάλλου η αγορά εργασίας δεν είναι πλήρως ανταγωνιστική, ούτε η λειτουργία της τέλεια έτσι ώστε αν κάποιος ειδικωθεί σε μια συγκεκριμένη εργασία να μπορεί στη συνέχεια να απασχοληθεί σ' αυτήν. Ορισμένα χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας (μη-ανταγωνιστικές ομάδες, κλειστά επαγγέλματα, ανεπάρκεις ζήτηση για κάποιες ειδικότητες κ.λπ.) αποτελούν φραγμό στην υποτιθέμενη ελεύθερη επιλογή του ατόμου για το επάγγελμα που θα ακολουθήσει. Άλλωστε άτομα από διαφορετικές κοινωνικοοικονομικές ομάδες αντιμετωπίζουν διαφορετικές επαγγελματικές ευκαιρίες εξαιτίας των διαφορετικών κοινωνικών διαστάσεων και γνώσεων των οικογενειών τους. Σύμφωνα με τη διατύπωση του Lydall: «Είναι παράλογο να υποθέσουμε ότι νέοι άνθρωποι από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις σε οποιαδήποτε χώρα αντιμετωπίζουν το ίδιο σύνολο ενδεδειγμένων απασχολήσεων στις ίδιες τιμές».¹⁹

Πάντως ακόμη κι αν υποθέσουμε ότι το άτομο μπορεί να πραγματοποιήσει κάποια απόφαση του σχετικά με το επίπεδο της εκπαίδευσης που θα αποκτήσει και με το επάγγελμα που θα ακολουθήσει, δεν πρέπει να αγνοήσουμε το γεγονός ότι στη λήψη της ίδιας του της απόφασης τίθενται εξωτερικές φωνές. Συγκεκριμένα το οικογενειακό του υπόμνηρο και η κοινωνική τάξη στην οποία ανήκει επηρεάζουν (όπως αναφέρθηκε και στη θεωρία των ικανοτήτων) τις αξίες και τις επιδιώξεις του και άρα τις αποφάσεις που παίρνει για την εκπαίδευση που θα αποκτήσει και το επάγγελμα που θα ακολουθήσει. Οι διαφορές άρα στο οικογενειακό και κοινωνικοοικονομικό υπόμνηρο των ατόμων επηρεάζουν και τις διαφορές στα εισοδήματά τους.²⁰

18. Lydall. (1979).

19. Lydall. (1979, σελ. 244).

20. Η κριτική αυτή περί ενδογενούς (que την έννοια ότι διαμορφώνονται μέσα στο

Όσον αφορά στην υπόθεση, ότι όλα έχουν ακριβή γνώση των μελω-
νικών αποτελεσμάτων των αποφάσεων τους για τους και το μέγεθος της
εξέτασης που θα πραγματοποιηθούν, είναι πολύ περιστασιακή γιατί προ-
πατεί την ύπαρξη μακροχρόνιας ισορροπίας και την πλήρη πληροφόρηση
των ατόμων σχετικά με τις συνθήκες που επικρατούν στην αγορά εργασίας ό-
χι μόνο κατά τη στιγμή της λήψης της απόφασης αλλά και στο μέλλον. Η
αυτοπάρξια μακροχρόνιας ισορροπίας δεν είναι ανέγκη να συζητηθεί εφ' όσον
όλοι γνωρίζουν ότι είναι μια θεωρητική, ιδεατή κατάσταση. Όσο για την
πλήρη πληροφόρηση, είναι μια επίσης μη πραγματική υπόθεση, γιατί είναι κι
αν τα άτομα μπορούν να συγκεντρώσουν πληροφόρηση σχετικά με τις συνθή-
κες της αγοράς εργασίας μιας δεδομένης χρονικής περιόδου, δεν είναι δυνα-
τό να μπορέσουν να μύθουν επαρκώς τις συνθήκες που θα επικρατήσουν την
μελλοντικά. Η αγορά εργασίας μεταβάλλεται και το μόνο που μπορεί να είναι
προβλεψίμο από τα άτομα είναι η τάση των εξελίξεων. Παρ' όλα αυτά δεν εί-
ναι δυνατό να προβλεφθούν κάποια τυχερά γεγονότα που θα επηρεάσουν την
εξάλη της κι έτσι κανείς δεν μπορεί να είναι σίγουρος για τα μελλοντικά
του εισοδήματα. Βέβαια, ο καθένας στην αρχή της επαγγελματικής του στα-
διοδρομίας μπορεί να κάνει κάποια πρόβλεψη για τη μελλοντική ροή των εί-
σοδημάτων του, αλλά αυτή η πρόβλεψη δεν μπορεί να είναι παρά προσέγγι-
στική.

Ένα άλλο βασικό στοιχείο της θεωρίας του Ανθρόπινου Κεφαλαίου,
στο οποίο έχει ασκηθεί κριτική, είναι αυτό της μεγιστοποίησης, ορθολογι-
κής συμπεριφοράς του ατόμου. Κατά τον Sahota²¹ «ενώ κάποιος μακροπρό-
θεσμες οικονομικές σκέψεις παίζουν ρόλο στη ζωή των ατόμων και η έννοια
του μόνιμου εισοδήματος φαίνεται λογική, η αρχή της μεγιστοποίησης των
προξοφλημένων εισοδημάτων που θα αποκτήσουν κατά τη διάρκεια της
ζωής του σε κάποιο ενιαίο (για όλους) προξοφλητικό επιτόκιο είναι μη-
πραγματική». Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω η έλλειψη πληροφόρησης κα-
θιστά τα άτομα ανίκανα να γνωρίζουν τη μελλοντική ροή των εισοδημάτων
τους και να μπορούν να υπολογίσουν την παρούσα αξία τους. Από την άλλη
πλευρά εξωγενείς παράγοντες όπως ανισότητες στην εκπαίδευση, η επίδραση
της οικογένειας, η φύση και διάρθρωση της αγοράς εργασίας και του ανθρω-
πινου κεφαλαίου κ.λπ. είναι δυνατόν να αποτρέψουν το άτομο από το να
συμπεριφερθεί «ορθολογικά».

Έχοντας προβληματιστεί πάνω στις υποθέσεις της θεωρίας του Αν-
θρόπινου Κεφαλαίου, το επόμενο σημείο προβληματισμού είναι ο ρόλος που
αποδίδει στην εκπαίδευση.

Κινητικό οικονομικό πρόβλημα των αποφάσεων των ατόμων από τη θεωρία του Ανθρόπινου
Κεφαλαίου αποτελεί κυρίως από τους μαθητές οικονομολόγους.

21 Sahota (1978, σελ. 14)

Οι μελέτες του Sahota²² δείχνουν ότι οι αποφάσεις των ατόμων για την
εξέταση είναι 7% της διασποράς των εισοδημάτων ενώ η εισαγωγή της με-
τασχολικής εκπαίδευσης και της ενδοεπαγγελματικής εκπαίδευσης μαζί με τη
βασική εκπαίδευση εξηγεί το 33% της διασποράς των εισοδημάτων. Είναι
κατάληξη στο συμπέρασμα ότι οι διαφορές στα εισοδήματα θα μειωθούν με τη
μείωση των εκπαιδευτικών ανισοτήτων.

Το συμπέρασμα αυτό υποστηρίζεται από πολλούς οικονομολόγους οι
οποίοι μάλιστα υποστηρίζουν ότι ο ρόλος της εκπαίδευσης είναι να διατηρεί
τις οικονομικές ανισότητες.²³ Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα με τα πτυχία που δι-
νουν, παρέχουν στους εργοδότες πληροφορίες για την παραγωγικότητα του
κάθε ατόμου. Δηλαδή η εκπαίδευση είναι ένα «φίλτρο» που προσδιορίζει άτο-
μα με συγκεκριμένα προσόντα (Arrow 1979), όσο δε υψηλότερο είναι το επι-
πέδο των πτυχίων τόσο υψηλότερος είναι και ο μισθός που αποδίδεται στον
κτόρο τους. Άρα, η εκπαίδευση, όπως είναι διαρθρωμένη, φαίνεται να επι-
τελεί τις οικονομικές ανισότητες αντί να τις ελαττώνει.

Γενικά η θεωρία του Ανθρόπινου Κεφαλαίου είναι κυρίως μια θεωρία
που βασίζεται στην πλευρά της προσφοράς (supply side theory)²⁴ και γι' αυτό
είναι μερικτή. Η ουστηματική παραμέληση της πλευράς της ζήτησης καθιστά
το συγκεκριμένο μοντέλο ανεπαρκές και μη ικανό να εξηγήσει τις εισοδημα-
τικές ανισότητες. Γενικός είναι ότι υπάρχει κάποιο στοιχείο αλληλεπίδρασης στο ότι
ορισμένα άτομα έχουν κάποια δυνατότητα επιλογής του επαγγέλματος που
θα ακολουθήσουν, αλλά σημασία έχει πόσα είναι αυτά τα άτομα και σε ποια
έκταση πραγματοποιούν την επιλογή τους.

4. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ

Σύμφωνα με αυτήν τη θεωρία η οικονομική ανισότητα είναι αποτέλεσμα των
εκπαιδευτικών ανισοτήτων. Τα παιδιά των φτωχών οικογενειών, γενικά, απο-
κτούν εκπαίδευση χαμηλότερου επιπέδου είτε επειδή πηγαίνουν σε χειρότερα
σχολεία, είτε επειδή η οικογένειά τους παραμελεί την εκπαίδευσή τους. Έτσι,
τα παιδιά, οι γονείς που αποκτούν είναι λιγότερες και χαμηλότερου επιπέδου
με αποτέλεσμα να αποκτούν χαμηλότερα εισοδήματα.

Η θεωρία των Εκπαιδευτικών Ανισοτήτων οφείλει την ανάπτυξή της

22. Η άποψη αυτή θα αναλυθεί διεξοδικά στη θεωρία των Εκπαιδευτικών Ανισοτήτων.

23. Αυτόμα και στις περιπτώσεις όπου γίνεται προσπάθεια εισαγωγής της πλευράς της ζή-
τησης στο μοντέλο, η προσοχή που της αποδίδεται είναι περιορισμένη.

στις έρευνες που έγιναν κατά τη δεκαετία του '60 στις ΗΠΑ για τους παρόντες που καθορίζουν την εκπαιδευσιμότητα (ικανότητα για μάθηση) των ατόμων. Η μελέτη του Hunt (1961) εξέφρασε την άποψη ότι δεδομένων των γενετικών, φυσικών περιορισμών του ατόμου ο πρωτογενής παράγοντας της ικανότητας για μάθηση είναι οι συνθήκες που επικρατούν στο περιβάλλον²⁴ που μεταδίνει και αναπτύσσεται. Η άποψη αυτή μελετήθηκε και από άλλους ερευνητές²⁵ και έγινε ευρέως αποδεκτή.

Τα συμπεράσματα αυτά υιοθετήθηκαν από τους νεοκλασικούς, κυρίως οικονομολόγους που θεώρησαν ότι η φτώχεια μπορεί να μειωθεί αυξάνοντας το οριακό προϊόν άλλων στο επίπεδο όπου όλοι θα είναι σε θέση να κερδίζουν ένα ικανοποιητικό εισόδημα. Για την επίτευξη δε αυτού του σκοπού, θεωρήσαν ότι τα βασικά μέσα θα έπρεπε να είναι τα εκπαιδευτικά προγράμματα, επειδή αυξάνουν το ανθρώπινο κεφάλαιο. Έτσι κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '60 πολλοί οικονομολόγοι και σχεδιαστές πολιτικής υποστήριξαν την άποψη ότι η δημόσια εκπαίδευση θα ήταν το πιο αποτελεσματικό μέσο για την καταπολέμηση των οικονομικών ανισοτήτων.

Εκτοτε έγιναν προσπάθειες στις ΗΠΑ για καλλίτερα και περισσότερη εκπαίδευση στα φτωχότερα παιδιά, παρέχοντάς τους εκπαιδευτικά δάνεια και υποτροφίες, γεωμάτα στο σχολείο, οικονομική βοήθεια στις οικογένειες με εξαρτώμενα παιδιά κ.λπ., οι οποίες όμως δεν απέδωσαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Η έρευνα του Jenks και των συνεργατών του (1972), που έγινε αρκετά χρόνια μετά την έναρξη των παραπάνω προπαθειών έφτασε στο συμπέρασμα ότι ούτε το οικογενειακό περιβάλλον, ούτε η ευφυΐα, ούτε το επίπεδο της εκπαίδευσης προσδιορίζουν σημαντικά ποσοστά των εκπαιδευτικών ανισοτήτων και ότι κυνείς από τους παραπάνω παράγοντες ούτε η εκπαίδευση ούτε το εργασιακό status μεταβάλλουν σημαντικά τις οικονομικές ανισότητες. Σύμφωνα με την έρευνα του Jenks, εκτός από την κληρονομιά, η οικονομική επιτυχία είναι αποτέλεσμα «τύχης και ειδικών συνθηκών». Για να εξηγήσουμε την αποτυχία της προσπάθειας διδασκαλίας των εκπαιδευτικών ανισοτήτων πάνω στη μείωση της ανισότητας θα πρέπει να μελετήσουμε το ρόλο της εκπαίδευσης.

Η συμβατική θέση των οικονομολόγων είναι ότι η εκπαίδευση παρέχει γνωστικές επιδεξιότητες (cognitive skills) που χρησιμοποιούνται άμεσα στην παραγωγική διαδικασία, αυξάνουν την παραγωγικότητα και άρα συνάμυνα με τη θεωρία αυτή το εισόδημα του ατόμου. Αν αποδεχθούμε τη θέση αυτή, τότε πράγματι η άνοδος του εκπαιδευτικού επιπέδου όλων των ατόμων θα αύξανε και το εισόδημά τους. Όμως ο ρόλος της εκπαίδευσης δεν περιορίζεται

και στο να προσφέρει μόνο γνώσεις αλλά λειτουργεί και ως μηχανισμός επιλογής.

Η θέση αυτή έχουν αναπτύξει οι θεωρίες που αντιμετωπίζουν την εκπαίδευση σαν φίλτρο (filtering and screening theories). Σύμφωνα με αυτές, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα απονέμουν τίτλους σπουδών που παρέχουν στους εργοδότες πληροφορίες σχετικά με την ικανότητα των κατόχων τους να μάθουν και να αποδώσουν. Την παροχή γνώσεων από τα σχολεία ακολουθεί κάποιο σύστημα εξέτασεων μέσα από το οποίο ελέγχεται αν και κατά πόσο οι γνώσεις έχουν αφομοιωθεί από τους μθητές και έτσι είναι δυνατό να διακριθούν οι ικανοί από τους λιγότερο ικανούς. Αυτοί που χαρακτηρίζονται ως πιο ικανοί θεωρούνται και παραγωγικότεροι με συνέπεια να μπορούν να απολαμβάνουν υψηλότερους μισθούς όταν εισέλθουν στην αγορά εργασίας.²⁶ Ο ρόλος της εκπαίδευσης ως μηχανισμού επιλογής και παροχής πληροφοριών στους εργοδότες μύθλος επιτείνεται παρά τη μείωση της οικονομικής ανισότητας μεταξύ των ατόμων.

Εξάλλου θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι ο συγκεκριμένος μηχανισμός επιλογής είναι περισσότερο αποτελεσματικός όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο γνώσης το οποίο παρέχεται. Αν το επίπεδο αυτό είναι χαμηλό, τότε περιορίζονται οι κερδών ικανά, ενώ αν είναι υψηλό ο αριθμός των ικανών ατόμων θα είναι περιορισμένος. Έτσι μια άνοδος στο επίπεδο γνώσης που παρέχεται από τα εκπαιδευτικά ιδρύματα μπορεί να έχει αρνητικά αποτελέσματα στην κατανομή του εισοδήματος.²⁷

Σημαντική είναι επίσης η συνεισφορά των μη εξειστητών οικονομολόγων στην εξήγηση του φαινομένου της αδυναμίας της εκπαίδευσης να περιορίσει τις οικονομικές ανισότητες. Κατ' αυτούς ο ρόλος της επίσημης εκπαίδευσης είναι να διατηρήσει την υπάρχουσα τάξη ή δομή και να δημιουργήσει πεδία νούς εργάτες.²⁸ Η παροχή γνώσεων επικεντρώνεται από το κύριο μέλημα της εκπαίδευσης να δημιουργήσει άτομα πεπαιγμένα, υπάκουα και γενικά με μια τέτοια προσωπικότητα ώστε να ανταποκρίνονται ικανοποιητικά στις απαιτήσεις ενός γραφειοκρατικού και ιεραρχικού εργασιακού περιβάλλοντος.

Η συνεισφορά της εκπαίδευσης στα επιδόματα των εργατών ή στο εργασιακό status δεν μπορεί να εξηγηθεί από τη σχέση μεταξύ εκπαίδευσης και επιπέδου γνωστικών επιδεξιοτήτων. Στην πραγματικότητα τα στοιχεία δείχνουν τη σημασία των μη γνωστικών χαρακτηριστικών της προσωπικότητας

26. Stiglitz. (1975).

27. Θα πρέπει να πει ότι το αποτέλεσμα αυτό δεν προέρχεται από το ρόλο της εκπαίδευσης ως φορέα γνώσης αλλά από το ρόλο της ως μηχανισμού επιλογής.

28. Howles and Gintis. (1973).

24. Περιβάλλον είναι η οικογένεια και το σχολείο.

25. Haywood and Jopp. (1966), Hunt. (1964), Bloom. (1964), κ.λπ.

μελέτες έδειξαν πολύ χαμηλές αποδόσεις της εκπαίδευσης των ανθρώπων και τωρίαν τάσεων μπορεί να εξηγηθεί με την αποτυχία του σχολείου να επιτύχει τα απαιτούμενα μη γνωστικά χαρακτηριστικά στην προσωπικότητα των παραπάνω ατόμων.²⁹

Κατά τον Gintis οι μηχανισμοί που χρησιμοποιούνται για την πραγματοποίηση του παραπάνω σκοπού είναι αφενός το σύστημα βαθμολογίας, που αμφισβητεί κάποια πρότυπα συμπεριφοράς και τιμωρεί κάποια άλλα, και αφετέρου η δομή των κοινωνικών σχέσεων στην εκπαίδευση. Συμπερασματικά οι μαθητές οικονομολόγοι υποστηρίζουν ότι η εκπαίδευση, έτσι όπως είναι διαρρυθμμένη, ενδυναμώνει τις οικονομικές ανισότητες.

Εκτός όμως από τον ίδιο το ρόλο της εκπαίδευσης στη διατήρηση ή και επιδείνωση των οικονομικών ανισοτήτων, υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που την καθιστούν ανίκανη να αμβλύνει την ανισοκατανομή του εισοδήματος. Ένας από αυτούς τους παράγοντες είναι η ποιότητα της εκπαίδευσης που παρέχεται από τα διάφορα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Τα ιδιωτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα, γενικά, παρέχουν καλύτερη ποιότητα εκπαίδευσης από τα δημόσια (φυσικά υπάρχουν και εξαιρέσεις) κι έτσι εφοδιάζουν τους μαθητές τους με περισσότερες ικανότητες είτε για να συνεχίσουν τις σπουδές τους είτε για να μπουν στην αγορά εργασίας. Λεωθένου, όμως, του γεγονότος ότι μόνο τα παιδιά των εύπορων οικογενειών έχουν την οικονομική δυνατότητα να παρακολουθήσουν αυτά τα ιδρύματα, αποκτούν ένα επιπλέον συγκριτικό πλεονέκτημα σε σχέση με τα φτωχότερα παιδιά για εύρεση καλύτερης εργασίας και απόκτησης υψηλότερου εισοδήματος.

Ένας άλλος παράγοντας είναι ότι οι εκπαιδευτικοί τίτλοι δεν αποτελούν το μοναδικό στοιχείο πληροφόρησης των εργοδότην. Εκτός από το επίθετο εκπαίδευσης, το φύλο, η εθνικότητα, το χρώμα, το κοινωνικό υπόβαθρο κ.λπ. αποτελούν χαρακτηριστικά τα οποία λαμβάνουν υπόψη οι εργοδότες κατά την πρόσληψη ή επαγγελματική εξέλιξη του εργαζομένου. Οι μελέτες του Haisson (1972) έδειξαν ότι παρά το γεγονός ότι αυξήθηκε το επίπεδο εκπαίδευσης μαύρων και λευκών, οι πρώτοι δεν αύξησαν το εισόδημά τους και οι θύκαι εργασίας που βρήκαν ήταν χαμηλότερων απαιτήσεων από τα πρόσφατα που δίδεταν. Αυτό είναι μόνο ένα παράδειγμα για το πόσο μπορούν να επηρεάσουν άλλα χαρακτηριστικά των ατόμων, με ίδιο επίπεδο εκπαίδευσης, το εισόδημά τους.

Έχει παρατηρηθεί ότι το εισόδημα των ατόμων αυξάνει με την ηλικία για να φτάσει στο μέγιστο ύψος του πριν από τη συνταξιοδότηση και να μειωθεί πρόσφατα αυτήν. Η παραπάνω παρατήρηση οδηγεί κάποιους οικονομολόγους να κατ' αυτήν. Η παραπάνω παρατήρηση οδηγεί κάποιους οικονομολόγους στο συμπέρασμα ότι η ηλικία αποτελεί σημαντικό παράγοντα της μερομηνίας ανισότητας στην προσωπική διανομή του εισοδήματος.³⁰

Αρχικά το εισόδημα ενός ατόμου είναι χαμηλό λόγω έλλειψης εμπειρίας, που το καθιστά λιγότερο παραγωγικό, ή λόγω του ότι εκπαιδεύεται στην εργασία του και έτσι ο μισθός του είναι μειωμένος κατά το κόστος της εκπαίδευσής του, ή ακόμη για το ότι σπουδάζει. Με την πάροδο όμως του χρόνου η συσσώρευση εμπειρίας οδηγεί στη βελτίωση των ικανοτήτων του και γίνεται πιο παραγωγικό με συνέπεια την αύξηση του εισοδήματός του. Εξάλλου με το τέλος των σπουδών του αρχίζει να απολαμβάνει την απόδοση του ανθρώπινου κεφαλαίου που έχει αποκτήσει. Ένας ακόμη λόγος της σχέσης μεταξύ ηλικίας και εισοδήματος έχει εκφραστεί από τους υποστηρικτές της μερομηνίας ανισότητας, οι οποίοι έχουν υποστηρίξει ότι η ροπή για αποταμίευση και εργασία δρουν στο εισόδημα πολλαπλασιαστικά με την ηλικία για να προκαλέσουν τις παρατηρούμενες ανισότητες.³¹

Έτσι η μέτρηση της ανισοκατανομής του εισοδήματος μιας δεδομένης χρονικής στιγμής δίνει ψευδή εικόνα της πραγματικής ανισότητας και μάλλον την υπερεκτιμά, γιατί δεν λαμβάνει υπόψη το γεγονός ότι το χαμηλό εισόδημα κάποιων ατόμων ενδεχομένως να οφείλεται στο νεαρό της ηλικίας τους και ότι αργότερα μπορεί να έχουν υψηλό εισόδημα. Για τον ακριβή προσδιορισμό της οικονομικής ανισότητας θα πρέπει να μετρήσουμε το συνολικό εισόδημα της ζωής των ατόμων. Επειδή όμως αυτό είναι σχεδόν αδύνατο, λόγω έλλειψης στοιχείων, θα μπορούσε να μετρηθεί το συνολικό εισόδημα μεγάλων χρονικών περιόδων, π.χ. 5 ή 10 ετών. Η εμπειρική έρευνα έδειξε ότι στην περίπτωση των ΗΠΑ πράγματι υπάρχει σχέση μεταξύ ηλικίας και εισοδήματος έτσι όπως περιγράφηκε από τη θεωρία του Κόκλου Ζωής.³² Αντίθετα για τη Μεγάλη Βρετανία τα αποτελέσματα της έρευνας του Atkinson (1972) έδειξαν ότι σημαντική ανισότητα υπάρχει μέσα στις ηλικιακές ομάδες και όχι μεταξύ τους κι έτσι η παραπάνω θεωρία δεν επαληθεύεται. Πάντως, γενικότερα, έχουν εκφραστεί αντιρρήσεις σχετικά με το κατά πόσο η χρησιμοποίηση του συνολικού εισοδήματος της ζωής ενός ατόμου

30. Brownbrenner. (1977).

31. Polanyi and Wood. (1974).

32. Mincer. (1974).

29. Gintis. (1971, σελ. 267).

αμβλύνει την οικονομική ανισότητα. Έχει αποδειχθεί ότι η διακύμανση των εισοδημάτων μέσα σε κάθε ηλικιακή ομάδα αυξάνει με την ηλικία, επομένως δεν είναι βέβαιο ότι τα συνολικά εισοδήματα θα κατανέμονται λιγότερο άνισα από ό,τι τα ετήσια. Εξάλλου, η διαχρονική αύξηση της παραγωγικότητας οδηγεί στην αύξηση των εισοδημάτων έτσι η κατανομή των συνολικών εισοδημάτων θα πρέπει να είναι περισσότερο άνιση από ό,τι η κατανομή των ετήσιων εισοδημάτων και μάλιστα προς όφελος των νέων. Τέλος, αν δεχτούμε ότι η ανθρώπινη επένδυση αυξάνει τα εισοδήματα, οι διαφορές στα ετήσια εισοδήματα θα πρέπει να είναι μικρότερες από ό,τι στα συνολικά, εφόσον οι νέοι αποκτούν περισσότερο ανθρώπινο κεφάλαιο από τους μεγαλύτερους. Έτσι, η απομείωση του παρόντος της ηλικίας μέσω της μέτρησης του συνολικού εισοδήματος της ζωής των ατόμων δεν σημαίνει ότι θα οδηγήσει σε λιγότερο άνιση διανομή του εισοδήματος.

6. Η ΣΤΟΧΑΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Η θεωρία αυτή βασίζεται στο νόμο των πιθανοτήτων και αποδίδει τις διαφορές στα εισοδήματα, εξ ολοκλήρου ή κατά το μεγαλύτερο μέρος τους, σε τυχαία γεγονότα. Στο πλαίσιο της Στοχαστικής Θεωρίας υπάρχουν δύο απόψεις σχετικά με το πώς τυχαία γεγονότα επηρεάζουν το εισόδημα των ατόμων. Η πρώτη άποψη υποστηρίζει ότι τα τυχαία συμβήντα επηρεάζουν την αναμενόμενη μέλλοντική αξία των εισοδημάτων ενώ η δεύτερη άποψη υποστηρίζει ότι αυτά συνδυάζονται μόνο στιγμιαία με το εισόδημα. Δηλαδή ότι ασκούν μια παροδική επίδραση πάνω σε κάποια σταθερή τάση (εξέλιξη) του εισοδήματος.

Θεμελιωτής της πρώτης άποψης θεωρείται ο Gibrat, ο οποίος υποστήριξε ότι ξεκινώντας από μια δεδομένη αρχική κατανομή, αν τα εισοδήματα υπόκεινται σε τυχαίες μεταβολές ανεξάρτητες του ύψους του εισοδήματος, η τυχαία διαδικασία θα δημιουργήσει τελικά μια λογαριθμοκανονική κατανομή του εισοδήματος. Αυτό είναι γνωστό ως νόμος του αναλογικού απτελέσματος του Gibrat (1931).

Το μοντέλο που χρησιμοποιήθηκε είναι μια πρώτου βαθμού αλυσίδα Markov $y_t = y_{t-1} + U_t$, όπου y_t και y_{t-1} είναι ο λογάριθμος του εισοδήματος για τη χρονική περίοδο t και την προηγούμενη της αντίστοιχα και U_t είναι η επίδραση των τυχαίων γεγονότων, τα οποία δεν συσχετίζονται γραμμικά με το y_{t-1} . Το πρόβλημα του παραπάνω μοντέλου είναι ότι το εισόδημα αυξάνεται βήματα με την πάροδο του χρόνου εξαιτίας της συστηματικής επίδρασης των

τυχαίων παραγόντων ενώ αυξάνεται και η διακύμανση της κατανομής του εισοδήματος. Αυτό, όμως δεν επαληθεύεται από την εμπειρική έρευνα για τη σταθερότητα της κατανομής του εισοδήματος.

Ο Kalleck (1945) προσέδωσε μια λύση το πρόβλημα αυτό υποθέτοντας ότι υπάρχει αρνητική συσχέτιση μεταξύ εισοδήματος και εισοδηματικού ποσοτήματος των τυχαίων συμβάντων, χωρίς όμως να δώσει οικονομική εξήγηση στην υπόθεσή του. Οικονομική υπόθεση της δόθηκε αργότερα από τη Θεωρία του Μόνημου Εισοδήματος του Friedman (1957). Άτομα με υψηλό παροδικό (transitory) εισόδημα στο παρελθόν είναι πιθανό να έχουν χαμηλό τερτο εισόδημα τώρα. Η εξήγηση, όμως, αυτή αποδυναμώνει την άποψη που υποστηρίζει ότι τα τυχαία συμβήντα έχουν μόνιμη επίδραση στην εξέλιξη των εισοδημάτων των ατόμων και καταλήγει στη δεύτερη εκδοχή της Στοχαστικής Θεωρίας που θα αναλυθεί παρακάτω.

Επίσης ο Shorrocks (1975) πρότεινε ένα μοντέλο δεύτερου βαθμού αλυσίδας Markov $y_t = y_{t-1} + U_1 + U_{t-1}$ στο οποίο όμως δεν ισχύει η βασική υπόθεση της μη αυτοσυσχέτισης των σφαλμάτων, εφόσον το y_{t-1} και U_{t-1} συσχετίζονται, και άρα αποδυναμώνει τις βάσεις της Στοχαστικής Θεωρίας. Κατά τον Sahota (1978) η οικονομική σημασία αυτού του αποτελέσματος είναι ότι η άγνοια που προηοδεύει η Στοχαστική Θεωρία πρέπει να αντικατασταθεί από οικονομικές μεταβλητές, όπως να παράγουν προβλέψιμα αποτελέσματα.

Το δεύτερο πρόβλημα που παρουσιάζεται στη Στοχαστική Θεωρία είναι ότι ενώ οι θεωρητικοί της δέχονται την επιρροή παραγόντων όπως η εκπαίδευση, η ανατροφή, οι ικανότητες κ.ά. στον καθορισμό του εισοδήματος της αρχικής περιόδου, η σημασία τους εκμηδενίζεται με την πάροδο του χρόνου καθώς αυξάνεται συνεχώς η επίδραση των τυχαίων γεγονότων. Όμως η θεωρία δεν εξηγεί το λόγο για τον οποίο οι παράγοντες που επηρεάζουν το πρώτο εισόδημα του ατόμου παύουν να παίζουν ρόλο στον καθορισμό του εισοδήματος των υπολοίπων περιόδων της ζωής του, άλλωστε κάποιοι από αυτούς τους παράγοντες εξελίσσονται και αυτοί διαχρονικά έτσι ώστε να είναι δύσκολο να δεχτούμε ότι ο ρόλος τους πавει να είναι σημαντικός χωρίς ισχυρά επιχειρήματα.

Το τρίτο σημείο αντίρρησης είναι η υπόθεση ότι όλα τα τυχαία συμβήντα που προκαλούν μισαν αύξηση ή μείωση του εισοδήματος σε κάποια χρονική στιγμή, την αναπαράγουν διαρκώς. Άλλα από αυτά προκαλούν μόνιμα αποτελέσματα και άλλα παροδικά. Για παράδειγμα η ευκαιρία για περισσότερες ώρες εργασίας σε κάποια περίοδο και άρα η δυνατότητα αποδόλης υπέρδοτερου εισοδήματος, δεν σημαίνει ότι θα επαναληφθεί ούτε ότι θα προκαλέσει αύξηση του εισοδήματος στις μελλοντικές περιόδους. Το πιο πιθανό είναι τα τυχαία γεγονότα που αυξάνουν το εισόδημα να έχουν αρνητικό αποτέλεσμα

της θεωρίας λύνει τα παραπάνω προβλήματα αποδεχόμενη την παροδικότητα των αποτελεσμάτων των τυχαίων συμβάντων και περιγράφοντας την επίδρασή τους στον καθορισμό μόνο ενός μέρους του εισοδήματος.

Βασική της θέση είναι ότι το παρατηρούμενο εισόδημα μιας χρονικής περιόδου είναι το άθροισμα δύο ειδών εισοδημάτων: του μόνιμου και του παροδικού. Έτσι, το εισόδημα μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου, μπορεί να διαφέρει από το μακροχρόνιο μέσο εισόδημα εξαιτίας παροδικών μεταβολών που εκφράζονται από το παροδικό εισόδημα καθώς οι αυτές αυτών των παροδικών μεταβολών δεν μπορούν να καθοριστούν ακριβώς και θεωρούνται ότι είναι τυχαία συμβάντα. Δηλαδή, η εκδοχή αυτή της Στοχαστικής Θεωρίας αποδέχεται την ύπαρξη συστηματικών³³ παραγόντων στον καθορισμό κάποιου μέρους του εισοδήματος ενώ στην τύχη αποδίδει τον καθορισμό του υπολοίπου μέρους. Πάντως η παραπάνω θεωρία υποστηρίζει ότι για να έχουμε μιαν αληθή εντύπωση της πραγματικής κατανομής εισοδήματος θα πρέπει να απομονωθεί το παροδικό μέρος του εισοδήματος και να ληφθεί υπόψη μόνο το μόνιμο ή μακροχρόνιο εισόδημα.

Η δεύτερη αυτή άποψη της Στοχαστικής Θεωρίας φαίνεται να είναι περισσότερο πειστική από την πρώτη. Γενικά, είναι δυνατό να δεχτούμε ότι η τύχη παίζει κάποιο ρόλο στη διαμόρφωση των εισοδημάτων όμως άγνοια η σημασία της είναι περιορισμένη. Η προσάθεια της Στοχαστικής Θεωρίας να αποδώσει τις διαφορές των εισοδημάτων στην τύχη, την καθιστά μονόπλευρη με συνέπεια να μην έχει ιδιαίτερα σημαντική ερμηνευτική αξία.

7. ΘΕΩΡΙΕΣ ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ ΚΑΙ ΖΗΤΗΣΗΣ

Αν και όπως προαναφέρθηκε, τα συμβατικά μοντέλα καθορισμού του εισοδήματος των ατόμων ασχολούνται κυρίως με την πλευρά της προσφοράς, έχουν γίνει προσπάθειες ενσωμάτωσης σ' αυτά και της πλευράς της ζήτησης. Ένα παράδειγμα ο Tinbergen (1975) δεχόμενος ότι οι αιμοιβές των συντελεστών παραγωγής προσδιορίζονται από την προσφορά και τη ζήτηση προσπαθεί να συνδυάσει τις απόψεις της σχολής του ανθρώπινου κεφαλαίου,

33. Μια υπόθεση της Θεωρίας του Μόνημου Εισοδήματος είναι ότι αυτό καθορίζεται από τις ικανότητες και ότι αυτές καταλώνονται κοινωνικά. Η κοινωνική κατανομή τους θα μπορούσε να υποδηλώσει σ' ένα συνδυασμό πολλών μικρών τυχαίων αποτελεσμάτων, συμπεριλαμβανομένων των γενετικών και περιβαλλοντικών χαρακτηριστικών (Lydall 1979).

από εκπαιδευτικές και άλλες της προσφοράς που τους δίνει την ικανότητα εκπαιδευτικού ή φαρμακτικού, που εκφράζουν την πλευρά της ζήτησης, σ' ένα μοντέλο προσφοράς-ζήτησης.

Και αυτόν η προσφορά και η ζήτηση της εργασίας δεν είναι ομοιογενείς γιατί η αγορά εργασίας δεν είναι ενιαία αλλά διασπασμένη σε τμήματα. Έτσι η κλίμακα των εισοδημάτων καθορίζεται από την εξέταση προσφοράς-ζήτησης σε κάθε τμήμα της αγοράς. Από τη μια πλευρά οι εργαζόμενοι προσφέρουν τις υπηρεσίες τους (το είδος των οποίων εξαρτάται από τα χαρακτηριστικά τους) και ταυτόχρονα, προσπαθούν να μεγιστοποιήσουν τη χρησιμότητά τους ενώ από την άλλη, οι εργοδότες προσφέρουν, διανομούν των υπηρεσιών παραγωγής, θέτουν εργασίες προσπαθώντας να μεγιστοποιήσουν τα κέρδη τους. Οι αιμοιβές αντανακλούν τη σχετική σπανιότητα των ειγμάτων συντελεστών με αποτέλεσμα να μην μπορεί να υπάρξει ισότητα των εισοδημάτων. Ο Tinbergen βλέπει την εξέλιξη της εισοδηματικής ανισότητας ως το καθαρό αποτέλεσμα δύο αντιθέτων δυνάμεων, της εκπαίδευσης που μειώνει την ανισότητα και της τεχνολογικής αλλαγής που την αυξάνει.

Η συνεισφορά του παραπάνω μοντέλου στην εξήγηση των εισοδηματικών ανισοτήτων είναι, βέβαια, θετική γιατί λαμβάνει υπόψη την πλευρά της ζήτησης αλλά και αναγνωρίζει την έλλειψη ομοιογένειας στην αγορά εργασίας. Παρ' όλα αυτά παρουσιάζει αδυναμίες όπως η πιαστη στο ότι η εκπαίδευση μειώνει τις εισοδηματικές ανισότητες και στο ότι υπερτονίζει το ρόλο της εκπαίδευσης αγνοώντας τη σημασία άλλων χαρακτηριστικών όπως η προσωπικότητα.

Και πάλι στο πλαίσιο της Θεωρίας του Ανθρώπινου Κεφαλαίου, ο Becker (1967), προσπάθησε να ακολουθήσει μια γενική προσέγγιση και να επανεξετάσει τη Στοχαστική Θεωρία, τη Θεωρία των Ικανοτήτων και τη Θεωρία της Ήλικιας αποδεχόμενος την αλληλεξάρτηση προσφοράς και ζήτησης. Αν και η συνεισφορά του στην ολοκλήρωση της Θεωρίας του Ανθρώπινου Κεφαλαίου ήταν σημαντική, εν τούτοις η υπόθεση του εξωγενούς προσδιορισμού της προσφοράς και της ζήτησης μειώνει την ερμηνευτική ικανότητα του μοντέλου του.

Η σημαντικότερη προσάθεια έγινε από τον Lydall (1979) ο οποίος υποστήριξε ότι τα εισοδήματα των ατόμων δεν εξαρτώνται μόνο από τις ικανότητες, το χαρακτηρισμό και τις επιλογές του ατόμου αλλά και από τις ευκαιρίες για απασχόληση. Ενώ η κατανόηση των νέων ανθρώπων που εισέρχονται στην αγορά εργασίας με τα προϊόντα τα οποία διαθέτουν είναι η πλευρά της προσφοράς, η δομή των ευκαιριών για απασχόληση είναι η πλευρά της ζήτησης.³⁴ Ως δομή των ευκαιριών για απασχόληση θεωρεί την παροχή των

34. Lydall, (1979 σελ. 257).

Θάνατον εργασιᾶς καθὼς καὶ τοὺς μισθοὺς καὶ τὴν προοπτικὴν ἐξέλιξιν

Όταν κάποιος νέος μπαίνει στην αγορά εργασίας αντιμετωπίζει ένα πολύ μεγάλο απασχόλησης, που απαιτούν διαφορετικά επίπεδα προηγούμενης εκπαίδευσης και εξειδίκευσης και που προσφέρουν διαφορετικές προοπτικές για μελλοντικά εισοδήματα σε διάφορες ηλικίες. Το τι προσπατεί και το τι προσφέρει η κάθε θέση απασχόλησης εξαρτάται από τα τεχνικά της χαρακτηριστικά.

ποκτητοστά.

Συνεκρημμένα ο Lydall έχει υποστηρίξει ότι υπάρχει μια θετική συσχέτιση μεταξύ μεγέθους επιχείρησης και μέσου μισθού κι αυτό γιατί όσο μεγαλύτερη είναι η επιχείρηση τόσο πιο εντατική σε κεφάλαιο είναι η παραγωγική διαδικασία. Αυτό σημαίνει ότι οι εργαζόμενοι είναι υπερωμένοι για πιο ακριβά μηχανήματα και έτσι η επιχείρηση διατίθεται να προσφέρει υψηλότερους μισθούς για να τους δώσει το κίνητρο να εργασθούν αποτελεσματικότερα. Ένας άλλος λόγος είναι ότι στις μεγάλες επιχειρήσεις υπάρχει μια ιεραρχική δομή διοίκησης (τεχνικοί, επιστήτες, διευθυντές και ειδικό) που αυξάνει το μέσο εισόδημα κατά εργασία.

Ανδρόν ο Lydall παραδέχεται ότι η «σταδιοδρομία ενός εργαζομένου με μέσο εισόδημα και απασχόληση»

Επίσης θα πρέπει να επισημανθεί ότι αναγνωρίζεται την ενδογένεια των επιλογών των ατόμων (δηλαδή ότι αυτές επιβεβαιώνονται από το οικονομικό και πολιτιστικό τους περιβάλλον) καθώς και την επιρροή των παραπάνω παραγόντων στη διαμόρφωση των ικανοτήτων τους, χωρίς να αγνοεί και τη σημασία του γενετικού παράγοντα.

Το μοντέλο που αναπτύχθηκε από το Lydall φαίνεται να είναι το πληρέστερο από τα μέχρι τώρα αναφερόμενα γιατί προσπαθεί να συνδυάσει στοιχεία από όλες τις θεωρίες, σ' ένα πλαίσιο παραφοράς και ζήτησης.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΑΤΑΜΗΝΕΝΟΝ ΑΓΩΓΗ ΕΠΙΛΑΛΕΙ

Οι θεωρίες της κατατημένης αγοράς εργασίας είναι συνέχεια παλαιότερων συζητήσεων αλλά εμφανίστηκαν με την παρούσα μορφή τους τη δεκαετία του '60. Αποτελούν τον αντίλογο στη νεοκλασική θεωρία αμφοβητώντας τη

Πιστική υπόθεση της ανταγωνιστικής λειτουργίας της αγοράς εργασίας. Ο ρυθμός της αναστόχευσης των εισοδημάτων κάθως και η ύπαιρξη φτώχειας είναι δόκοκο να συνυπάρχουν με την παρπάνω υπόθεση της νεοκλασικής θεωρίας και η μόνη εξήγηση που μπορεί να δοθεί είναι ότι η αγορά εργασίας δεν λειτουργεί με τον εξισορροποητικό τρόπο που υποτίθεται πως λειτουργεί.

[illegible]

(ii) Η Θεωρία του Εργασιακού Ανταγωνισμού

Είναι η πλησιέστερη προς την ορθόδοξη θέση από τις άλλες θεωρίες της Καταμημένης Αγοράς Εργασίας και αναπτύχθηκε ως απόκλιση στη θεωρία των ανταγωνισμών των μισθών. Το βασικό χαρακτηριστικό της είναι η έμφαση που δίνει στην πλευρά της ζήτησης της αγοράς εργασίας. Κατ' αρχήν τα άτομα καταβέβονται στις διάφορες ευκαιρίες απασχόλησης και απόκτησης σοδημάτων που είναι δεδομένες. Έτσι, η κατανομή των εισοδημάτων καθορίζεται από την κατανομή των θέσεων εργασίας και όχι από αυτή των βασικών χαρακτηριστικών των ατόμων που απλά καθορίζουν τη θέση τους στη

Σύμφωνα με τη Θεωρία του Εργασιακού Ανταγωνισμού ο αριθμός και σειρά αναμονής για εργασία (amount queue), το είδος των θέσεων εργασίας εξαρτάται από την τεχνολογική γνώση που προσδιορίζει την παραγωγή και τις παραγωγικές τεχνικές ενώ οι μισθοί εξαρτώνται από κοινωνικούς και θεωρητικούς παράγοντες. Έτσι, οι εργαζόμενοι αντιμετωπίζουν μια δεδομένη ζήτηση ενώ δεν είναι σε θέση να διαπραγματευτούν.

36 Piorr and Doeringer. (1971)

36. Plett and Doeringer (1971).
37. Με βάση χαρακτηριστικά background characteristics (background characteristics) διακρίνονται τους εργαζομένους από την εργασία, τα φύλα, οι ικανότητες, οι προσωπικές αναγκες, τα ψυχολογικά τους χαρακτηριστικά.

τούν το μισθό τους γιατί κι αυτός είναι προκαθορισμένος. Στο πλαίσιο αυτό το μόνο που μπορούν να επιδιώξουν είναι να βρουν κάποια θέση εργασίας βιαζόμενοι στα βασικά τους χαρακτηριστικά.

Τα βασικά χαρακτηριστικά των ατόμων είναι αυτά που τα τοποθετούν σε διάφορες θέσεις στη σειρά αναμονής για εργασία επειδή επηρεάζουν το κόστος της εκπαίδευσής τους, ακόμα κι αν δεν συνιστούν επιδεξιότητες δυνάμεις να χρησιμοποιηθούν άμεσα στην παραγωγική διαδικασία.³⁹ Όπως γίνεται φανερό ο ρόλος της σειράς αναμονής για εργασία είναι σημαντικός στο Μοντέλο του Εργασιακού Ανταγωνισμού αλλά είναι ένα μέρος μόνο του μηχανισμού κατανομής του εισοδήματος.

Το Μοντέλο του Εργασιακού Ανταγωνισμού είναι μια σημαντική συνεισφορά στην προσπάθεια της εξήγησης της ύπαρξης οικονομικών ανισοτήτων γιατί έχει την ικανότητα να εξηγή φαινόμενα που οι συμβατικές θεωρίες είτε αγνοούν είτε δεν μπορούν να εξηγήσουν. Σύμφωνα με τα ίδια χαρακτηριστικά απολαμβάνουν διαφορετικές εισοδημάτων. Σύμφωνα με την ορθόδοξη θεωρία αυτό δεν μπορεί να συμβεί αφού άτομα με τα ίδια χαρακτηριστικά έχουν και την ίδια παραγωγικότητα άρα και το ίδιο εισόδημα. Όμως, στην πραγματικότητα είναι γνωστό ότι συμβαίνει. Η εξήγηση που δίνεται από τη Θεωρία του Εργασιακού Ανταγωνισμού είναι ότι αν και έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά μπορεί να έχουν διαφορετική εργασία και αμειβονται ανάλογα με την εκπαίδευση που υφίστανται στην εργασία τους καθώς και από το είδος της.

(ii) Οι Θεωρίες της Ανεπίδικης Αγοράς Εργασίας

Οι θεωρίες αυτές, αν και δεν έχουν στόχο να εξηγήσουν την κατανομή του εισοδήματος αλλά την ύπαρξη φτωχών και μη φτωχών ομάδων στον πληθυσμό, συνέβαλαν σημαντικά στη σύζηση για τους λόγους ύπαρξης οικονομικών διαφορών για τις αυτές που αναφέρθηκαν. Παρεμπόμ (δηλαδή γιατί είναι

39. Κατά το Μοντέλο του Εργασιακού Ανταγωνισμού οι περισσότερες επιδεξιότητες για την πλήρωση κάποιας θέσης εργασίας δεν προκύπτουν από το άτομο που τη διεκδικεί γιατί είναι κι άλλως εκπαιδεύεται αφού έχει ήδη προαγωγή (on-the-job training). Έτσι η αγορά εργασίας δεν είναι πρωταρχικά μια αγορά «ανάληψης» υπαρχουσών γνώσεων αλλά μια αγορά όπου εκπαιδευτικές θέσεις πρέπει να καταναληφθούν μετά από διαφορετικές γνώσεις. Όπως, επιπλέον η εκπαιδευτική έχει κάποιο κόστος για τους εργοδότες, αυτοί προσπαθούν να το ελαχιστοποιήσουν επιλέγοντας τους κατάλληλους υποψηφίους δηλαδή αυτούς που τα βασικά τους χαρακτηριστικά υπόκεινται το χαμηλότερο κόστος. Το τελευταίο αναφέρεται τους εργοδότες να χρησιμοποιούν μηχανισμούς επιλογής (screening devices) όπως π.χ. οι εκπαιδευτικοί τίτλοι, γιατί δείχνουν ότι οι κάτοχοί τους έχουν «βιομηχανική παιδεία». Thurow (1976).

δίνουν έμφαση στ. Στο της ζήτησης της αγοράς εργασίας και αντιτίθενται στις θέσεις της ορθόδοξης θεωρίας 1) περί ανταγωνιστικής αγοράς εργασίας και ανθρώπινου κεφαλαίου και 2) σύνδεσης μισθών παραγωγικότητας).

Κατά τους θεωρητικούς της Ανεπίδικης Αγοράς Εργασίας, διαφορές στα εισοδήματα υπάρχουν γιατί κάποιες ομάδες του πληθυσμού μη προνομιούχες περιορίζονται σε μια δευτερεύουσα αγορά εργασίας, όπου οι μισθοί είναι χαμηλότεροι.

Οι βασικές υποθέσεις της προσέγγισης αυτής είναι 1) ότι η αγορά εργασίας είναι διαμερίσιμη σ' έναν πρωτεύοντα και σ' ένα δευτερεύοντα τομέα όπου η πολιτική των επιχειρήσεων και η συμπεριφορά των ατόμων απασχολεί διαφορετικές εξηγήσεις, 2) ότι η ουσιαστική διάκριση για την οικονομική ανάλυση είναι μεταξύ καλών και κακών θέσεων εργασίας παρά μεταξύ ειδικευμένων και μη εργατών.

Οι πρωτεύοντες τομείς περιλαμβάνουν όλες εκείνες τις θέσεις εργασίας που παρέχουν κάποια απασχόληση, ευκαιρίες προαγωγών, εκπαίδευση στην εργασία, εξειδίκευση και φυσικά υψηλούς μισθούς. Όταν οι οικονομολόγοι της Ανεπίδικης Αγοράς Εργασίας αναφέρονται στον πρωτεύοντα τομέα, επικεντρώνουν την προσοχή τους στην εσωτερική αγορά εργασίας (δηλαδή στην αγορά εργασίας μέσα στην επιχείρηση), η οποία δίνεται από ένα σύνολο κανόνων που καθάρισαν το περιεχόμενο κάθε θέσης εργασίας, τους μισθούς, τις ευκαιρίες στην κλίμακα προαγωγών κ.λπ. Τα σημεία εισόδου στην επιχείρηση είναι θέσεις εργασίας που βρίσκονται χαμηλά στην ιεραρχία ενώ οι ανώτερες σ' αυτήν θέσεις καθίστανται από προαγωγές των ήδη απασχολούμενων στην επιχείρηση.

Όσον αφορά τους μισθούς, δεν καθορίζονται με βάση την ορθόδοξη αρχή της αποτελεσματικότητας (efficiency) αλλά με βάση το έθιμο. Δηλαδή, ο μισθός εξαρτάται από τη θέση εργασίας και όχι από την παραγωγικότητα του εργαζομένου. Εξάλλου, μισθοί στον τομέα αυτόν είναι υψηλότεροι από ό,τι στον δευτερεύοντα γιατί οι επιχειρήσεις επενδύουν στους εργαζομένους τους και έχουν κίνητρο να τους αποτρέψουν από τυχόν παραίτηση και μεταπήδηση τους σε άλλη επιχείρηση.

Η δομή του δευτερεύοντα τομέα είναι πολύ διαφορετική. Αποτελείται από επιχειρήσεις των οποίων η εσωτερική αγορά δεν είναι αναπτυγμένη κι έτσι τα σημεία εισόδου στην επιχείρηση είναι πολλά ενώ λίγες είναι οι θέσεις εργασίας που κινούνται από προωγές. Οι επιχειρήσεις αυτού του τομέα παρέχουν περιορισμένη εκπαίδευση στην εργασία και ελάχιστες δυνατότητες για οικονομική άνοδο. Αυτός είναι και ο λόγος που οι εργοδότες δεν προσφέρουν υψηλούς μισθούς: δεν φοβούνται να χάσουν τους υπαλλήλους τους εφόσον δεν έχουν επενδύσει σ' αυτούς. Το αποτέλεσμα αυτής της πρακτικής για τους απασχολούμενους είναι η εργασιακή αστάθεια που συνίσταται σε

συχνές μετακινήσεις μεταξύ διαφόρων εργασιών και ανεργία.⁴⁰

Από την άλλη πλευρά, η έλλειψη εξειδίκευσης επιβαρύνει τους εργαζομένους στον δευτερεύοντα τομέα να βρουν εργασία στον πρωτεύοντα κι έτσι να βελτιώσουν το εισόδημά τους. Έως άλλος παράγοντας που περιλαμβάνει τη δυνατότητα κινητικότητας μεταξύ των δύο τομέων είναι ο «τρόπος ζωής» των εργαζομένων που τους κάνει ανίκανους, ψυχολογικά και τεχνικά, να ξεφύγουν από τη δευτερεύουσα αγορά εργασίας, δηλαδή οι φτωχοί θεωρούνται θύματα της κοιλιούρας τους.⁴¹

Έχοντας δεδομένη τη δομή της αγοράς εργασίας, το ερώτημα που τίθεται είναι ποιοι παράγοντες προσδιορίζουν το ποιο από τους εργαζομένους θα απασχοληθούν στον έναν ή στον άλλο τομέα. Κατά τους θεωρητικούς της Αντακτικής Προσέγγισης οι παράγοντες αυτοί είναι θεσμικοί (όπως π.χ. δικήση εναντίον των μαύρων, των γυναικών, ατόμων εθνικών μειονοτήτων, μεταναστών κ.λπ.) και όχι η ανεπάρκεια ανθρώπινου κεφαλαίου.

Έτσι οι Θεωρίες της Αντακτικής Αγοράς Εργασίας αποδίδουν την ανισοκατανομή του εισοδήματος στην πλευρά της ζήτησης ενώ παράλληλα αναγνωρίζουν το γεγονός ότι και ο ατομικός παράγοντας, δηλαδή οι προτιμήσεις, παίζει ρόλο. Η διαφοροποίηση τους, ως προς αυτό το σημείο, με τους νεοκλασικούς είναι ότι αυτές οι προτιμήσεις δεν είναι εξωγενείς αλλά το αποτέλεσμα των συνθηκών στην αγορά εργασίας.

9. ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΦΑΝΗΣ ΘΕΩΡΙΑ

Η Μαρξιστική Θεωρία έχει δώσει, περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη οικονομική σχολή, ιδιαίτερη έμφαση στην οικονομική ανισότητα. Παρ' όλα αυτά, ως μακροοικονομική θεωρία, δεν ασχολήθηκε με την προσωπική διανομή του εισοδήματος (μικροοικονομική προσέγγιση του ζητήματος) αλλά με τη διανομή του μεταξύ των κοινωνικών τάξεων (δαιτυργική διανομή του εισοδήματος). Έτσι, αν θελήσουμε να δούμε ποιοι είναι οι παράγοντες που, σύμφωνα με τη Μαρξιστική Θεωρία, επηρεάζουν το εισόδημα των ατόμων θα πρέπει αυτόματα να αναφερθούμε στους παράγοντες που επηρεάζουν το εισόδημα της κοινωνικής τάξης στην οποία ανήκουν.

Σύμφωνα με τον Marx, το εισόδημα των ατόμων που ανήκουν στην εργατική τάξη προέρχεται από την πώληση της εργατικής τους δύναμης, της

οποίας η αξία ισοδύα με την αξία του συνόλου των αγαθών που είναι αναγκαία για την παραγωγή και αναπαραγωγή της. Έτσι, το πραγματικό τους εισόδημα εξαρτάται από την αξία του συνόλου αυτών των αγαθών. Εξάλλου το χρηματικό τους εισόδημα εξαρτάται από την προσφορά και ζήτηση εργασίας και από τις τιμές των αγαθών.

Έως από τους παράγοντες που επηρεάζουν το εισόδημα των εργατών είναι η παραγωγικότητα στον τομέα των αγαθών, εφ' όσον το ύψος της παραγωγικότητας επηρεάζει την αξία των αγαθών που είναι αναγκαία για την αναπαραγωγή τους. Από την άλλη πλευρά, αυτό καθιστά το σύνολο των αγαθών, που θεωρούνται απαραίτητα για την αναπαραγωγή της εργατικής τάξης, καθορίζεται εφ' ενός από ιστορικούς και ηθικούς παράγοντες, που προσδιορίζουν το βιοτικό της επίπεδο, και εφ' ετέρου από το ειδικό κόστος που απαιτεί η αναπαραγωγή των διαφόρων ειδών της εργατικής δύναμης (η εξειδικευμένη εργατική δύναμη απαιτεί περισσότερο αγαθά από ό,τι η μη εξειδικευμένη και έτσι πρέπει να αποζημιώνεται υψηλότερους μισθούς).

Όσον αφορά το εισόδημα των καπιταλιστών, αυτό προέρχεται από την υπερξία που διανομούνται από τους εργάτες τους μέσα στην παραγωγή. Το ύψος της υπερξίας, και άρα του εισοδήματός τους, εξαρτάται από τον αριθμό των εργατών που απασχολούν και το βιολόγ της εκμετάλλευσής που ασκούν πάνω τους.

Όπως γίνεται φανερό, η αντίληψη του Marx δεν προσφέρει αρκετά στοιχεία για να στηρίξει μια θεωρία της προσωπικής κατανομής του εισοδήματος κι αυτό, βέβαια, γιατί σκοπός του ήταν, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, να περιγράψει τη διαδικασία καθορισμού του εισοδήματος των κοινωνικών τάξεων. Όμως και στη συνέχεια η ενασχόληση με την προσωπική κατανομή του εισοδήματος ήταν περιορισμένη.

Αυτός που κυρίως προσέβλεπε να δώσει μεγαλύτερη έμφαση στην προσωπική κατανομή του εισοδήματος, βρισκόμενος στη Μαρξιστική Θεωρία, ήταν ο Wright (1979). Κατ' αυτόν οι αντίληψη του καθορισμού του εισοδήματος σε ατομικό επίπεδο προκύπτει την αντίληψη σε επίπεδο κοινωνικών δομών και τάξεων, διότι τα άτομα αποκτούν εισόδημα μόνο διημέσου της θέσης που έχουν μέσα σε μια τάξη μιας δεδομένης κοινωνικής δομής.⁴² Βασική του θέση είναι ότι η διαδικασία καθορισμού του εισοδήματος διαφέρει μεταξύ των διαφόρων τάξεων όσων. Η διαδικασία καθορισμού του εισοδήματος των καπιταλιστών διαφέρει από εκείνη των μικροεργατών.

42. Κατά τον Wright υπάρχουν έξι τύποι θέσης: 1) η εργατική, 2) η αναπαραγωγική (confraternal) τύπος θέση μεταξύ εργατικής τάξης και μικροεργατών (ημιεργατοίχοι υπάλληλοι), 3) η αναπαραγωγική τάξη θέση μεταξύ εργατικής τάξης και αστών (managers, supervisors), 4) η καπιταλιστική, 5) η αναπαραγωγική τάξη θέση μεταξύ καπιταλιστικής τάξης και μικροεργατών (μικροεργατοίχοι) και 6) μικροεργατοί.

40. Wachter. (1974).
41. Hattisom. (1972).

από τη στιγμή που οι πρώτοι αποκτούν το εισόδημά τους μέσα από την εκμετάλλευση ενώ οι δεύτεροι μέσα από την πώληση των προϊόντων που παράχθηκαν από τους ίδιους. Και, βέβαια, αυτές οι δυο είναι διαφορετικές από τη διαδικασία καθορισμού του εισοδήματος των εργατών που προέρχεται από την πώληση της εργατικής τους δύναμης. Τέλος αλλιώς καθορίζεται το εισόδημα της εργατικής τάξης, όπου οι μισθοί εξισώνονται με την αξία της εργατικής δύναμης, και των αντιφατικών θέσεων (contradictory locations) μεταξύ αυτής και των άλλων τάξεων, όπου οι μισθοί διατηρούνται μόνιμα πάνω από την αξία της εργατικής δύναμης μέσα από ένα μηχανισμό κοινωνικού ελέγχου.⁴³

Έτσι ο βασικός παράγοντας που επηρεάζει το εισόδημα των ατόμων είναι η θέση που κατέχουν μέσα στη δομή των κοινωνικών σχέσεων,⁴⁴ και κυρίως των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής. Εξάλλου, οι κοινωνικές σχέσεις παραγωγής δεν αποτελούν μόνο τον βασικό προσδιοριστικό παράγοντα αλλά και έναν περιορισμό για το ύψος των εισοδημάτων που τα άτομα μπορούν να αποκτήσουν.

Απομένουν αυτοί του περιορισμού, τα ατομικά χαρακτηριστικά (εκπαίδευση, ευφυΐα, πλούτος, κ.λπ.) και η θέση μέσα στις τεχνικές και ανταλλακτικές σχέσεις πωλούν επίσης ρόλο. Όπως θα πρέπει να τονιστεί ότι τα ίδια τα ατομικά χαρακτηριστικά αλλά και η θέση που μπορεί ένα άτομο να κατέχει στις τεχνικές και ανταλλακτικές σχέσεις, όπως και ο βαθμός στον οποίο αυτά μπορούν να επηρεάσουν το εισόδημα, εξαρτώνται από τη θέση που κατέχει το άτομο στις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής. Όπως αναφέρει ο Wright «κατά θέση της εργατικής τάξης μέσα στις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής δεν μπορεί να λάβει εισόδημα τόσο υψηλό όσο ενός καπιταλιστή ανεξάρτητα από την ευφυΐα ή την εκπαίδευση του ατόμου που έχει αυτήν τη θέση, τη στενότητα της αγοράς εργασίας, ή τις τεχνικές λειτουργίες που πραγματοποιεί η θέση» και παραθέτω «η εκπαίδευση διαφοροποιεί κατά πολύ περισσότερο το εισόδημα των managers από ό,τι το εισόδημα των εργατών».⁴⁵

Όπως βλέπουμε η μερξιστική άποψη του Wright θεωρεί το εισόδημα των ατόμων όχι ως συνάρτηση παραγόντων που εξαρτώνται αποκλειστικά από το άτομο (όπως έκαναν οι περισσότερες από τις προηγούμενες θεωρίες), αλλά ως μια συνάρτηση κοινωνικών παραγόντων (π.χ. της τάξης δομής της ταξικής θέσης του ατόμου κ.λπ.). Βέβαια το άτομο ευθύνεται ως ένα βαθμό για το ύψος του εισοδήματος που αποκτά αλλά η ευθύνη του αυτή περιορίζεται από τις κοινωνικές συνθήκες.

43. Ibid. σελ. 62.

44. Οι διαστάσεις των κοινωνικών σχέσεων είναι πολλές οι κυριότερες των οποίων είναι: οι κοινωνικές σχέσεις παραγωγής, οι τεχνικές σχέσεις παραγωγής, οι ανταλλακτικές σχέσεις, οι πολιτικές σχέσεις και οι ιδεολογικές σχέσεις.

45. Ibid. σελ. 67.

Η συνεισφορά αυτή, δηλαδή ο εντοπισμός και η ανάλυση της επιρροής των κοινωνικών παραγόντων στο ατομικό εισόδημα, είναι πολύ χρήσιμη για την προσοδήνωση της σύστασης μιας ολοκληρωμένης θεωρίας που να εξηγεί την προσωπική κατανομή του εισοδήματος.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η συζήτηση για τους παράγοντες που επηρεάζουν το εισόδημα των ατόμων δείχνει και την πολυπλοκότητα του προβλήματος, η οποία έγκειται όχι μόνο στο πλήθος των παραγόντων αυτών αλλά και στις μεταξύ τους αλληλεξαρτήσεις και διασυνδέσεις. Είναι η απόδοση έμφασης στον ένα ή στον άλλο παράγοντα, αγνοώντας τους υπόλοιπους, αποδυναμώνει την προσπάθεια εξήγησης των οικονομικών ανισοτήτων. Αυτή είναι και η βασική αδυναμία των περισσότερων από τις παραπάνω αναφερθείσες θεωρίες, πλην από οποιοδήποτε μεθοδολογικό ή θεωρητικό πρόβλημα κι αν παρουσιάζουν.

Η επίτευξη μιας πεποιτικής θεωρίας διανομής εισοδήματος απαιτεί, όσο κι αν αυτό είναι δύσκολο, την ενσωμάτωση περισσότερων παραγόντων σ' ένα γενικό πλαίσιο, που να λαμβάνει υπόψη τις μεταξύ τους αλληλεξαρτήσεις και το συνδυασμένο αποτέλεσμα στο εισόδημα των ατόμων.

Δεν είναι εύκολο να υποβληθούμε ότι οι επιλογές ή οι ικανότητες επηρεάζουν το εισόδημα, όπως πρέπει να δεχτούμε ότι αυτές εξαρτώνται από πολλούς παράγοντες (όπως το οικογενειακό υπόβαθρο, την κοινωνικο-οικονομική ομάδα που ανήκει ο καθένας κ.λπ.) ενώ ταυτόχρονα η επίδρασή τους στο εισόδημα έχει άμεση σχέση με τη διάρθρωση της αγοράς εργασίας. Εξάλλου θα πρέπει να αποδοθεί περισσότερη έμφαση στην πλειοψηφία της ζήτησης της αγοράς εργασίας. Ανεξάρτητα από τα χαρακτηριστικά, τις επιλογές και τις προσοδήνωσης των ατόμων, ο τρόπος με τον οποίο η ζήτηση είναι διαρθρωμένη (είδος και αριθμός θέσεων εργασίας, προσφερόμενοι μισθοί κ.λπ.) επηρεάζει σημαντικά το ύψος του εισοδήματος.

Τέλος θα πρέπει να επισημανθεί ότι τα χαρακτηριστικά και οι θέσεις των διαφόρων οικονομικών διαφύρων. Έτσι, ενώ μπορεί μια συγκεκριμένη θεωρία διανομής του προσωπικού εισοδήματος να εξηγεί την οικονομική ανισότητα σε μια οικονομία, να μην μπορεί να την εξηγήσει ικανοποιητικά σε κάποια άλλη. Θα πρέπει, λοιπόν, πριν να μελετηθούν τα βασικά χαρακτηριστικά της οικονομίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Arrow, K.J. (1973). "Higher Education as a Filter." *Journal of Public Economics* 2: 193-216.
- Atkinson, A.B. (1975). *The Economics of Inequality*. London: Oxford University Press.
- Becker, G. (1964). *Human Capital*. N. York: National Bureau of Economic Research.
- (1967). *Human Capital and the Personal Distribution of Income: An Analytical Approach*. Ann Arbor: University of Michigan, Institute of Public Administration.
- Blinder, A.S. (1974). *Toward an Economic Theory of Income Distribution*. Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.
- Bloom, B. (1964). *Stability and Change in Human Characteristics*. N. York: Wiley.
- Bowles, S. and Gintis, H. (1973). "I.Q. in the U.S. Class Structure." *Social Policy*, Jan-Feb.: 65-96.
- Bowles, S. and Nelson, V. (1974). "The 'Inheritance of I.Q.' and the Intergenerational Reproduction of Economic Inequality." *Review of Economics and Statistics* 56.
- Bronfenbrenner, M. (1977). "Ten Issues in Distribution Theory." Pp 395-419 in *Modern Economic Thought*, edited by S. Weintraub. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Chinn, G.G. (1976). "The Challenge of Segmented Labour Market Theories to Orthodox Theory: A Survey." *Journal of Economic Literature*: 1215-1257.
- Doeringer, P.B. and Piore, M.J. (1971). *Internal Labour Markets and Manpower Analysis*. Lexington, Mass.: Heath.
- Friedmann, M. (1953). "Choice, Chance, and the Personal Distribution of Income." *The Journal of Political Economy* August: 277-290.
- (1957). *A Theory of the Consumption Function*. Princeton: Princeton University Press.
- Galloni, F. (1869). *Hereditary Genius: An Inquiry into its Laws and Consequences*. London: Macmillan.
- Gibrat, R. (1931). *Les Inegalites Economiques*. Paris: Recueil Sirey.
- Gintis, H. (1971). "Education, Technology and the Characteristics of Worker Productivity." *American Economic Review* May: 266-279.
- Griliches, Z. and Mason, W.M. (1972). "Education, Income and Ability." *Journal of Political Economy* May/June: 74-103.
- Harrison, B. (1972). "Education and Underemployment in the Urban Ghetto." *American Economic Review* Dec.: 796-812.
- Haywood, C.H. and Tapp J.T. (1966). "Experience and the Development of Adaptive Behaviour." Pp 109-151 in *International Review of Research in Mental Retardation*, edited by Normal R. Ellis. New York: Academic Press.
- Hunt, J. (1961). *Intelligence and Experience*. N. York: Ronald Press.
- (1964). "The Psychological Basis for Using Preschool Enrichment as an Antidote for Cultural Deprivation." *Merrill-Palmer Quarterly Behavior Development* June: 209-248.
- Jencks, C. et al (1972). *Inequality: A Reassessment of the Effect of Family and Schooling in America*. New York: Basic Books.
- Jensen, A. (1969). "How Much Can We Boost I.Q. and Scholastic Achievement?" *Harvard Educational Review* 39.
- Jonson, H.G. (1965). "Poverty and Unemployment." Pp 166-170 in *The Economics of Poverty*, edited by Weisbrod B., Englewood Cliffs, N. Jersey: Prentice Hall.
- Kakceki, M. (1945). "On the Gibrat Distribution." *Econometrica* April 13 (1): 161-170.
- Kirk, S. (1964). "Research in Education." Pp 57-99 in *Mental Retardation: A Review of Research*, edited by Steves, H.A. and Heber, A. Chicago: University of Chicago Press.
- Lydall, H.F. (1968). *The Structure of Earnings*. Oxford: Clarendon Press.
- (1976). "Theories of the Distribution of Earnings." Pp 15-46 in Atkinson, A.B. (ed.), *The Personal Distribution of Incomes*. G. Allen and Unwin Ltd.
- (1979). *A Theory of Income Distribution*. Oxford: Clarendon Press.

- Miner, J. (1970). "The Distribution of Labour Incomes: A Survey, With Special Reference to Human Capital Approach." *Journal of Economic Literature* March: 1-26.
- (1974). *Schooling, Experience and Earnings*. New York: National Bureau of Economic Research.
- Pareto, V. (1897). *Cours d'Economie Politique*. Lausanne: Rouge.
- Pigou, A.C. (1912). *The Economics of Welfare*. Fourth Edition. London: Macmillan.
- Pohanyi, G. and Wood, J.B. (1974). *How Much Inequality? An Inquiry into the 'Evidence'*. The Institute of Economic Affairs Research Monograph No 13. London: Institute of Economic Affairs (IEA).
- Reich, M., Gordon, D.M. and Edwards, R. (1973). "Dual Labour Markets: A Theory of Labour Market Segmentation." *American Economic Association* May: 359-384.
- Salota, G.S. (1978). "Theories of Personal Income Distribution: A Survey." *Journal of Economic Literature* March: 1-55.
- Selowsky, M. (1976). "A Note on Preschool Age Investment on Human Capital in Developing Countries." *Economic Development and Cultural Change* July: 707-720.
- Shorrocks, A.F. (1975). "On Stochastic Models of Size Distributions." *Review of Economic Studies* Oct., 42 (4): 631-641.
- Stiglitz, J.E. (1975). "The Theory of 'Screening', Education, and the Distribution of Income." *The American Economic Review* June: 283-300.
- Timbergen, J. (1975). *Income Distribution: Analysis and Policies*. Amsterdam: North Holland.
- Thurrow, L.C. (1976). *Generating Inequality*. London: Macmillan.
- Wachter, M.L. (1974). "Primary and Secondary Labour Markets: A Critique of the Dual Approach." *Brookings Papers on Economic Activity* 3: 637-693.
- Wright, O. (1979). *Class, Structure and Income Determination*. New York: Academic Press.

K. Kasimarin

2.2. θεωρίες της φτώχειας

Ενώ όμως οι έρευνες για τη φτώχεια πολλαπλασιάστηκαν στη διάρκεια της τελευταίας 25ετίας διαπιστώνεται ότι στην πλειοψηφία τους κινήθηκαν σε περιγραφικά μάλλον παρά σε ερμηνευτικά πλαίσια. Το παράδοξο με τη φτώχεια στις καταναλωτικές κοινωνίες είναι ότι φτώχεια δεν υπάρχει· υπάρχουν μόνο φτωχοί. Με άλλα λόγια τα ίδια τα άτομα είναι υπεύθυνα της φτώχειας τους.

Η αντίληψη αυτή, σύμφωνα με την οποία η φτώχεια μπορεί να αποδοθεί στη συμπεριφορά των ίδιων των φτωχών, επικρατεί στις πρώτες μελέτες της φτώχειας. Ελαττώματα του χαρακτήρα όπως η τεμπελιά και η απρονοησία ήταν υπεύθυνα για την ύπαρξη της φτώχειας ενώ ένας φτωχός προκειμένου να ξεπεράσει την κατάστασή του δεν είχε παρά να αλλάξει συμπεριφορά. Ο Rowntree (1899) για παράδειγμα θεωρεί ότι ένα σημαντικό ποσοστό των φτωχών είναι φτωχοί εξ αιτίας της κακής διαχείρισης του εισοδήματός τους ενώ συνδέει ως ένα βαθμό τη φτώχεια με συνήθειες όπως ο αλκοολισμός και η χαρτοπαιξία (BARTOLI, ό.π.).

Η άποψη ότι "για τη φτώχεια υπεύθυνοι είναι οι ίδιοι οι φτωχοί" έχει πάψει από καιρό να είναι πειστική. Περισσότερο πειστική εμφανίζεται η άποψη ότι η φτώχεια έχει να κάνει με τη λειτουργία

του καπιταλιστικού συστήματος. Συγκεκριμένα έχει υποστηριχθεί ότι η φτώχεια, όπως και το συγγενές φαινόμενο της οικονομικής ανισότητας, αποτελεί ενδογενές χαρακτηριστικό στοιχείο του συστήματος και την άποψη αυτή συμπερίζονται τόσο οπαδοί όσο και πολέμιοι του συστήματος (ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑΣ, ό.π.).

Αν όμως θελήσουμε να εξετάσουμε τη φτώχεια σ' ένα λιγότερο γενικό επίπεδο διαπιστώνεται ότι δεν υπάρχει μια ενιαία θεωρία που να ερμηνεύει τη φτώχεια και να αναλύει τους μηχανισμούς που τη δημιουργούν.

Την έλλειψη μιας ενιαίας θεωρίας της φτώχειας επιχειρούν να αναπληρώσουν μια σειρά από επιμέρους ερμηνευτικές προσεγγίσεις, οι οποίες θα μπορούσαν να διαχωρισθούν σε ανθρωπολογικές, οικονομικές κοινωνιολογικές και διεπιστημονικές προσεγγίσεις. (ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑΣ & ΣΥΝ.).

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ

Μια τυπική ανθρωπολογική προσέγγιση στη φτώχεια γίνεται από τον Oscar Lewis. Ο Lewis (LEWIS, 1965), μελετώντας κοινότητες φτωχών στο Μεξικό και συγκεντρώνοντας την προσοχή του στις οικονομικές συνήθειες και στα κοινωνικά και ψυχολογικά χαρακτηριστικά των φτωχών, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι φτωχοί σχηματίζουν μια υπο-κοινωνία που έχει τη δική της υποκουλτούρα. Αυτή η υπο-κουλτούρα, από τη στιγμή που θα μορφοποιηθεί, επιφέρει οικονομικές μεταβολές και έτσι αδυνατούν να αδράξουν τις ευκαιρίες που τους παρουσιάζονται να βγουν από την κατάσταση φτώχειας στην οποία βρίσκονται. Οι φτωχοί βρίσκονται δηλαδή μέσα σε ένα φαύλο κύκλο, όπου η φτώχεια δεν συντηρεί μόνον, αλλά και γεννά τη φτώχεια. Η φτώχεια μεταδίδεται από τους γονείς στα παιδιά μέσα σε ένα κλειστό κόσμο, όπου έχει τις δικές του κοινωνικές αξίες (ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑΣ, ό.π.).

Η παραδοχή της προσέγγισης του "φαύλου κύκλου της φτώχειας", προϋποθέτει την αποδοχή της βασικής υπόθεσης που κάνει ο Lewis.

ότι δηλαδή οι φτωχοί είναι συστηματικά διαφορετικοί από τα υπόλοιπα στρώματα του πληθυσμού. Αυτό όμως δεν είναι και αυτονόητο.

Η θεωρία της "υπο-κουλτούρας" στην καλύτερη περίπτωση θα είναι εφαρμογή σε διάφορες μειονότητες ή περιθωριακές ομάδες του πληθυσμού (π.χ. αθίγγανοι). Αυτές οι ομάδες δεν αποτελούν παρά μια μικρή μόνο μειοψηφία του πληθυσμού των φτωχών σε μια κοινωνία και το γεγονός αυτό φαίνεται να παραδέχεται αργότερα και ο ίδιος ο Lewis (ό.π.).

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ

Μια προσέγγιση της φτώχειας με βάση τις οικονομικές θεωρίες εμφανίζεται εξ αρχής προβληματική. Όχι γιατί δεν έχουν γίνει προσπάθειες σ' αυτό τον τομέα, αλλά γιατί το θέμα εξετάζεται έμμεσα. Συγκεκριμένα οι οικονομολόγοι που έχουν ασχοληθεί με το πρόβλημα, προσεγγίζουν τη φτώχεια μέσα από την οικονομική ανισότητα. Για πολλούς οικονομολόγους η φτώχεια δημιουργείται από την οικονομική ανισότητα. Εάν μπορέσουμε λοιπόν να ερμηνεύσουμε γιατί διαφέρουν τα εισοδήματα των ατόμων, τότε θα μπορέσουμε να καταλάβουμε και γιατί μερικοί έχουν χαμηλά εισοδήματα, είναι δηλαδή φτωχοί. Και αν μπορέσουμε να φωτίσουμε τους παράγοντες που αποφασίζουν το εισόδημα από απασχόληση, τότε θα μπορέσουμε να προτείνουμε και πολιτικές για την αύξηση των εισοδημάτων των φτωχών.

Με τα ερωτήματα αυτά έχουν ασχοληθεί πολλοί οικονομολόγοι, προτείνοντας μια πληθώρα θεωριών χωρίς όμως μέχρι σήμερα να μας έχουν εφοδιάσει με μια πειστική και ολοκληρωμένη θεωρία της προσωπικής κατανομής του εισοδήματος.

Έτσι ακόμα δεν γνωρίζουμε αν οι διαφορές στα εισοδήματα οφείλονται σε συστηματικές δυνάμεις ή αποφασίζονται από την τύχη· αν οφείλονται στα χαρακτηριστικά μιας συγκεκριμένης θέσης εργασίας ή στα προσωπικά χαρακτηριστικά του εργαζόμενου· αν και σε πιο βαθμό είναι αποτέλεσμα των δυνάμεων της αγοράς, ή άλλων δυνάμεων εκτός του κυρίαρχου νεοκλασσικού οικονομικού μοντέλου.

Τα θέματα αυτά έχουν προκαλέσει βαθύτατες διχογνωμίες ανάμεσα στους ειδικούς, σε βαθμό μάλιστα που να γίνουν πρόξενοι δημιουργίας διαφορετικών σχολών της οικονομικής σκέψης. Και βέβαια όσο επικρατεί η άγνοια, η διχογνωμία και η σύγχυση στο θεωρητικά επίπεδο, αυτό αποβαίνει σε βάρος μιας αποτελεσματικής πολιτικής καταπολέμησης της φτώχειας.

Προκειμένου να διευκρινίσουμε το τελευταίο αυτό σημείο, θα χρησιμοποιήσουμε το παράδειγμα της εκπαίδευσης, σαν παράγοντα που βοηθά στην έξοδο από τη φτώχεια. Οι ορθόδοξοι οικονομολόγοι βρίσκουν γενικά θετική συσχέτιση ανάμεσα στα χρόνια εκπαίδευσης και στο επίπεδο των αποδοχών. Κάποιοι άλλοι, όπως για παράδειγμα οι Lucas (1972), Gordon (1972), Jenks (1972), Gintis (1971) υιοθετούν μια διαφορετική άποψη. Υποστηρίζουν ότι τα πολλά χρόνια εκπαίδευσης δεν φαίνονται να βελτιώνουν τις προοπτικές απασχόλησης μεγάλων τμημάτων του εργατικού δυναμικού και κατά συνέπεια τα εκπαιδευτικά προγράμματα δεν είναι αποτελεσματικά σαν μέτρα καταπολέμησης της φτώχειας.

Εάν το ανθρώπινο κεφάλαιο που διαθέτει ένας εργαζόμενος, έχει μικρή σημασία για τη θέση εργασίας που πληρώνει, εάν ο αριθμός και το είδος των θέσεων εργασίας αποφασίζονται από τις ανάγκες της τεχνολογίας και το επίπεδο των μισθών από τις κοινωνικές συνήθειες παρά από τις δυνάμεις της αγοράς [όπως υποστηρίζει ο Thurow (1975)], τότε η αποτελεσματική πολιτική καταπολέμησης της φτώχειας θα απαιτούσε νέα μέτρα, ριζικά αντίθετα από αυτά του παρελθόντος.

Για να ξαναγυρίσουμε στο πρόβλημα της θεωρίας της φτώχειας, από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι η οικονομική προσέγγιση συνεισφέρει σε περιορισμένη μόνον και μερική ερμηνεία της φτώχειας.

Οι περισσότερες από τις οικονομικές θεωρίες της φτώχειας εστιάζουν την προσοχή τους στην ερμηνεία των διαφορών που παρατηρούνται στα εισοδήματα από εργασία. Όμως το οικογενειακό εισόδημα δεν αποτελείται μόνον από εισόδημα από μισθωτή απασχόληση. Αποτελείται και από εισόδημα από αυτοαπασχόληση, καθώς και από ει-

σόδημα από περιουσία. Για τις δυνάμεις και τους παράγοντες που αποφασίζουν ή επηρεάζουν την κατανομή αυτών των εισοδημάτων γνωρίζουμε ελάχιστα.

Εξ άλλου η φτώχεια είναι ένα πολυσύνθετο και πολυδιάστατο φαινόμενο. Περιλαμβάνει εκτός από χαμηλό εισόδημα, άσχημες συνθήκες στέγασης, χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο καθώς και προβλήματα υγείας. Η αποτυχία αναγνώρισης των διαφόρων διαστάσεων της φτώχειας και η ταύτισή της ουσιαστικά με την εισοδηματική φτώχεια, εμπερικλείει κινδύνους για τον εντοπισμό αποτελεσματικών τρόπων καταπολέμησης του φαινομένου (ό.π.).

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ

Αν οι οικονομικές θεωρίες προσεγγίζουν τη φτώχεια μέσα από την οικονομική ανισότητα, οι κοινωνιολογικές θεωρίες κάνουν το ίδιο μέσα από την κοινωνική ανισότητα. Και εδώ, το βασικό ερώτημα είναι γιατί διαφέρουν τα εισοδήματα από εργασία. Μόνον που η απάντηση δεν βρίσκεται βασικά στη λειτουργία των δυνάμεων της αγοράς, αλλά κυρίως στις διαφορές που υπάρχουν μεταξύ των ατόμων, ως προς το κοινωνικό γόητρο ή Status του επαγγέλματός τους, ως προς την κοινωνική τάξη στην οποία ανήκουν και τέλος ως προς τη δύναμη που κατέχουν.

Το status, για μερικούς τουλάχιστον κοινωνιολόγους αποφασίζει το εισόδημα από απασχόληση και αυτή είναι μια άποψη με την οποία συμφωνούν και μερικοί οικονομολόγοι.

Οι θεωρίες που βασίζονται στην έννοια της κοινωνικής τάξης πηγάζουν βέβαια από τη Μαρξιστική παράδοση, αν και ο ίδιος ο Marx δεν ασχολήθηκε με τις εισοδηματικές διαφορές μεταξύ και εντός των κοινωνικών τάξεων αλλά με την κατανομή του προϊόντος ανάμεσα στους συντελεστές της παραγωγής. Υπάρχει μια μεγάλη βιβλιογραφία πάνω στις θεωρίες αυτές, η οποία όμως συχνά είναι ασαφής. Πολύ συνοπτικά για τις θεωρίες αυτές τα εισοδήματα διαφέρουν επειδή υπάρχουν διαφορετικές κοινωνικές τάξεις. Κεντρικής σημασίας ερώτη-

μα εδώ είναι το ποιός ελέγχει τα μέσα παραγωγής. Στην αρχική ανάλυση του Μαρξ, τα άτομα χωρίζονται ανάλογα αν διαθέτουν κεφάλαιο ή όχι. Νεώτερες προσθήκες στην θεωρία αναφέρουν την εκπαίδευση και την τεχνολογία σαν παράγοντες που προσφέρουν τα ίδια πλεονεκτήματα με το κεφάλαιο.

Η δύναμη, όπως ορίζεται στον Goldthorpe (1974) είναι η ικανότητα του να κινητοποιούμε τους πόρους (ανθρώπινους και μη) προκειμένου να επιτύχουμε ένα επιθυμητό αποτέλεσμα. Σύμφωνα με τις θεωρίες που βασίζονται στην έννοια της δύναμης, η κοινωνική ανισότητα δημιουργείται και διαιωνίζεται από αυτούς που έχουν την δύναμη να κάνουν κάτι τέτοιο γιατί λειτουργεί προς το συμφέρον τους.

Είναι ευνόητο ότι όταν αναφερόμαστε σε έννοιες όπως το status, η κοινωνική τάξη καθώς και η δύναμη, αναφερόμαστε σε έννοιες που δεν μπορούν να ποσοτικοποιηθούν και να χρησιμοποιηθούν έτσι σαν μεταβλητές ενός μοντέλου. Δεν έχουμε επομένως τη δυναμότητα να ελέγξουμε τη συμπεριφορά τους με ένα συστηματικό, όσο και εύληπτο, τρόπο (ό.π.).

ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η ανάλυση που προηγήθηκε ήταν ελλειπής. Η φιλοδοξία της δεν ήταν να κάνει αναφορά σε όλες τις απόψεις για τη φτώχεια αλλά να αποτελέσει μια συνοπτική εισαγωγή στα θέματα προς τα οποία κατευθύνεται σήμερα η συζήτηση για τη φτώχεια. Πιστεύουμε ότι στοιχεία αλήθειας υπάρχουν σε όλες τις θεωρητικές προτάσεις που αναφέρθηκαν.

Το γεγονός ότι δεν υπάρχει κυρίαρχη θεωρία για τη φτώχεια οφείλεται στο ότι το ίδιο το θέμα - η φτώχεια - είναι εξαιρετικά πολύπλοκο.

Είναι προφανές ότι για το σχεδιασμό αποτελεσματικής κοινωνικής πολιτικής ενάντια στη φτώχεια και την αντιμετώπιση και απαλύνση των συνεπειών της απαιτούνται πολυδιάστατες και ως εκ τού-

του διεπιστημονικές μελέτες και θεραπείες, οι οποίες να λαμβάνουν υπόψη τους τόσο τις εισοδηματικές όσο και τις μη εισοδηματικές διαστάσεις του φαινομένου (FIEGEHEN, LANSLEY, SMITH, 1977).

Από την άλλη μεριά η αναζήτηση των αιτιακών παραγόντων της φτώχειας πέρα από την οικονομική ευγκυρία και η εισαγωγή τη πολυδιάστατης διεπιστημονικής προσέγγισης στη διερεύνηση του φαινομένου μπορεί να οδηγήσει όχι μόνο σε καλύτερη περιγραφή αλλά και σε καλύτερη ερμηνεία του. Αυτό μπορεί να γίνει με βάση την υπόθεση ότι "η φτώχεια αποτελεί συνθετική έκφραση ευρύτερων αιτιακών διεργασιών και παραγόντων που δρουν σωρευτικά, προκαλώντας τη γένεση αλλά και τη συντήρηση του πολύπλοκου αυτού κοινωνικού φαινομένου (SARPELLON, ό.π.).

Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση η φτώχεια δεν προσδιορίζεται μόνο από την έλλειψη εισοδήματος αλλά συνδέεται στενά και με το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο τις ανθυγιεινές συνθήκες διαβίωσης και εργασίας, την ακατάλληλη ή ανεπαρκή κατοικία την εργασιακή ανασφάλεια, την κοινωνική απομόνωση, την πολιτική αποξένωση και μια σειρά άλλους οικονομικούς, κοινωνικούς, γεωγραφικούς και δημογραφικούς παράγοντες. Οι κοινωνικές ανισότητες σε καθένα από τους παραπάνω τομείς και ιδιαίτερα η σύσρευση των ανισοτήτων αυτών συντελεί στην εμφάνιση της φτώχεια. Τα νοικοκυριά που κατατάσσονται κάτω από ένα δεδομένο όριο διαθέσιμων πόρων, τα φτωχά δηλαδή νοικοκυριά, εμφανίζουν συσσωρευση και αλληλόδραση τέτοιων φτωχογόνων παραγόντων με αποτέλεσμα το βιοτικό τους επίπεδο να είναι ιδιαίτερα χαμηλό και μάλιστα πολύ κατώτερο από εκείνο που θα αντιστοιχούσε στο επίπεδο ανισοκατανομής των πόρων (π.χ. το εισόδημα).

Για να γίνουν περισσότερο κατανοητά τα παραπάνω εκλαμβάνουμε πάλι το παράδειγμα της εκπαίδευσης, και ειδικότερα του ιδιαίτερα χαμηλού εκπαιδευτικού επιπέδου που αποτελεί ένα από τους κλασσικούς φτωχογόνους παράγοντες.

Όπως διαπιστώνεται εμπειρικά, η εκπαιδευτική κατάσταση των

φτωχών εμφανίζεται ιδιαίτερα επιβαρυνμένη. Μελέτες που έγιναν σε περιφερειακό επίπεδο έδειξαν ότι μεταξύ φτώχειας και εκπαίδευσης υπάρχει αμφίδρομη αιτιακή σχέση και επομένως το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο μπορεί να θεωρηθεί αφ' ενός ως ένας εν δυνάμει φτωχογόνος παράγοντας και αφ' ετέρου ως αποτέλεσμα της ίδιας της κατάστασης φτώχειας στην οποία έχει περιέλθει το άτομο ή το νοικοκυριό (SARPELLON, 1980).

Το γεγονός ότι η συντριπτική πλειονηφία των αρχηγών των φτωχών νοικοκυριών χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερα χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο παρέχει ενδείξεις ότι το χαμηλό τους εκπαιδευτικό επίπεδο αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα στην άσκηση κάποιου προσδοφόρου επαγγέλματος. Τα άτομα ιδιαίτερα χαμηλού εκπαιδευτικού επιπέδου βρίσκουν λίγες ευκαιρίες για απασχόληση και αυτές μειώνονται ακόμη περισσότερο με την τεχνολογική εξέλιξη που απαιτεί όλο και περισσότερο μια ποιοτικά ανώτερη επαγγελματική κατάρτιση και εξειδίκευση (TZEKINHS, 1984).

Έτσι οι φτωχοί με το ιδιαίτερα χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο ασκούν συνήθως τα επαγγέλματα εκείνα που εμφανίζουν τη μικρότερη ζήτηση στην αγορά εργασίας γιατί δεν αμοιβονται ικανοποιητικά και χαρακτηρίζονται από περιοδικότητα, εργασιακή ανασφάλεια, συχνές απολύσεις και ανθυγιεινό εργασιακό περιβάλλον (JAVRANKEN, 1984). Τα επαγγέλματα αυτά σε συνδυασμό και με την ιδιαίτερα δυσμενή οικονομική κατάσταση των φτωχών οδηγούν επιπλέον σε επιβάρυνση και της υγείας τους και τους καθιστούν περισσότερο ευάλλωστους στις ασθένειες (URBAN, JANLERT, 1985). Καθώς όμως οι φτωχοί απασχολούνται συνήθως σε χειρωνακτικά επαγγέλματα που απαιτούν την άσκηση επίπονης σωματικής εργασίας, η ανάληψη δραστηριότητας σ' αυτά μετά από μια σοβαρή ασθένεια καθίσταται ιδιαίτερα προβληματική και πολλές φορές αδύνατη (LAURENCE, SNEDEN, 1970), με αποτέλεσμα τα φτωχά, ανεπίδικευτα άτομα να μην είναι πλέον σε θέση να ασκήσουν και αυτήν ακόμα την "ανεπιθύμητη" εργασία στην

οποία είχαν αρχικά οδηγηθεί εξ' αιτίας του ιδιαίτερα χαμηλού εκπαιδευτικού τους επιπέδου, ενώ καθίσταται ιδιαίτερα δύσκολο να επανατοποθετηθούν τα άτομα αυτά την αγορά εργασίας ακόμη και με τη συνδρομή των αρμόδιων κρατικών φορέων. Έτσι μέσα στα πλαίσια αυτού του κύκλου σωρευτικής αιτιότητας που περιγράφηκε παραπάνω, το ιδιαίτερα χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο εμφανίζεται να δρα ως κλασσικός φτωχογόνος παράγοντας.

Από την άλλη μεριά και η ίδια η φτώχεια επιδρά με τη σειρά της στη διαμόρφωση του χαμηλού εκπαιδευτικού επιπέδου των παιδιών των φτωχών νοικοκυριών συντελώντας έτσι στην αναπαραγωγή του φτωχογόνου αυτού παράγοντα από γενιά σε γενιά, τη στιγμή μάλιστα που η επέκταση του εκπαιδευτικού συστήματος αποδεικνύεται μια αναγκαία αλλά όχι και ικανή συνθήκη για την αποτροπή μιας τέτοιας εξέλιξης. Ιδιαίτερα ανησυχητικό είναι το γεγονός ότι τα φτωχά παιδιά αναγκάζονται να εγκαταλείψουν πρόωρα το σχολείο για να εργασθούν ή για να βοηθήσουν στις οικογενειακές ασχολίες χωρίς να καταφέρουν να ολοκληρώσουν τη στοιχειώδη εκπαίδευση σε ένα σημαντικό ποσοστό που είναι πολύ μεγαλύτερο από το μέσο όρο. Η δια νόμου θεσμοθέτηση και γενίκευση της εξάχρονης τουλάχιστον δωρεάν και υποχρεωτικής εκπαίδευσης δεν αποδείχτηκε ικανή να εξαλείψει το αρνητικό αυτό φαινόμενο που παρατηρείται κατ' εξοχήν μεταξύ των παιδιών των φτωχών και των μη προνομιούχων κοινωνικών ομάδων. Εγκαταλείποντας όμως πρόωρα το σχολείο τα παιδιά αυτά εισέρχονται στην αγορά εργασίας σε μικρότερη ηλικία από εκείνη που προβλέπει ο νόμος, με αποτέλεσμα να είναι ιδιαίτερα ευάλωτα στην εκμετάλλευση από πλευράς εργοδοσίας που συνήθως απαιτεί μεγαλύτερα ωράρια εργασίας δίνοντάς τους όμως όσο το δυνατόν μικρότερες αποδοχές. Η κατάστασή τους επιβαρύνεται ακόμη από το γεγονός ότι ευρίσκονται εκτός συνδικαλιστής προστασίας και δεν έχουν καμιά ασφάλεια την εργασία τους, ενώ όταν τους απολύουν δεν δικαιούνται επιδόματος ανεργίας τη στιγμή που είναι κάτω των 16 ετών. Δεν δικαιούνται επίσης επιδόματα ασθενείας με αποτέλεσμα όταν αρρω-

σταίνουν και αδυνατούν να εργασθούν να αντιμετωπίζουν οξύτατα οικονομικά προβλήματα ενώ είναι φανερό ότι η πρόωρη εγκατάλειψη της στοιχειώδους εκπαίδευσης δεν τους επιτρέπει να ακολουθήσουν μετέπειτα ένα οποιοδήποτε πρόγραμμα μετασχολικής εξειδίκευσης για τη συμμετοχή στο οποίο απαιτείται η κατοχή τουλάχιστον απολυτηρίου του δημοτικού σχολείου. Αποτέλεσμα της κατάστασης αυτής είναι να παραμένουν τα παιδιά των φτωχών που εγκατέλειψαν πρόωρα το σχολείο στις τελευταίες θέσεις της κοινωνικοεπαγγελματικής κλίμακας και η κινητικότητα την οποία εμφανίζουν να είναι οριζόντια, από τη μια χαμένη θέση εργασίας στην άλλη (FITZERALD, 1976). Κατ' αυτό τον τρόπο, η εισοδηματική τους κατάσταση επιδεινώνεται ακόμα περισσότερο και ο κύκλος της σωρευτικής αιτιότητας ξαναρχίζει παίρνοντας πλέον τη μορφή σπείρας που κινείται προς τα κάτω (SARPELLON, 1984).

Από την παράθεση των παραπάνω παραδειγμάτων σωρευτικής αιτιότητας φαίνεται καθαρά ότι η σχέση της εκπαίδευσης με τη φτώχεια είναι αρκετά πολύπλοκη και εντάσσεται σ' ένα σύνολο ευρύτερων αιτιακών διεργασιών μέσα στα πλαίσια των οποίων η αλυσίδα των συγκυριών παίρνει τη θέση των μονοδιάστατων αιτιακών παραγόντων. Έτσι εξηγείται γιατί η ανάπτυξη και επέκταση της εκπαίδευσης ή ακόμη και η ισοκατανομή των εκπαιδευτικών αγαθών δεν μπορούν να οδηγήσουν από μόνες τους σε ισοκατανομή και του εισοδήματος χωρίς ειδικά γι' αυτό το σκοπό εξισωτικά μέτρα και πολιτικές που να λαμβάνουν υπ' όψη όλους τους παράγοντες οι οποίοι προσδιορίζουν το φαινόμενο της φτώχειας και ιδιαίτερα την αλληλόδραση και το είδος των σχέσεων ανάμεσα στους παράγοντες αυτούς. Αντίθετα η άσκηση μονοδιάστατης κοινωνικής πολιτικής όχι μόνο δεν μπορεί να παρεμβάλει με επιτυχία θετικές διεργασίες ικανές να σπάσουν τον κύκλο σωρευτικής αιτιότητας της κοινωνικής ανισότητας και της φτώχειας αλλά μπορεί να οδηγήσει σε διεύρυνση της σχετικής ανισότητας και αποστέρησης ανάμεσα στους φτωχούς και τους μη φτωχούς. Αναφέρεται για παράδειγμα η περίπτωση της δια νόμου αύξησης της διάρκειας της υποχρεωτικής εκπαίδευσης η οποία μεταξύ των άλλων

είχε σαν αποτέλεσμα να αυξάνονται και οι υποχρεώσεις και επομένως και οι ανάγκες των οικογενειών με παιδιά στο σχολείο. Αυτό είναι φυσικό αφού κάθε επιπλέον χρόνος φοίτησης των παιδιών στο σχολείο κοστίζει στις οικογένειες των παιδιών αυτών αναλογικά τόσο περισσότερο όσο αυτές είναι οικονομικά ασθενέστερες. Έτσι ακόμη και οι νομοθετικές ή άλλες ρυθμίσεις που αποβλέπουν στον εκδημοκρατισμό και τη μαζικοποίηση της εκπαίδευσης, μπορούν να αποτελέσουν παράγοντες τόσο αντικειμενικής όσο και υποκειμενικής αποστέρησης όταν δεν συνοδεύονται από ειδικά μέτρα υποστήριξης των φτωχών ώστε να μπορέσουν να ανταπεξέλθουν στις νέες και επαυξημένες ανάγκες οι οποίες προκύπτουν από τις ρυθμίσεις αυτές.

Η παράθεση των παραπάνω παραδειγμάτων κατέστησε προφανές το θεωρητικό ενδιαφέρον που παρουσιάζει η πολυδιάστατη-διεπιστημονική προσέγγιση του φαινομένου της φτώχειας και επιπλέον ανέδειξε την πρακτική χρησιμότητα, τέτοιου είδους αναλύσεων για τη χάραξη αποτελεσματικής κοινωνικής πολιτικής.

Η έλλειψη όμως κατάλληλων στατιστικών στοιχείων και η απουσία ειδικών ερευνητικών προσπαθειών προς αυτή την κατεύθυνση δεν επιτρέπει τη διερεύνηση της σωρευτικής δράσης των διάφορων φτωχόνων παραγόντων καθώς και τη διαπίστωση του βαθμού της συμμετοχής του καθένα απ' αυτούς στην εμφάνιση, συντήρηση και αναπαραγωγή του αρνητικού αυτού φαινομένου.

Δυστυχώς οι ερευνητές της φτώχειας είναι σε μεγάλο βαθμό δέσμιοι της διαθέσιμης στατιστικής πληροφόρησης (ABEL - SMITH, 1984) και είναι αναγκασμένοι να κάνουν ότι καλύτερο μπορούν με βάση στοιχεία που έχουν συλλεχθεί για άλλους σκοπούς όπως θα δούμε παρακάτω.

3. Η έρευνα της φτώχειας στην Ελλάδα.

Η έρευνα για τη φτώχεια στην Ελλάδα είναι αρκετά περιορισμένη και αυτό δεν είναι τυχαίο ούτε οφείλεται στην έλλειψη στατιστικών στοιχείων όπως κατά κόρον υποστηρίζεται από μια σειρά συγγραφείς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ ΚΑΙ Η ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ

3.1 Cantillon S. & B. Nolan, “Φτώχεια εντός των νοικοκυριών: μέτρηση διαφορών με βάση το φύλο χρησιμοποιώντας μη χρηματικούς δείκτες»

3.2 Fucuda-Parr S., «Τί σημαίνει θηλυκοποίηση της φτώχειας; Όχι μόνο έλλειψη εισοδήματος»

3.3 Durbin E., “Προς ένα δείκτη ανθρώπινης φτώχειας με βάση το φύλο»

3.4 Μουκάνου Ε., «Φτώχεια και γυναίκες»

Φτώχεια εντός των Νοικοκυριών:

Μέτρηση διαφορών με βάση το φύλο χρησιμοποιώντας μη χρηματικούς δείκτες*

Sara Cantillon and Brian Nolan

Μετάφραση: Ευγενία Μουκάνου

Επιμέλεια: Μαρία Καραμεσίνη

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι συνήθεις μέθοδοι που χρησιμοποιούνται για την ανάλυση της φτώχειας στηρίζονται στην υπόθεση ότι η κατανομή των πόρων εντός του νοικοκυριού ή της οικογένειας γίνεται με τέτοιο τρόπο, ώστε κάθε μέλος να απολαμβάνει το ίδιο επίπεδο διαβίωσης. Μη χρηματικοί δείκτες που αναφέρονται στο επίπεδο διαβίωσης και αποστέρησης χρησιμοποιούνται ολοένα και περισσότερο για τη μέτρηση της φτώχειας. Το παρόν άρθρο υποστηρίζει ότι οι συγκεκριμένοι δείκτες μπορούν να χρησιμοποιηθούν και για έναν διαφορετικό σκοπό – για τη διερεύνηση των διαφορών στο επίπεδο διαβίωσης εντός του νοικοκυριού. Για το λόγο αυτό, μεταχειρίζεται τους δείκτες αποστέρησης που χρησιμοποιήθηκαν σε πρόσφατες μελέτες για τη φτώχεια σε επίπεδο νοικοκυριού, για να μετρήσει τις διαφορές που υπάρχουν στο επίπεδο διαβίωσης των συζύγων σε ένα μεγάλο δείγμα Ιρλανδικών νοικοκυριών. Στη συνέχεια, αναφέρεται στις δυσκολίες που προκύπτουν από τη χρήση των εν λόγω δεικτών και τονίζει την ανάγκη δημιουργίας δεικτών αποστέρησης πιο ευαίσθητων, που θα είναι δηλαδή σχεδιασμένοι ώστε να μετρούν το ατομικό επίπεδο διαβίωσης και φτώχειας και που θα μπορούν να ενταχθούν στο ευρύτερο πλαίσιο της παραδοσιακής ερευνητικής δραστηριότητας για τη φτώχεια χρησιμοποιώντας μεγάλο δείγμα. Παρά το γεγονός ότι η παρούσα ανάλυση αναφέρεται συγκεκριμένα στην Ιρλανδία, η μεθοδολογία που αναπτύσσει μπορεί να βρει εφαρμογή και εκτός του Ιρλανδικού χώρου, τόσο σε αναπτυσσόμενες όσο και σε ανεπτυγμένες χώρες.

ΛΕΞΕΙΣ – ΚΛΕΙΔΙΑ

Μη χρηματικοί δείκτες, εντός του νοικοκυριού, αποστέρηση, φύλο, φτώχεια

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η φεμινιστική οικονομική προσέγγιση θέτει στην παραδοσιακή νεοκλασική θεωρία μία σημαντική ένσταση: ότι παραβλέπει τι συμβαίνει εντός της οικογένειας. Αυτή η παράβλεψη αποτελεί ολοένα και περισσότερο αντικείμενο κριτικής, τόσο από

* Cantillon, S. and Nolan, B., (2001), "Poverty within Households: measuring gender differences using non-monetary indicators", in *Feminist Economics*, Volume 7, Issue 1, pp. 5-23.

- Balsen, W. et al. (1984), *Die Neum Armut*. Bund Verlag, Cologne.
- «Council Decision of 19 December 1984 on specific Community action to combat poverty» (85/8/EEC), *Official Journal of the European Communities*, Brussels, 3 Jan. 1985 (No. L 2/24).
- De Tocqueville, A. (1835), *Memoir on Pauperism* (reprinted in English in *The Public Interest*, 1983, pp. 102-120).
- Donnison, D. (1988), «Defining and Measuring Poverty», *Journal of Social Policy*, Vol. 17, Part 3 pp. 367-74.
- Dupré, J. P. et al. (1986), *Pauvreté-Précarité*, CREDOG, Paris.
- European Commission (1988 a), *Social Dimension of the Internal Market*, Brussels, (SEC (88) 1148), September.
- European Commission (1988 b), «Proposal for a Council Decision establishing a Medium-term Community Action Programme to Foster the Economic and Social Integration of the Least Privileged Groups» (COM (88) 826), December.
- Karantinos, D. (1987), *Poverty and Anti-Poverty Policies in Greece*, Athens.
- Lawson, R. (1979), *Social Assistance in the European Community*, European Commission, Brussels.
- Plachaud, D. (1981), «Peter Townsend and the Holy Grail», *New Society*, 10 September.
- Ringen, S. (1988), «Direct and Indirect Measures of Poverty», *Journal of Social Policy*, Vol. 17 Part 3, pp. 367-74.
- Room, G. (1982), «The Gross-National Studies», in J. Dennett et al, *Europe Against Poverty*, Bedford Square Press, London.
- Sen, A.K. (1983), «Poor Relatively Speaking», *Oxford Economic Papers*, Volume 35, pp. 153-69.
- Townsend, P. (1979), *Poverty in the United Kingdom*, Penguin, Harmondsworth.
- Weit-Wilson, J. (1986), «Paradigms of Poverty: A Rehabilitation of B. S. Rowntree», *Journal of Social Policy*, Vol. 15, Part 1, pp. 69-99.
- Weit-Wilson, J. (1987), «Consensual Approaches to Poverty Lines and Social Security», *Journal of Social Policy*, Vol. 16, Part 2, pp. 183-211.

ΘΕΜΑΤΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΤΗΣ «ΕΚΛΟΓΗΣ» (1963-1989)

Ένας χρήσιμος οδηγός για όσους ασχολούνται με Κοινωνική Πρόνοια, Κοινωνική Εργασία, Κοινωνική Πολιτική και Σχεδιασμό, Κοινοτική Ανάπτυξη, Ψυχολογία, Κοινωνιολογία, Παιδαγωγική κ.ά.

Απαραίτητο βοήθημα για φοιτητές και σπουδαστές, ερευνητές, εκπαιδευτικούς και επαγγελματίες.

Ο αριθμός των αντιτύπων είναι περιορισμένος. Στείλτε μας την παραγγελία σας ΤΩΡΑ στην διεύθυνση:

ΕΚΛΟΓΗ - ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ
Σκουφά 52, 10672 Αθήνα
FAX 3611171. ΤΗΛ. 36.39.686

εμπειρικές έρευνες που εξετάζουν τη συμπεριφορά του νοικοκυριού, όσο και από εναλλακτικές θεωρητικές προσεγγίσεις που εξετάζουν την συμπεριφορά των μελών του νοικοκυριού στα πλαίσια, για παράδειγμα, συνεργατικών ή μη συνεργατικών παιγνίων διαπραγμάτευσης (Diapankar Purkayastha 1999). Η έλλειψη γνώσης για το τι συμβαίνει στο εσωτερικό του νοικοκυριού επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τη μέτρηση της φτώχειας. Οι συμβατικές μέθοδοι που χρησιμοποιούνται για την ανάλυση της φτώχειας και της εισοδηματικής ανισότητας επιλέγουν ως μονάδα αναφοράς [recipient unit] το εισόδημα του νοικοκυριού και στηρίζονται στην υπόθεση ότι οι πόροι στο εσωτερικό του κατανέμονται με τέτοιο τρόπο, ώστε κάθε μέλος του να απολαμβάνει το ίδιο επίπεδο ευημερίας. Αν δεχτούμε, όμως, ότι είναι πιθανό να μην απολαμβάνουν όλα τα μέλη ενός νοικοκυριού το ίδιο επίπεδο ευημερίας, η αντίληψή μας για το ζήτημα της φτώχειας θα άλλαζε ριζικά -το ίδιο και ο τρόπος που διαμορφώνονται οι πολιτικές καταπολέμησής της (βλέπε, για παράδειγμα, Shelley A. Phipps και Peter Burton 1995). Πιο συγκεκριμένα, οι συμβατικές προσεγγίσεις ενδέχεται να υποτιμούν διαφορές με βάση το φύλο αναφορικά με τη φύση της φτώχειας, και του τρόπου με τον οποίο βιώνεται η έντασή της, και περιορίζουν την δυνατότητα των πολιτικών καταπολέμησής της να καλυτερεύσουν το επίπεδο διαβίωσης.

Η διάσταση του φύλου, φυσικά, δεν έχει αγνοηθεί σε πρόσφατες μελέτες για τη φτώχεια. Η “θηλυκοποίηση της φτώχειας” [“feminization of poverty”]* αποτέλεσε διαχρονικά αντικείμενο ενδιαφέροντος της ερευνητικής δραστηριότητας για τη φτώχεια στις Η.Π.Α. (Diane Pearce 1978, Irwin Garfinkel και Sara McLanahan 1986, Sara McLanahan, Annametta Sorenson και Dorothy Watson 1989). Η προσοχή που δόθηκε στη διάσταση του φύλου, ως θέμα ερευνητικής δραστηριότητας για την φτώχεια, δεν περιορίζεται στις Η.Π.Α. Οι Goldberg and Kremen (1987) εξέτασαν δεδομένα από επτά εκβιομηχανισμένες χώρες και κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η θηλυκοποίηση της φτώχειας δεν αποτελεί «προνόμιο» μόνο των Η.Π.Α., αν και εκεί

* Σημ. Μετφρ. : Ο όρος “feminization of poverty” περιγράφει είτε μία κατάσταση κατά την οποία οι γυναίκες εμφανίζονται να αντιμετωπίζουν αυξανόμενο κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με το παρελθόν, είτε μία κατάσταση κατά την οποία τα ποσοστά των γυναικών που ζουν σε συνθήκες φτώχειας αυξάνονται με ταχύτερους ρυθμούς από τα αντίστοιχα ποσοστά των ανδρών. Άλλοτε πάλι ο όρος περιγράφει την έμφαση που έχει δοθεί στη διάσταση του φύλου, ως θέμα ερευνητικής δραστηριότητας για τη φτώχεια. Στην πράξη συχνά χρησιμοποιείται για να περιγράψει όλα τα παραπάνω. Για μία διεξοδική συζήτηση γύρω από το θέμα βλέπε Millar, Jane, (1989) “Social Security, Equality and Women in the UK”, in *Policy and Politics*, Volume 17, Issue 4, pp. 311-319.

είναι πιο έντονη. Ωστόσο, στην συγκεκριμένη έρευνα ο όρος “θηλυκοποίηση της φτώχειας” αναφέρεται στο αυξανόμενο ποσοστό νοικοκυριών με αρχηγό γυναίκα που βρίσκονται σε συνθήκες φτώχειας ή στο αυξανόμενο ποσοστό γυναικών που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά – με το ποσοστό φτώχειας να καθορίζεται με βάση το εισόδημα του νοικοκυριού. Αν και έχει αμφισβητηθεί η θεώρηση που θέλει τον άνδρα αρχηγό του νοικοκυριού, το ενδιαφέρον μας εδώ επικεντρώνεται στην (άμεση ή έμμεση) παραδοχή της ίσης κατανομής των πόρων εντός του νοικοκυριού.

Ένας σημαντικός αριθμός πρόσφατων μελετών, χρησιμοποιώντας στατιστικά δεδομένα από το Ηνωμένο Βασίλειο και τον Καναδά, εξετάζουν το ρόλο που *μπορεί να διαδραματίσει* αυτή η παραδοχή της ίσης κατανομής των πόρων στην εικόνα που έχουμε για την φτώχεια και την εισοδηματική ανισότητα. Για το λόγο αυτό, υιοθετούν εναλλακτικές υποθέσεις κατανομής των πόρων και έπειτα υπολογίζουν, βάση των νέων παραδοχών, τα ποσοστά φτώχειας και εισοδηματικής ανισότητας (Vani Borooah και Patricia McKee 1994, Hugh Davies και Heather Joshi 1994, Phipps και Burton 1995). Τα αποτελέσματά τους αποδεικνύουν, όπως κανείς θα περίμενε, ότι οι εκάστοτε παραδοχές για τη κατανομή των πόρων μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο, κυρίως αναφορικά με τη θέση της γυναίκας και των παιδιών. Το βασικό ερώτημα το οποίο παραμένει ανοιχτό είναι το εξής: σε ποιο βαθμό μοιράζονται οι πόροι μεταξύ των μελών του νοικοκυριού και, επομένως, πόσο μεγάλες είναι οι πραγματικές διαφορές στο επίπεδο ευημερίας τους; Την απάντηση προσπαθεί να δώσει ένας αριθμός εμπειρικών μελετών, που διερευνούν το θέμα στις εκβιομηχανισμένες χώρες, χρησιμοποιώντας η κάθε μία διαφορετικά μονοπάτια ερευνητικής μεθοδολογίας¹. Μία ομάδα μελετών εξετάζει το τρόπο με τον οποίο γίνεται η διαχείριση των χρημάτων και των δαπανών μέσα στην οικογένεια και επικεντρώνει το ερευνητικό της ενδιαφέρον στις υπάρχουσες διαφορές ισχύος και ευθύνης μεταξύ των συζύγων στα διαφορετικά συστήματα κατανομής πόρων, και στον έλεγχο των πόρων και τη διαδικασία λήψης αποφάσεων (Jan Pahl 1983, 1989, Carolyn Vogler και Jan Pahl 1994, Frances Wooley και Judith Marshall 1994). Μία δεύτερη ομάδα μελετών, χρησιμοποιεί τις κατανομές δαπανών του νοικοκυριού για διαφορετικού τύπου αγαθά, προκειμένου να εκτιμήσει τα μερίδια δαπανών των δύο συζύγων (Martin Browning, Francois Bourguignon, Pierre Andre Chiappori και

Valerie Lechene 1994). Άλλες μελέτες προσπαθούν να εξετάσουν την υπόθεση που θέλει τα μέλη του νοικοκυριού να συγκεντρώνουν σε κοινό ταμείο τα εισοδήματά τους [pooling-of-resources hypothesis], κοιτώντας κατά πόσο μεταβλήθηκε η κατανομή των δαπανών στο Ηνωμένο Βασίλειο μετά την μετατόπιση ορισμένων κοινωνικών μεταβιβάσεων από τους συζύγους προς τις συζύγους (Shelly Lundberg, Robert Pollak και Terence Wales 1997).

Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι να σκιαγραφήσει μία εναλλακτική συμπληρωματική προσέγγιση, η οποία θα μπορέσει να βοηθήσει τόσο στην εκτίμηση του εύρους των διαφορών στο επίπεδο διαβίωσης εντός του νοικοκυριού όσο και ευθέως να πληροφορήσει τη διαδικασία χάραξης πολιτικών καταπολέμησης της φτώχειας. Η προσέγγισή μας περιλαμβάνει τη χρήση μη χρηματικών δεικτών που αναφέρονται στο επίπεδο διαβίωσης και αποστέρησης. Συζητάμε τη χρήση τέτοιων μη χρηματικών δεικτών για να εξετάσουμε όχι μόνο τη φτώχεια στη βάση του νοικοκυριού, αλλά και διαφορές στο εσωτερικό του: συγκεκριμένα, για να μετρήσουμε διαφορές μεταξύ των συζύγων ως προς το βαθμό αποστέρησης που βιώνουν. Αν και η χρήση εργαλείων που μετρούν ευθέως το ατομικό επίπεδο διαβίωσης, καλείται να αντιμετωπίσει αρκετές προκλήσεις, πλεονεκτεί έναντι της προσπάθειας εξαγωγής συμπερασμάτων από δεδομένα εισοδήματος ή κατανάλωσης. Βοηθώντας μας να εκτιμήσουμε το εύρος των διαφορών στο επίπεδο διαβίωσης εντός του νοικοκυριού, η χρήση εργαλείων άμεσης μέτρησης δεν είναι πολύτιμη μόνο για τη μέτρηση της φτώχειας, αλλά και διότι μας παρέχει και ένα παράθυρο πληροφόρησης για το μοίρασμα των πόρων [resource-sharing] εντός του νοικοκυριού.

Αρχικά, εξετάζουμε το είδος των δεικτών αποστέρησης που χρησιμοποιούνται στη μέτρηση της φτώχειας με βάση το νοικοκυριό. Στη συνέχεια, διερευνούμε κατά πόσο οι συγκεκριμένοι δείκτες εξυπηρετούν στην εκτίμηση διαφορών στο επίπεδο διαβίωσης εντός του νοικοκυριού. Τέλος, εξετάζουμε το τρόπο με τον οποίο θα μπορούσαμε να δημιουργήσουμε πιο ικανοποιητικούς δείκτες, οι οποίοι θα είναι ειδικά σχεδιασμένοι ώστε να αντικατοπτρίζουν το ατομικό επίπεδο διαβίωσης και αποστέρησης.

II. ΜΗ ΧΡΗΜΑΤΙΚΟΙ ΔΕΙΚΤΕΣ ΚΑΙ ΦΤΩΧΕΙΑ ΣΕ ΕΠΙΠΕΔΟ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΟΥ

Στις εκβιομηχανισμένες χώρες η φτώχεια συνήθως ορίζεται με όρους αποκλεισμού των ατόμων από τη φυσιολογική ζωή της κοινωνίας που ανήκουν λόγω έλλειψης πόρων (Peter Townsend 1979). Για τη μέτρηση της φτώχειας, ωστόσο, οι περισσότερες έρευνες βασίζονται σε δεδομένα εισοδήματος (ή δαπανών) με τα οποία προσπαθούν να κατασκευάσουν γραμμές φτώχειας, ώστε να ξεχωρίσουν τους φτωχούς από τον υπόλοιπο πληθυσμό². Το να βασιστείς σε δεδομένα εισοδήματος για τη μέτρηση του επιπέδου διαβίωσης προϋποθέτει ότι δέχσαι ότι η πηγή αυτή αποτελεί έναν αξιόπιστο δείκτη των διαθέσιμων οικονομικών πόρων, και ότι οι οικονομικοί πόροι καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό το επίπεδο διαβίωσης των ατόμων. Εντούτοις, το διαθέσιμο ή το ετήσιο εισόδημα, όπως καθορίζεται από τις εκάστοτε έρευνες, δεν αποτελεί πάντα αξιόπιστη πηγή των οικονομικών πόρων ενός νοικοκυριού για μία σειρά παραγόντων: το εισόδημα παρουσιάζει διακυμάνσεις, νοικοκυριά με παρόμοια επίπεδα εισοδήματος είναι πιθανό να παρουσιάζουν διαφορετικά επίπεδα αποταμίευσης και χρεών, η δυνατότητα υποστήριξης από κοινωνικά δίκτυα διαφέρει από νοικοκυριό σε νοικοκυριό, όπως διαφέρουν και οι πόροι που προέρχονται από μη χρηματικές παροχές, δηλαδή από επιδόματα και υπηρεσίες που παρέχονται από τον εργοδότη ή το κράτος. Το γεγονός ότι τα δεδομένα εισοδήματος ενδέχεται να μην μπορούν να αποτυπώσουν πάντα με ακρίβεια διαφορές που σχετίζονται με το επίπεδο διαβίωσης και επιπρόσθετα, ενδέχεται να μην αποτελούν αξιόπιστη πηγή μέτρησης του αποκλεισμού, οδήγησε στην προσπάθεια δημιουργίας εναλλακτικών δεικτών που θα μπορούσαν να αντικαταστήσουν ή να χρησιμοποιηθούν ταυτόχρονα με τα δεδομένα εισοδήματος.

Μη χρηματικοί δείκτες αποστέρησης για τη μέτρηση της φτώχειας σε επίπεδο νοικοκυριού χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά σε μελέτες που έλαβαν χώρα στο Ηνωμένο Βασίλειο από τον Townsend (1979) και τους Joanna Mack και Stewart Lansley (1985)³. Άλλες μελέτες που χρησιμοποιούν τέτοιους δείκτες για τη μέτρηση της φτώχειας περιλαμβάνουν αυτές των Susan Mayer και Christopher Jencks (1988, 1993), με χρήση στατιστικών δεδομένων από τις Η.Π.Α., της Mayer (1993) που χρησιμοποιεί στατιστικά δεδομένα από Η.Π.Α., Γερμανία, Καναδά και Σουηδία, των Ruud Muffels και Marco Vrien (1991), με Ολλανδικά στατιστικά στοιχεία, της Bjorn Hallerod (1995) με Σουηδικά και των Tim Callan, Brian Nolan, Brendan Whelan και Damian Hannan (1989), Brian Nolan and Christopher Whelan (1996), με στατιστικά δεδομένα που προέρχονται από την Ιρλανδία. Αυτές οι μελέτες συνήθως

χρησιμοποιούν μη χρηματικούς δείκτες αποστέρησης για να κατασκευάσουν ένα συνολικό δείκτη αποστέρησης [deprivation index], αλλά στη συνέχεια χρησιμοποιούν βαθμολογίες αποστέρησης (με βάση επιμέρους δείκτες) [deprivation scores] για να μετρήσουν τη φτώχεια με ποικίλους τρόπους⁴. Για παράδειγμα, ο Townsend (1979) επιδιώκει να κατασκευάσει μία εισοδηματική γραμμή φτώχειας από τις επιμέρους βαθμολογίες αποστέρησης, ενώ οι Mack και Lansley (1985) και η Hallerod (1995) τις χρησιμοποιούν άμεσα για να εντοπίσουν τους φτωχούς. Οι Mayer και Jencks (1988) άντλησαν δεδομένα από ένα μεγάλο δείγμα νοικοκυριών στο Σικάγο, για να κατασκευάσουν ένα δείκτη οικονομικής δυσκολίας [hardship index] που αποτελείται από οκτώ υποδείκτες, και να διερευνήσουν τους παράγοντες εκείνους που επηρεάζουν τις τιμές του δείκτη. Τα ευρήματα της μελέτης τους, που είναι αντιπροσωπευτικά μίας γενικότερης τάσης που υπάρχει σε ανάλογες μελέτες, δείχνουν ότι το διαθέσιμο εισόδημα, αν και αποτελεί σημαντικό παράγοντα, είναι μόνο μία από τις μεταβλητές εκείνες που επηρεάζουν το επίπεδο αποστέρησης. Όλες αυτές οι μελέτες καλούνται να δώσουν απαντήσεις σε δύσκολες ερωτήσεις αναφορικά με το πώς να επιλέγουμε τους καταλληλότερους δείκτες για τους σκοπούς της έρευνας, και πώς να τους χρησιμοποιήσουμε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο για τη διερεύνηση της φτώχειας.

Οι Nolan και Whelan (1996) επιχειρούν μία εις βάθος ανασκόπηση της βιβλιογραφίας που αναφέρεται στη χρήση μη χρηματικών δεικτών για τη μέτρηση της φτώχειας σε επίπεδο νοικοκυριού, και προχωρούν στην ανάπτυξη μίας προσέγγισης που βασίζεται και στην αποστέρηση και στο χαμηλό εισόδημα, για να εντοπίσει εκείνους που είναι αποκλεισμένοι από τη φυσιολογική ζωή της κοινωνίας λόγω έλλειψης πόρων⁵. Αυτή η προσέγγιση εφαρμόστηκε σε στατιστικά δεδομένα από την Ιρλανδία, και οι δείκτες αποστέρησης που χρησιμοποιήθηκαν αντανακλούν το είδος των μη χρηματικών δεικτών που συνήθως χρησιμοποιούνται σε παρόμοιες μελέτες για τη φτώχεια. Τα στατιστικά δεδομένα προέρχονται από μία δειγματοληπτική έρευνα σε νοικοκυριά που πραγματοποιήθηκε στην Ιρλανδία το 1987 και που κατάφερε να επιτύχει μέγεθος δείγματος 3.900 νοικοκυριά (και ποσοστό ανταπόκρισης 64 τοις εκατό)⁶. Η εν λόγω έρευνα συγκέντρωσε στατιστικά δεδομένα από μία ομάδα είκοσι δεικτών του τρόπου ζωής που καταγράφονται στον πίνακα 1. Ακολουθώντας την προσέγγιση των Mack and Lansley (1985), οι συμμετέχοντες είδαν μία κάρτα στην οποία ήταν καταγεγραμμένα αγαθά/δραστηριότητες και ερωτήθηκαν τα εξής:

1. «Ποια από τα καταγεγραμμένα αντικείμενα δεν έχετε ή δεν μπορείτε να χρησιμοποιήσετε;»
2. «Από τα αντικείμενα που δεν έχετε, ποια θα θέλατε να έχετε αλλά αναγκάζεστε να τα στερηθείτε λόγω έλλειψης χρημάτων;» και
3. «Ποια από αυτά θεωρείται ως απαραίτητα, δηλαδή αντικείμενα που κάθε νοικοκυριό (ή άτομο) θα έπρεπε να έχει και κανείς δεν θα έπρεπε να ζει χωρίς αυτά;»

Η άντληση αυτής της πληροφορίας σκοπό είχε τη δημιουργία μίας βάσης διάκρισης των περιπτώσεων εκείνων που η απουσία ενός αγαθού οφείλεται σε διαφορετικές προτιμήσεις και όχι στο ότι ο ερωτώμενος δεν μπορεί οικονομικά να το αποκτήσει.

Αυτοί οι δείκτες του τρόπου ζωής είχαν σχεδιαστεί κατά βάση ως συμπληρωματικοί του εισοδήματος για την εκτίμηση του επιπέδου διαβίωσης και φτώχειας του νοικοκυριού, και αποδεικνύονται ιδιαίτερα χρήσιμοι για τον σκοπό αυτό. Η ομάδα των νοικοκυριών που χαρακτηρίζεται τόσο από χαμηλό εισόδημα όσο και από συγκεκριμένες μορφές αποστέρησης παρουσιάζει ένα ξεχωριστό προφίλ και μία σειρά ενδείξεων υποδηλώνει ότι είναι πολύ πιο πιθανό τα νοικοκυριά αυτά να αντιπροσωπεύουν άτομα που υφίστανται αποκλεισμό, σε σύγκριση με εκείνους που παρουσιάζουν απλώς χαμηλό εισόδημα (βλέπε Nolan and Whelan 1996). Αυτό συμβαίνει όχι μόνο λόγω των (πραγματικών) δυσκολιών που συναντάμε στην προσπάθειά μας να μετρήσουμε με ακρίβεια το εισόδημα, αλλά και διότι η ποσότητα των πόρων που ορίζει ένα νοικοκυριό επηρεάζεται από πολλούς άλλους παράγοντες εκτός από το διαθέσιμο εισόδημα. Μακροπρόθεσμοι παράγοντες, που συνδέονται κυρίως με τον τρόπο που οι πόροι έχουν συσσωρευτεί ή μειωθεί στο πέρασμα του χρόνου, όπως άλλωστε και το τρέχον εισόδημα, διαδραματίζουν πρωτεύοντα ρόλο καθώς επηρεάζουν τις πιθανότητες αποστέρησης και αποκλεισμού την τρέχουσα περίοδο.

Το ενδιαφέρον μας εδώ, ωστόσο, επικεντρώνεται στην εξέταση αυτών των δεικτών από την οπτική γωνία του ατομικού επιπέδου διαβίωσης και αποστέρησης και όχι εκείνων του νοικοκυριού: σε ποιο βαθμό θα μπορούσαν οι δείκτες αυτοί να χρησιμοποιηθούν για τη διερεύνηση των διαφορών που συναντάμε ανάμεσα στα άτομα εντός του νοικοκυριού; Μερικά από τα αγαθά θα μπορούσαν ξεκάθαρα να είναι κοινά για όλα τα μέλη της οικογένειας ή του νοικοκυριού - για παράδειγμα, η

μπανιέρα, το ντους ή το ψυγείο - και επομένως δεν θα ήταν χρήσιμα για τη διεξαγωγή συγκρίσεων ανάμεσα στα μέλη. Το ίδιο ισχύει και για τους δείκτες που χρησιμοποιούνται συνήθως στις έρευνες που γίνονται στα νοικοκυριά ή στην απογραφή του πληθυσμού, δηλαδή για εκείνους τους δείκτες που συνδέονται με τις περιουσιακές συνθήκες και τα διαρκή καταναλωτικά αγαθά. Ωστόσο, ορισμένοι από τους δείκτες του πίνακα φαίνεται να σχετίζονται περισσότερο με τα μέλη του νοικοκυριού και όχι με το νοικοκυριό ως σύνολο - το να μην έχεις ένα δεύτερο ζευγάρι παπούτσια ή ένα ζεστό πανωφόρι, για παράδειγμα. Ορισμένοι άλλοι δείκτες, όπως αυτοί που σχετίζονται με τα γεύματα, είναι πιο δύσκολο να κατηγοριοποιηθούν. Το γεγονός αυτό θα φανεί και στη συνέχεια της ανάλυσής μας.

Σε γενικές γραμμές, οι έρευνες προσπαθούν να αποκτήσουν πληροφορίες για τέτοιου τύπου δείκτες από ένα μέλος του νοικοκυριού και μεταχειρίζονται τις απαντήσεις αυτού του μέλους σαν να απευθύνονται στο σύνολο του νοικοκυριού. Στην Ιρλανδική έρευνα του 1987, οι ερωτήσεις που αφορούσαν αυτούς τους δείκτες, αντίθετα από τη συνήθη πρακτική, απευθύνθηκαν σε όλα τα ενήλικα μέλη του νοικοκυριού. Το γεγονός αυτό δημιούργησε μία μοναδική ευκαιρία, η οποία επέτρεπε να διερευνηθεί κατά πόσο οι απαντήσεις των διάφορων μελών θα μπορούσαν να αποτελέσουν μία βάση μέτρησης των διαφορών στο επίπεδο διαβίωσης ανάμεσα στα μέλη του νοικοκυριού. Στην επόμενη ενότητα συζητάμε τι απέδωσε αυτή η διερεύνηση και καταλήγουμε σε κάποια συμπεράσματα τόσο για την καταλληλότητα των δεικτών αυτού του είδους όσο και για την προοπτική ανάπτυξης μίας γενικής προσέγγισης.

III. ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟΥΣ ΣΥΖΥΓΟΥΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΔΕΙΚΤΕΣ ΑΠΟΣΤΕΡΗΣΗΣ

Έχοντας σκοπό να διερευνήσουμε εάν οι εν λόγω δείκτες θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για τη μέτρηση διαφορών εντός του νοικοκυριού, συγκρίναμε τις απαντήσεις που έδωσαν οι σύζυγοι του δείγματός μας¹. Το δείγμα των έγγαμων ατόμων, όπου και οι δύο σύζυγοι συμπλήρωσαν το ατομικό ερωτηματολόγιο, αποτελείτο από 1.763 ζευγάρια. Ο Πίνακας 2 μας δείχνει το ποσοστό που και οι δύο σύζυγοι έδωσαν την ίδια απάντηση, αναφορικά με τα είκοσι διαθέσιμα αγαθά/δραστηριότητες. Τα μισά από τα αγαθά του Πίνακα - αυτά που βρίσκονται στο

¹ Μία πλήρης περιγραφή των στατιστικών δεδομένων του δείγματος και των αποτελεσμάτων βρίσκεται στο Sara Cantillon και Brian Nolan 1998.

κάτω μέρος του – εμφανίζονται από τη φύση τους να σχετίζονται περισσότερο με ολόκληρο το νοικοκυριό και όχι μόνο με το μέλος που συμπλήρωνε το ερωτηματολόγιο. Για αυτά οι απαντήσεις των συζύγων διέφεραν σε ποσοστό μικρότερο από 3 τοις εκατό των ζευγαριών. Για αγαθά όπως είναι η «κατοικία χωρίς υγρασία», όπου ποσοστό 2,8% έδωσε διαφορετικές απαντήσεις, θα μπορούσαν λογικά να υπάρχουν ποικίλες απόψεις μεταξύ των συζύγων. Ως και 1% των ζευγαριών σημείωσε διαφορές ακόμη και σε αγαθά που αδιαμφισβήτητα θεωρούνται ως οικογενειακά, όπως είναι το πλυντήριο ρούχων, το ψυγείο, η μπανιέρα/ντους, ή η εσωτερική τουαλέτα. Το γεγονός αυτό πιθανόν να οφείλεται σε τυχαίο σφάλμα μέτρησης (κατά τη διάρκεια της συνέντευξης ή της κωδικοποίησης).

Ωστόσο, τα υπόλοιπα δέκα αγαθά της λίστας, αυτά που βρίσκονται στην κορυφή του Πίνακα 2, θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν ως πιθανοί δείκτες μέτρησης του ατομικού, αντί του οικογενειακού, επιπέδου διαβίωσης. Για αυτά οι σύζυγοι έδωσαν διαφορετικές απαντήσεις σε ποσοστό από 5% των ζευγαριών (για ένα γεύμα που περιλαμβάνει κρέας κτλ. κάθε δεύτερη ημέρα) έως 23% (για ένα χόμπι ή μία δραστηριότητα αναψυχής). Δεν είναι πάντα εύκολο να αποφασίσουμε *εκ των προτέρων* αν ορισμένα από αυτά τα αγαθά αναφέρονται αποκλειστικά στο άτομο ή στο σύνολο της οικογένειας. Η κατανάλωση ψητού κρέατος μία φορά την εβδομάδα και ενός γεύματος με κρέας, κοτόπουλο ή ψάρι κάθε δεύτερη ημέρα θα μπορούσε να θεωρηθεί ως πιθανά προσωπική επιλογή, γιατί, για παράδειγμα, μελέτες μικρής κλίμακας έχουν δείξει ότι σε ορισμένες περιπτώσεις οι γυναίκες περιορίζουν την προσωπική κατανάλωση τροφής, ιδιαίτερα κρέατος, ώστε να απομένει περισσότερο για την υπόλοιπη οικογένεια (Christine Delphy και Diane Leonard 1992). Σε αυτό το σημείο, ωστόσο, η ερώτηση που παραμένει ανοικτή είναι κατά πόσο τα άτομα του δείγματός μας θεωρούν ότι αυτές οι ερωτήσεις αφορούν πράγματι την προσωπική τους κατανάλωση. Δεδομένης της συχνότητας των διαφορετικών απαντήσεων των συζύγων, φαίνεται να αξίζει τον κόπο να εξετάσουμε κατά πόσο είναι πιθανό να αντικατοπτρίζουν διαφορές στο επίπεδο διαβίωσης και όχι απλώς διχογνωμίες, αναφορικά με το επίπεδο διαβίωσης του νοικοκυριού. Επομένως, κοιτάξαμε τη φύση των διαφορών μεταξύ των συζύγων για αυτά τα δέκα αγαθά που είχαμε κατηγοριοποιήσει ως ενδεχομένως προσωπικά.

Η ερώτηση κλειδί είναι αν οι διαφορές προκύπτουν λόγω του ότι οι γυναίκες στερούνται αγαθά που κατέχουν οι σύζυγοί τους ή το αντίστροφο. Κοιτάζοντας κάθε ένα αντικείμενο για το οποίο το ζευγάρι έδωσε διαφορετική απάντηση, ο Πίνακας 3 δείχνει τη συχνότητα που η σύζυγος δήλωσε ότι στερείται κάποιο αγαθό/δραστηριότητα, ενώ ο σύζυγος όχι. Για τα οκτώ από τα δέκα αγαθά τις λίστες η σύζυγος μειονεκτεί πιο συχνά από ότι ο σύζυγος (εξαίρεση αποτελούν η δυνατότητα αποταμίευσης και η αγορά δώρων για τους φίλους ή την οικογένεια μία φορά το χρόνο).

Αυτά τα δέκα αγαθά μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την κατασκευή συνοπτικών δεικτών αποστέρησης [summary deprivation indices] για κάθε άτομο (προσθέτοντας στον συνολικό δείκτη βαθμολογία ίσης της μονάδος για κάθε ένα αντικείμενο που στερείται ο σύζυγος ή η σύζυγος). Αφαιρώντας τη συνολική βαθμολογία του συζύγου από αυτή της συζύγου δημιουργείται ένα μέτρο που μας δείχνει το βάθος (χάσμα) της διαφοράς τους. Περίπου το 46% των ζευγαριών παρουσίασε χάσμα ίσο με το μηδέν – ο σύζυγος και η σύζυγος σημείωσαν πανομοιότυπη βαθμολογία στους ατομικούς τους δείκτες. Περί 29% παρουσίασε χάσμα μεγαλύτερο του μηδενός – η σύζυγος σημείωσε υψηλότερη βαθμολογία ως προς τον ατομικό δείκτη αποστέρησης από ότι ο σύζυγός της και 25% των ζευγαριών παρουσίασε αρνητικό χάσμα, ο σύζυγος είχε υψηλότερο ατομικό δείκτη αποστέρησης από τη σύζυγό του. Συνεπώς, στην πλειοψηφία των ζευγαριών που παρουσίασαν διαφορές στο βαθμό αποστέρησης, όπως αυτός μετρήθηκε από τα συγκεκριμένα αγαθά, είναι πιο πιθανό η σύζυγος να είναι αυτή που βιώνει τη μεγαλύτερη αποστέρηση, αν και, σε ευρεία μειοψηφία των περιπτώσεων, αυτό ισχύει και για τον σύζυγο. Η μέτρηση του χάσματος, με τη σειρά της, συνεπάγεται ότι όλα τα αγαθά είναι εξίσου σημαντικά, ώστε η στέρηση ενός εξ αυτών μπορεί να αντισταθμιστεί από την κατοχή ενός άλλου. Διερευνήθηκαν και εναλλακτικοί τρόποι στάθμισης, για παράδειγμα χρησιμοποιήθηκε ως ειδικό βάρος η αναλογία των ζευγαριών που κατέχουν ένα αγαθό ή η αναλογία των ζευγαριών που το θεωρούν ως απαραίτητο, αλλά τα αποτελέσματα δεν μεταβλήθηκαν.

Εφ' όσον η χρήση ορισμένων αγαθών/δραστηριοτήτων δεν μας επιτρέπει να είμαστε βέβαιοι ότι οι διαφορετικές απαντήσεις αντιπροσωπεύουν αποκλίσεις στο επίπεδο διαβίωσης των συζύγων και δεν οφείλονται σε διαφορετικές αντιλήψεις για την κατάσταση του νοικοκυριού, χρησιμοποιήσαμε, επίσης, μία πιο περιορισμένη ομάδα,

που αποτελείται από πέντε αγαθά που φαίνονται να είναι αυστηρώς προσωπικά από τη φύση τους, για να κατασκευάσουμε έναν συνοπτικό δείκτη. Τα αγαθά/δραστηριότητες που συμπεριλάβαμε σε αυτόν είναι: ένα πανωφόρι, δύο ζευγάρια παπούτσια, ένα χόμπι ή δραστηριότητα αναψυχής, καινούργια ρούχα και οι διακοπές. Σε αυτόν τον δείκτη ποσοστό περίπου 58% των ζευγαριών δεν παρουσίασε χάσμα, 17% παρουσίασε χάσμα υπέρ της συζύγου και 25% υπέρ του συζύγου.

Ορισμένες από αυτές τις διαφορές ανάμεσα στους συζύγους θα μπορούσαν να οφείλονται σε διαφορές στις προτιμήσεις τους, και όχι στην έλλειψη πόρων. Επομένως, εξετάσαμε επίσης εάν υπάρχουν διαφορές μεταξύ των συζύγων όχι μόνο ως προς την κατοχή των δέκα αγαθών, αλλά και κατά πόσο η έλλειψή τους οφείλεται στην έλλειψη χρημάτων. Ένας δείκτης αποστέρησης που αποτελείται από δέκα αγαθά κατασκευάστηκε και πάλι για κάθε άτομο. Αυτή τη φορά προσθέταμε βαθμολογία ίση με τη μονάδα για κάθε ένα από τα αγαθά που το άτομο δεν είχε τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει και δήλωνε ότι αυτό συνέβαινε λόγω έλλειψης πόρων. Αφαιρώντας τη συνολική βαθμολογία του συζύγου από αυτή της συζύγου, περίπου 54% των ζευγαριών δεν παρουσίαζε χάσμα, 21% παρουσίαζε τον σύζυγο να έχει υψηλότερη βαθμολογία ως προς τον δείκτη αποστέρησης από τη σύζυγό του και 26% το αντίστροφο. Επομένως, ελαφρώς λιγότερα ζευγάρια παρουσίασαν αποκλίνουσα βαθμολογία συγκριτικά με όταν κοιτάξαμε αν κατέχουν ή στερούνται τα αγαθά, αλλά και πάλι μειονεκτούσαν περισσότερο οι γυναίκες σε σχέση με τους άνδρες. Το ίδιο συνέβη και για τους αντίστοιχους δείκτες με τα πέντε «αδιαμφισβήτητα προσωπικά» είδη: σε αυτή την περίπτωση ποσοστό 56% των ζευγαριών παρουσίασε μηδενικό χάσμα, 14% υπέρ της συζύγου και 21% υπέρ του συζύγου.

Ο τρόπος με τον οποίο το διαμορφώνεται το χάσμα ανάμεσα στη βαθμολογία της συζύγου και του συζύγου στους διάφορους συνοπτικούς δείκτες αποστέρησης ποικίλει ανάλογα με μία σειρά ατομικών και οικογενειακών χαρακτηριστικών, που θα μπορούσαν επίσης να αναλυθούν. Τέτοιες διαφορές θα μπορούσαν ενδεχομένως να αποδοθούν στην επίδραση αυτών των ανεξάρτητων μεταβλητών ή στην επίδραση των διαφορετικών συστημάτων κατανομής πόρων, τα οποία με τη σειρά τους διαφέρουν συστηματικά ανάμεσα, για παράδειγμα, σε εισοδηματικές ομάδες και κοινωνικές τάξεις. Τα τρία μέτρα που χρησιμοποιήθηκαν για την μέτρηση του χάσματος, βασισμένα στα δέκα αγαθά, διαφέρουν μεταξύ δεκατημορίου ισοδύναμου

εισοδήματος. Και για τα τρία μέτρα, το μέσο χάσμα εμφανίζει τη μέγιστη τιμή του στο τρίτο δεκατημόριο, αλλά στη συνέχεια δεν ακολουθεί μία σαφή πορεία, καθώς κινούμαστε στο άνω άκρο της κατανομής του εισοδήματος. Αναφορικά με την κοινωνική τάξη, ο μέσος όρος του χάσματος διαφέρει κατά μήκος των έξι κοινωνικών τωξεων, που χρησιμοποιήθηκαν από την Κεντρική Στατιστική Υπηρεσία της Ιρλανδίας: δεν παρατηρείται κάποια σαφής τάση καθώς κινούμαστε καθοδικά στην ταξική ιεραρχία, φθάνοντας στη μέγιστη τιμή του στην ημι-ειδικευμένη τάξη. Το μέσο χάσμα σε σχέση με την ηλικία του συζύγου παρουσίασε μεγαλύτερη μεταβολή κατά μήκος των τριών δεικτών, χωρίς όμως να προκύπτει καμία ιδιαίτερα σαφής τάση. Οι δείκτες που κατασκευάστηκαν με τα πέντε «αδιαμφισβήτητα προσωπικά» αγαθά, ακολουθούν μία παρόμοια τάση. Αυτά τα αποτελέσματα υποδεικνύουν ότι το χάσμα ως προς τη βαθμολογία των δεικτών αποστέρησης της συζύγου και του συζύγου δεν μπορεί να συσχετιστεί άμεσα με το εισόδημα του νοικοκυριού, την κοινωνική τάξη ή την ηλικία. Ωστόσο, ένα μείζον θέμα της βιβλιογραφίας που αναφέρεται στη κατανομή των πόρων στην οικογένεια, είναι ο ρόλος που μπορεί να διαδραματίσει το εισόδημα της συζύγου. Όταν εξετάσαμε αυτή τη μεταβλητή, είδαμε ότι παρατηρείται μία τάση συρρίκνωσης του μέσου χάσματος όταν η σύζυγος έχει το δικό της εισόδημα. Το συγκεκριμένο χάσμα, μάλιστα, φαίνεται να είναι ακόμη μικρότερο όταν το εισόδημα της συζύγου είναι τουλάχιστον £25 Ιρλανδικές λίρες την εβδομάδα (σε όρους του 1987). Ωστόσο, η τυπική απόκλιση του μέσου όρου είναι πολύ μεγάλη, και μόνο ένα μικρό μέρος της συνολικής διακύμανσης των μετρήσεων του χάσματος θα μπορούσε να ερμηνευθεί με βάση τις διαφορές ανάμεσα στις εκάστοτε ομάδες. Υπολογίσαμε, επίσης, εναλλακτικά μοντέλα. Εδώ θεωρήσαμε τυχαίες τις περιπτώσεις εκείνες που ο άνδρας εμφανίζεται να βιώνει μεγαλύτερο βαθμό αποστέρησης (απλώς για να έχουμε την ακραία περίπτωση ως μέτρο σύγκρισης), και θέσαμε τις μετρήσεις του χάσματος για αυτά τα ζευγάρια στο μηδέν, αλλά και πάλι αυτές οι εξισώσεις μας έδωσαν ερμηνευτικά αποτελέσματα μάλλον περιορισμένα.

Η ύπαρξη πληροφοριών για αυτούς τους δείκτες σε εθνικό επίπεδο, μέσω ενός αντιπροσωπευτικού δείγματος, καθώς και ένα πλήθος άλλων πληροφοριών που αφορούν τα άτομα και τα νοικοκυριά του δείγματός μας, μας έδωσε τη δυνατότητα να εξετάσουμε τι θα μπορούσαμε να μάθουμε για τις διαφορές ανάμεσα στους συζύγους από τη χρήση δεικτών τέτοιου τύπου στη διερεύνηση της φτώχειας σε επίπεδο

νοικοκυριού. Η σχετικά περιορισμένη συνολική ανισορροπία στην αποστέρηση που μετρήθηκε υπέρ των ανδρών καταδεικνύει, ότι η εφαρμογή αυτών των δεικτών στα άτομα εντός του νοικοκυριού δεν θα αποκάλυπτε την ύπαρξη ενός αξιόλογου ποσοστού συγκαλυμμένης φτώχειας ανάμεσα στις συζύγους που ζουν σε μη φτωχά νοικοκυριά, ούτε την ύπαρξη πολύ μεγαλύτερης αποστέρησης μεταξύ των γυναικών, εν συγκρίσει με τους άνδρες, σε φτωχά νοικοκυριά. Ωστόσο, τα αγαθά αυτά καθ' αυτά δεν επιλέχθηκαν έχοντας ως αρχικό στόχο τη διερεύνηση των διαφορών στο επίπεδο διαβίωσης και αποστέρησης εντός του νοικοκυριού, ούτε και η συλλογή των στοιχείων πραγματοποιήθηκε βάσει αυτού του θέματος. Θα μπορούσε κάποιος να υποψιαστεί ότι η χρήση πιο ευαίσθητων δεικτών θα αποκάλυπτε μεγαλύτερες διαφορές αποστέρησης ανάμεσα στους συζύγους, γεγονός που σχετίζεται με την ύπαρξη ανισοτήτων με βάση το φύλο εντός του νοικοκυριού. Για να τεκμηριωθεί αυτός ο ισχυρισμός, οι ερευνητές χρειάζεται να αναπτύξουν πιο ευαίσθητους δείκτες αποστέρησης, που θα είναι κατάλληλα σχεδιασμένοι για να μετρούν το ατομικό επίπεδο διαβίωσης και φτώχειας.

IV. ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΝΤΑΣ ΑΤΟΜΙΚΟΥΣ ΔΕΙΚΤΕΣ ΑΠΟΣΤΕΡΗΣΗΣ

Η προοπτική ανάπτυξης μη χρηματικών δεικτών αποστέρησης που θα είναι σχεδιασμένοι για να μετρούν το επίπεδο διαβίωσης του ατόμου, και όχι του νοικοκυριού, και που θα μπορούν να ενταχθούν στο ευρύτερο πλαίσιο της παραδοσιακής ερευνητικής δραστηριότητας για τη φτώχεια με τη χρήση μεγάλου δείγματος, αποτελεί ένα θέμα που δεν έχει τύχει μεγάλης προσοχής στη βιβλιογραφία. Επίσης, εκτός από τη διερεύνηση των διαφορών ανάμεσα στους συζύγους, θα ήταν πολύ χρήσιμο να μπορούσαμε να επεκτείνουμε την ανάλυσή μας, ώστε να συμπεριλάβει και άλλους ενήλικες σε πολυ-οικογενειακά νοικοκυριά, καθώς και τη θέση των παιδιών. Στη συνέχεια θα συζητήσουμε τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσαν να αναπτυχθούν δείκτες ειδικά σχεδιασμένοι για αυτόν τον σκοπό. Για το λόγο αυτό, συνδυάζουμε τα ευρήματα της ανάλυσής μας, που προέρχονται από την έρευνα μεγάλης κλίμακας που περιγράψαμε πιο πάνω, με ευρήματα που προέρχονται από ποιοτικές έρευνες μικρής κλίμακας. Για να γίνει περισσότερο κατανοητή η συζήτηση θα χρησιμοποιήσουμε μία ομάδα δεικτών που σκεφτόμαστε να συμπεριλάβουμε σε μία έρευνα μεγάλης κλίμακας που πραγματοποιείται τώρα στην Ιρλανδία. Στην προσπάθειά μας να αναπτύξουμε δείκτες τέτοιου είδους, διεξήγαμε έναν αριθμό εστιασμένων ομαδικών συνεδριών [focus group sessions]. Κατά τη

διάρκειά τους συζητήσαμε το εγχείρημά μας και εξετάσαμε την προοπτική ανάπτυξης μίας γενικής προσέγγισης για την εκτίμηση των διαφορών εντός του νοικοκυριού. Οι δύο από τις εστιασμένες ομαδικές συνεδρίες, δεκαεπτά και δεκατεσσάρων γυναικών αντίστοιχα, αποτελούνταν από συμμετέχοντες ποικίλων δομών κατάρτισης που λειτουργούν υπό την αιγίδα του Ιρλανδικού Προγράμματος Ανάπτυξης των Κοινοτήτων [Community Development Program]⁷. Η άσκηση με τις εστιασμένες ομαδικές συνεδρίες ενίσχυσε την πεποίθησή μας ότι το θέμα ήταν άξιο διερεύνησης και έδειξε ότι οι περιοχές που αναμέναμε να εντοπίσουμε τις μεγαλύτερες διαφοροποιήσεις με βάση το φύλο ήταν οι κατάλληλες. Από την άλλη, όμως, ανέδειξε τις δυσκολίες που υπάρχουν στην ανάπτυξη των δεικτών, και ιδιαίτερα στη διατύπωση των ερωτήσεων, έτσι ώστε να εξακριβωθεί η ένταση των διαφορών εντός του νοικοκυριού.

Για την ανάπτυξη των δεικτών αποστέρησης προσπαθήσαμε να καλύψουμε τρεις ξεχωριστές, αλλά και ταυτόχρονα αλληλένδετες, περιοχές:

1. Διαφορές στην κατανάλωση, τόσο σε επίπεδο νοικοκυριού όσο και σε ατομικό επίπεδο.
2. Έλεγχος και διαχείριση των πόρων.
3. Πρόσβαση σε, και δαπάνες για, δραστηριότητες αναψυχής.

Επιπρόσθετα, επιχειρήσαμε να εξετάσουμε τυχόν διαφορές στο επίπεδο διαβίωσης των παιδιών εντός του νοικοκυριού. Οι παρακάτω ερωτήσεις έχουν σκοπό να τεθούν και στο πρόσωπο αναφοράς του νοικοκυριού και στον σύζυγο/σύντροφό του.

α) Διαφορές στην κατανάλωση

Καθώς επιλέγαμε τους δείκτες προσπαθήσαμε να εστιάσουμε σε αυτούς που ήταν πιο πιθανό να εκδηλωθούν διαφορές στην κατανάλωση. Για το λόγο αυτό, δεν περιοριστήκαμε σε αγαθά που θα μπορούσαν να κατηγοριοποιηθούν ως προσωπικά ή ατομικά, αφού αρκετές μελέτες μικρής κλίμακας έχουν αποκαλύψει διαφορές στον τρόπο κατανομής και κατανάλωσης αγαθών που αναφέρονται σε όλη την οικογένεια ή το νοικοκυριό. Έχοντας υπόψιν αυτή την παρατήρηση, επιλέξαμε τρία αγαθά (σίτιση, θέρμανση, χρήση Ι.Χ. αυτοκινήτου) ως δείκτες του οικογενειακού επιπέδου διαβίωσης. Προηγούμενες μελέτες έχουν δείξει η υπόθεση ότι όλα τα μέλη του νοικοκυριού έχουν σε αυτά τα αγαθά εντελώς ίση πρόσβαση ή κατανάλωση είναι προβληματική. Το σημαντικό ζήτημα ως προς αυτό είναι ότι η διατύπωση των

ερωτήσεων από τους ερευνητές πρέπει να γίνει με τέτοιο τρόπο, ώστε να εξασφαλιστεί ότι ο αποκρινόμενος έχει καταλάβει ότι η ερώτηση αφορά τη δική του ατομική κατανάλωση, και όχι την συνολική κατανάλωση του νοικοκυριού, και να απαντήσει ανάλογα.

Το I.X. αυτοκίνητο αποτελεί ένα καλό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο οι διαφορές μεταξύ των συζύγων, σε αγαθά που αναφέρονται στην οικογένεια ή στο νοικοκυριό, μπορούν να συνδεθούν με την αντίληψη ιδιοκτησίας του περιουσιακού στοιχείου. Προηγούμενες έρευνες έχουν δείξει, ότι ακόμη και όταν ένα νοικοκυριό αγοράζει από κοινού το δικό του αυτοκίνητο (σε αντιδιαστολή με ένα εταιρικό αυτοκίνητο), υπάρχει μία σαφής τάση να θεωρείται ότι αυτό ανήκει στον σύζυγο. Όταν η οικογένεια διαθέτει ένα μόνο αυτοκίνητο, ο σύζυγος είναι εκείνος που το χρησιμοποιεί συνήθως για να πάει στη δουλειά. Έτσι, αν και το αυτοκίνητο ανήκει στο νοικοκυριό, η σύζυγος μπορεί στην πραγματικότητα να έχει περιορισμένη πρόσβαση σε αυτό (Delphy και Leonard 1992). Έχοντας υπόψιν αυτή την παρατήρηση, διατυπώσαμε την ερώτησή μας ως εξής:

- Χρησιμοποιείτε εσείς το αυτοκίνητο για

Ναι Όχι Δεν με αφορά

Να πάτε στη δουλειά;

Να κάνετε τα ψώνια;

Να βγείτε έξω το βράδυ/σαββατοκύριακο;

Να φέρετε τα παιδιά από εξόδους;

Ένας αριθμός ερευνών μικρής κλίμακας έχει δείξει ότι ένας άλλος πιθανά προβληματικός δείκτης αποτύπωσης της αποστέρησης του νοικοκυριού ή της οικογένειας είναι η θέρμανση. Η Hilary Graham (1992) αναφέρει την προσωπική κατανάλωση καυσίμων ως ένα αγαθό στο οποίο οι γυναίκες που αντιμετωπίζουν περιορισμένο προϋπολογισμό νιώθουν ότι μπορούν να κάνουν οικονομία. Η ερώτησή μας προσπαθεί να καταγράψει την ένταση αυτών των ατομικών ενεργειών περικοπής εξόδων.

- Χρειάστηκε ποτέ να περάσετε χωρίς θέρμανση κατά τη διάρκεια του τελευταίου έτους λόγω έλλειψης χρημάτων; Εννοώ αν χρειάστηκε να περάσετε χωρίς φωτιά (ή κεντρική θέρμανση) κατά τη διάρκεια μιας κρύας

ημέρας, ή να ξαπλώσετε νωρίς στο κρεβάτι για να κρατηθείτε ζεστή, ή να ανάψετε αργά τη φωτιά λόγω έλλειψης κάρβουνου/καυσίμων.

Εάν ναι, το γεγονός αυτό επηρέασε όλη την οικογένεια ή μόνο εσάς;

Η κατανάλωση τροφής, ιδίως κρέατος, έχει αποδειχθεί από μία σειρά μελετών ότι παρουσιάζει συχνές διαφορές με βάση το φύλο (Nicola Charles και Marion Kerr 1987, Hilary Land 1983, Delphy και Leonard 1992). Κάποιος λοιπόν μπορεί να υποθέσει, ότι ο τρόπος που κατανέμεται η τροφή εντός της οικογένειας, όσον αφορά την ποιότητα και την ποσότητα που καταναλώνεται, υποδηλώνει τη θέση που κατέχουν τα μέλη της οικογένειας και τις διαφοροποιήσεις με βάση το φύλο και την ηλικία. Μία άλλη πτυχή του θέματος είναι η αυταπάρνηση. Η γυναίκα «επιλέγει» να καταναλώσει λιγότερο, ή ακόμη και καθόλου, στην περίπτωση που δεν υπάρχει αρκετή τροφή για όλους. Για το λόγο αυτό διατυπώσαμε μία σειρά ερωτήσεων που σχετίζονται με την κατανάλωση τροφής και που προσπαθούν να εντοπίσουν αυτές τις λεπτές διαφορές. Οι ερωτήσεις αυτές περιλαμβάνουν:

- Έχει η οικογένειά σας ένα γεύμα με κρέας, κοτόπουλο ή ψάρι, κάθε δεύτερη ημέρα;

Εάν όχι, αυτό συμβαίνει λόγω έλλειψης χρημάτων;

Εάν ναι, Έχετε και εσείς ένα τέτοιο γεύμα; Εάν όχι, αυτό συμβαίνει λόγω έλλειψης χρημάτων;

- Αναγκάζεστε ορισμένες φορές να κάνετε υπερβολική οικονομία στο δικό σας γεύμα, ώστε να εξοικονομηθεί περισσότερο για την υπόλοιπη οικογένεια;
- Κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων εβδομάδων υπήρξε μέρα που να μην έχετε ένα επαρκές γεύμα (εννοώ από την στιγμή που ξυπνήσατε το πρωί μέχρι το βράδυ) λόγω έλλειψης χρημάτων;

Εάν ναι, αυτό επηρέασε όλη την οικογένεια ή μόνο εσάς;

Αναφορικά με τα αγαθά που σχετίζονται με την προσωπική ή ατομική κατανάλωση συμπεριλάβαμε τρεις ερωτήσεις. Η πρώτη καλύπτει έναν αριθμό αγαθών που συναντάμε στις περισσότερες έρευνες που χρησιμοποιούν δείκτες αποστέρησης και που στόχο έχουν την μέτρηση του ατομικού επιπέδου διαβίωσης.

- Έχετε/ μπορείτε να χρησιμοποιήσετε

Ναι Όχι Εάν όχι, πρόκειται για κάτι που θα θέλατε, αλλά δεν το αντέχετε οικονομικά;

Ένα καλό αδιάβροχο/πανωφόρι;
Δύο γερά ζευγάρια παπούτσια;
Ένα ταγιέρ ή ένα κομψό φόρεμα;
Να χτενίσετε ή να κόψετε τα μαλλιά σας (τακτικά);
Μία τακτική γενική εξέταση στον οδοντίατρο;

Επιπρόσθετα, συμπεριλάβαμε δύο συγκεκριμένες ερωτήσεις που σχετίζονται με τον ρουχισμό. Και πάλι, έρευνες μικρής κλίμακας (Land 1983) μαρτυρούν ότι η σύζυγος δεν αγοράζει συχνά καινούργια ρούχα, σε σχέση με τον σύζυγό της. Εδώ προκύπτει ακόμη ένα ζήτημα που σχετίζεται με την κατοχή μεταχειρισμένων ρούχων, αντί καινούργιων, και κατά πόσο αυτό επηρεάζει την αυτοπεποίθηση ή αυτοεκτίμηση του ατόμου, και συνεπώς, τον ρόλο του ως εκπροσώπου της οικογένειας με άλλους θεσμούς (σχολείο, γιατρούς, κτλ.).

- Έχετε αγοράσει για τον εαυτό σας καινούργια ρούχα κατά τη διάρκεια των τριών τελευταίων μηνών;

Εάν όχι, αυτό έγινε λόγω έλλειψης χρημάτων;

- Κατά τη διάρκεια του τελευταίου έτους υπήρξαν φορές που αναγκαστήκατε να αγοράσετε μεταχειρισμένα ρούχα, αντί για καινούργια;

Εάν ναι

Τα ρούχα αυτά ήταν για εσάς; Ναι Όχι

Ήταν για τον σύζυγό σας; Ναι Όχι

Ήταν για τα παιδιά σας (εάν έχετε); Ναι Όχι

β) Έλεγχος των πόρων/ φόρτος ανταπόκρισης

Το δεύτερο θέμα που προσπαθήσαμε να εντοπίσουμε με την κατασκευή αυτών των δεικτών, ήταν αυτό του ελέγχου των πόρων. Αρκετές μελέτες, που βασίζονται τόσο σε έρευνες μικρής κλίμακας (Pahl 1989), όσο και σε μεγάλες, αντιπροσωπευτικές του πληθυσμού της χώρας, δειγματοληπτικές έρευνες (Vogler και Pahl 1994), έχουν αναδείξει τη σημασία αυτού του θέματος και των διαφορετικών συστημάτων κατανομής πόρων αναφορικά με το επίπεδο διαβίωσης του ατόμου-μέλους του νοικοκυριού. Αυτό που επιθυμούμε να εξακριβώσουμε εδώ είναι κατά πόσο η κατανομή των δαπανών διαφοροποιείται ανάλογα με το φύλο, καθώς και τη σχέση

που υπάρχει ανάμεσα στην κατανομή των δαπανών και τον έλεγχο των οικονομικών εντός του νοικοκυριού. Για το λόγο αυτό, υποβάλαμε τις ακόλουθες ερωτήσεις:

- Εάν χρειαζόσασταν, για παράδειγμα, ένα πανωφόρι ή ένα ζευγάρι παπούτσια για τον εαυτό σας, σε κανονικές συνθήκες (κυκλώστε ένα από τα παρακάτω)
 - (α) Θα τα αγοράζατε κατευθείαν;
 - (β) Θα κάνατε εσείς οικονομία, ώστε να συγκεντρώσετε τα απαιτούμενα χρήματα, και μετά θα τα αγοράζατε;
 - (γ) Θα ζητούσατε τα χρήματα από τον σύζυγό σας;
 - (δ) Θα συγκεντρώνατε τα χρήματα από κοινού με τον σύζυγό σας;
- Εάν προέκυπτε ένας απρόοπτος ιατρικός λογαριασμός, ας υποθέσουμε της τάξεως των £100 Ιρλανδικών λιρών, ποιος νομίζετε ότι θα αποφάσιζε τον τρόπο με τον οποίο θα αντεπεξέλθετε; (κυκλώστε ένα από τα παρακάτω)
Ερωτώμενος, σύζυγος, και οι δύο/συλλογική απόφαση, άλλο.

- Εσείς, ο σύζυγός σας ή και οι δύο λαμβάνετε γενικά τις αποφάσεις για
Εσείς Ο σύζυγος Και οι δύο
 - Τις τακτικές αγορές (είδη παντοπωλείου, κτλ.);
 - Την πληρωμή λογαριασμών ρεύματος και θέρμανσης;
 - Την αγορά Ι.Χ. αυτοκινήτου;
 - Την αγορά άλλων μεγάλων αγαθών;

Η διάκριση ανάμεσα στην οικονομική διαχείριση και στον οικονομικό έλεγχο αποτελεί μία ακόμη πτυχή του ελέγχου των πόρων. Συγκεκριμένα, μας ενδιέφερε να εξετάσουμε το πρόσθετο καθήκον με το οποίο επιβαρύνονται οι γυναίκες στα φτωχά νοικοκυριά να διευρύνουν τους λιγοστούς πόρους. Μία άλλη τακτική διαχείρισης των οικονομικών στα φτωχά νοικοκυριά είναι ο δανεισμός, και η δεύτερη από τις ερωτήσεις που ακολουθούν σχετίζεται με αυτό το θέμα:

- Όταν τα οικονομικά περιθώρια στενεύουν, ποιος αναλαμβάνει κυρίως την ευθύνη να ευρύνει τους πόρους, όσο γίνεται περισσότερο, από εβδομάδα σε εβδομάδα; (κυκλώστε ένα από τα παρακάτω)
Ερωτώμενος, σύζυγος, και οι δύο.

- Εσείς, ο σύζυγός σας, ή και οι δύο από κοινού θα παίρνατε γενικά την απόφαση για δανεισμό και αποπληρωμή χρεών;

γ) Δραστηριότητες αναψυχής ή διασκέδασης

Προηγούμενες μελέτες στην Ιρλανδία (David Rottman 1989, Cantillon και Nolan 1998), έχουν αναδείξει διαφορές ανάμεσα στην σύζυγο και τον σύζυγο ως προς τη δυνατότητα πρόσβασης σε δραστηριότητες αναψυχής ή διασκέδασης. Η ύπαρξη ελεύθερου χρόνου και η δυνατότητα προσωπικής δαπάνης χρημάτων θεωρούνται σημαντικοί παράγοντες διαμόρφωσης αυτών των διαφορών. Επίσης, και οι δύο δρουν ανασταλτικά για τις δραστηριότητες αναψυχής της γυναίκας. Η βιβλιογραφία που αναφέρεται στον παράγοντα «χρόνο» και στη σχέση του με τη φτώχεια και την αποστέρηση [time poverty/ time deprivation], καθώς και στον τρόπο που μοιράζονται οι οικιακές εργασίες, σχετίζεται ιδιαίτερα με αυτό το θέμα (Michael Bittmann και Jocelyn Pixley 1998, Clair Vickery 1997). Εδώ προσεγγίσαμε το θέμα της έλλειψης χρόνου και των δαπανών για δραστηριότητες αναψυχής με ποικίλους τρόπους. Ρωτήσαμε κάθε σύζυγο ξεχωριστά για τις δραστηριότητες αναψυχής που απολαμβάνει και για τα χρήματα που χρειάζεται να δαπανήσει για αυτές. Επίσης, διερευνήσαμε κατά πόσο έχει τη δυνατότητα να προβεί σε προσωπικές δαπάνες για την αναψυχή του και τα ποσά που διαθέτει για τον σκοπό αυτό. Θελήσαμε, ακόμη, να εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο άλλου είδους περιορισμοί, όπως η αποδοκιμασία ή η έλλειψη συμπαράστασης του συζύγου, θα μπορούσαν να περιορίσουν τη συμμετοχή σε δραστηριότητες εκτός της οικίας. Οι ερωτήσεις περιλαμβάνουν:

- Έχετε μία τακτική δραστηριότητα αναψυχής ή διασκέδασης, η οποία σας κοστίζει χρήματα;

Εάν όχι, είναι λόγω έλλειψης χρημάτων;

Είναι λόγω έλλειψης ελεύθερου χρόνου;

- Τις περισσότερες εβδομάδες, έχετε ορισμένα χρήματα που μπορείτε να διαθέσετε για τον εαυτό σας, για δική σας ευχαρίστηση ή ψυχαγωγία;

Εάν ναι, περίπου πόσα χρήματα μπορείτε να διαθέσετε;

- Το τελευταίο δεκαπενθήμερο είχατε μία απογευματινή ή βραδινή έξοδο για δική σας διασκέδαση, που να σας κόστισε χρήματα; Εάν όχι, ήταν λόγω

Έλλειψης χρημάτων;

Φροντίδας των παιδιών;

Και των δύο;

Άλλο;

- Συμμετείχατε σε οποιαδήποτε μορφή εκπαίδευσης ή κατάρτισης για ενηλίκους, συμπεριλαμβανομένων τμημάτων μικρής διάρκειας ή μερικής απασχόλησης, κατά τα έτη 1998/9;

Εάν όχι, θα θέλετε να συμμετείχατε;

Εάν ναι, ποιος ήταν ο κύριος λόγος που σας εμπόδισε να το πράξετε;

Έλλειψη χρημάτων;

Φροντίδα των παιδιών;

Και τα δύο;

Άλλο;

δ) Παιδιά έναντι Ενηλίκων

Επιθυμούμε, επίσης, να κάνουμε μία προσπάθεια επέκτασης της ανάλυσή μας πέρα από τα ζευγάρια και να διερευνήσουμε τη θέση των παιδιών. Αν και τα παιδιά μπορούμε με περισσότερη ευκολία να τα κατηγοριοποιήσουμε ως εξαρτώμενα μέλη, με την έννοια ότι δεν κερδίζουν χρήματα, δεν έχουν καμία ανεξάρτητη πηγή εισοδήματος και κανέναν πραγματικό έλεγχο στη διαχείριση των οικονομικών της οικογένειας. Ωστόσο, τα διαφορετικά συστήματα κατανομής των πόρων εντός του νοικοκυριού και η κατανομή των δαπανών σε κάθε νοικοκυριό ή οικογένεια μπορούν να επηρεάσουν το ατομικό τους επίπεδο διαβίωσης και φτώχειας. Οι παρακάτω ερωτήσεις πρόκειται να τεθούν σε όλους τους γονείς με παιδιά κάτω των δεκατεσσάρων ετών:

- Για το χρονικό διάστημα από το προηγούμενο έτος και μετά, η έλλειψη χρημάτων σήμαινε ότι τα παιδιά έπρεπε να στερηθούν

Ναι Όχι

Ένα πάρτυ γενεθλίων;

Σχολικές εκδρομές;

Να φέρουν φίλους στο σπίτι για να παίζουνε;

Την παρακολούθηση μαθημάτων, για παράδειγμα, μουσικής ή χορού, ή την ενασχόληση με τον αθλητισμό;

Τρία γεύματα την ημέρα;

Το χαρτζιλίκι τους;

Παιχνίδια, όπως κούκλες ή αυτοκινητάκια;

Ένα ποδήλατο ή άλλο εξοπλισμό που απαιτεί η ενασχόληση με κάποιο άθλημα;

ε) Συλλογή στατιστικών δεδομένων

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι η προσπάθεια καταγραφής των διαφορών εντός του νοικοκυριού επιφέρει συνέπειες και στον τρόπο με τον οποίο γίνεται η συλλογή των στατιστικών δεδομένων. Στην Ιρλανδική έρευνα που πραγματοποιήσαμε, για παράδειγμα, δεν είχε ζητηθεί από τους συνεντευκτές να διασφαλίσουν ότι κάθε σύζυγος θα ήταν μόνος του κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, ή ότι θα απαντούσε αποκλειστικά και μόνο για την ατομική του περίπτωση, και όχι για αυτήν της οικογενείας, σχετικά με συγκεκριμένα αγαθά που ενδεχομένως να προκαλούν αμφιβολίες. Μελέτες μικρής κλίμακας έχουν δείξει ότι απαιτείται ευαισθησία και λεπτότητα, ώστε να αποκαλυφτούν οι διαφορές στις ασχολίες και την συμπεριφορά των συζύγων (Graham 1987, Pahl 1989). Φαίνεται πως είναι τουλάχιστον απαραίτητο να γνωρίζουμε εάν ήταν παρών ο σύντροφος ή κάποιο άλλο μέλος της οικογένειας, όταν ο κάθε ερωτώμενος συμπλήρωνε το ερωτηματολόγιο. Το ιδανικό θα ήταν να είχαν δοθεί οδηγίες στους συνεντευκτές να θέτουν τις ερωτήσεις χωρίς την παρουσία άλλου ατόμου, όπου αυτό είναι δυνατό. Τόσο η ακριβής διατύπωση των ερωτήσεων, όσο και ο τρόπος που δίνονται οι οδηγίες στους συνεντευκτές, μπορούν να διασφαλίσουν, στο βαθμό που κάτι τέτοιο είναι δυνατόν, ότι οι ερωτώμενοι καταγράφουν αποκλειστικά και μόνο τη δική τους ατομική περίπτωση.

V. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι συνήθεις μέθοδοι που χρησιμοποιούνται για την ανάλυση της φτώχειας στηρίζονται στην υπόθεση ότι η κατανομή των πόρων εντός του νοικοκυριού ή της οικογένειας γίνεται με τέτοιο τρόπο, ώστε κάθε μέλος να απολαμβάνει το ίδιο επίπεδο διαβίωσης. Μη χρηματικοί δείκτες που αναφέρονται στο επίπεδο διαβίωσης και αποστέρησης χρησιμοποιούνται ολοένα και περισσότερο για τη μέτρηση της φτώχειας. Στο παρόν άρθρο υποστηρίξαμε ότι οι συγκεκριμένοι δείκτες μπορούν να χρησιμοποιηθούν και για έναν διαφορετικό σκοπό – για τη διερεύνηση των διαφορών στο επίπεδο διαβίωσης εντός του νοικοκυριού. Για το λόγο αυτό, αρχικά, βασιστήκαμε στους δείκτες αποστέρησης που χρησιμοποιήθηκαν σε πρόσφατες μελέτες για τη φτώχεια σε επίπεδο νοικοκυριού, για να μετρήσουμε τις διαφορές στο επίπεδο διαβίωσης των συζύγων σε ένα μεγάλο δείγμα Ιρλανδικών νοικοκυριών. Στη

συνέχεια αναδείξαμε τις δυσκολίες που προκύπτουν από τη χρήση των εν λόγω δεικτών και τονίσαμε την ανάγκη δημιουργίας δεικτών αποστέρησης πιο ευαίσθητων, που θα είναι δηλαδή σχεδιασμένοι για να μετρούν το ατομικό επίπεδο διαβίωσης και φτώχειας και που θα μπορούν να ενταχθούν στο ευρύτερο πλαίσιο της παραδοσιακής ερευνητικής δραστηριότητας για τη φτώχεια, και παραθέσαμε προς συζήτηση μία σειρά τροποποιημένων δεικτών αποστέρησης. Παρά το γεγονός ότι η ανάλυση της έρευνας επικεντρώνεται στην Ιρλανδία, η μεθοδολογία που αναπτύξαμε παραμένει κατάλληλη και εκτός του Ιρλανδικού χώρου, τόσο σε αναπτυσσόμενες όσο και σε ανεπτυγμένες χώρες. Θεωρούμε ότι η προσέγγιση αυτή θα μπορούσε να αποτελέσει μία εποικοδομητική πρόταση για την καταπολέμηση ενός ευαίσθητου και αναλυτικά δύσκολου θέματος.

*Sara Cantillon, Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας, University College Dublin (UCD),
Belfield, Dublin 4, Ireland,
E-mail: Sara.Cantillon@ucd.ie*

*Brian Nolan Οικονομικό και Κοινωνικό Ερευνητικό Ινστιτούτο (ESRI),
4 Burlington Road, Dublin 4, Ireland
E-mail: bnomsc@esri.ie*

**Πίνακας 1. Αγαθά/δραστηριότητες του τρόπου ζωής που μετρήθηκαν στην ESRI
Έρευνα του 1987**

Αγαθό

Ψυγείο

Πλυντήριο ρούχων

Τηλέφωνο

I.X. αυτοκίνητο

Έγχρωμη τηλεόραση

Μία εβδομάδα διακοπών ετησίως μακριά από την οικία

(όχι φιλοξενία σε συγγενείς)

Κατοικία χωρίς υγρασία

Θέρμανση για τα δωμάτια της κατοικίας, όταν κάνει κρύο

Κεντρική θέρμανση στην κατοικία

Εσωτερική τουαλέτα στην κατοικία (να μην μοιράζεται με άλλα νοικοκυριά)

Μπανιέρα ή ντους (να μην μοιράζεται με άλλα νοικοκυριά)

Γεύμα, κάθε δεύτερη ημέρα, με κρέας, κοτόπουλο ή ψάρι

Ένα ζεστό, αδιάβροχο πανωφόρι

Δύο ζευγάρια γερά παπούτσια

Δυνατότητα τακτικής αποταμίευσης

Μία καθημερινή εφημερίδα

Ψητό κρέας ή γεύμα ίσης διατροφικής αξίας, μία φορά την εβδομάδα

Ένα χόμπι ή μια δραστηριότητα αναψυχής

Καινούργια, όχι μεταχειρισμένα, ρούχα

Αγορά δώρων για φίλους ή συγγενείς, μία φορά το χρόνο

Πίνακας 2. Οι απαντήσεις των συζύγων αναφορικά με τα είκοσι αγαθά του τρόπου ζωής

<i>Αγαθό</i>	<i>Ποσοστό που και οι δύο δηλώνουν ότι στερούνται το αγαθό</i>	<i>Ποσοστό που κανείς εκ των δύο δηλώνει ότι στερείται το αγαθό</i>	<i>Ποσοστό που παρατηρείται διαφορά στις απαντήσεις των συζύγων</i>
Μία εβδομάδα διακοπών	27,2	62,2	10,6
Γεύμα, κάθε δεύτερη ημέρα, με κρέας, κοτόπουλο ή ψάρι	87,9	7,2	5,0
Ένα ζεστό, αδιάβροχο πανωφόρι	82,1	6,8	11,1
Δύο ζευγάρια γερά παπούτσια	77,3	9,5	13,2
Δυνατότητα αποταμίευσης	34,8	49,6	15,5
Μία καθημερινή εφημερίδα	56,3	37,2	6,5
Ψητό κρέας ή γεύμα ίσης διατροφικής αξίας, μία φορά την εβδομάδα	80,7	11,5	7,8
Ένα χόμπι ή μία δραστηριότητα αναψυχής	55,6	21,6	22,8
Καινούργια, όχι μεταχειρισμένα, ρούχα	88,5	4,5	6,9
Αγορά δώρων για φίλους ή συγγενείς, μία φορά το χρόνο	77,1	11,5	11,5
Ψυγείο	97,8	1,9	0,3
Πλυντήριο ρούχων	89,7	9,2	1,2
Τηλέφωνο	56,3	42,5	1,2
Έγχρωμη τηλεόραση	74,5	23,5	2,1
I.X. αυτοκίνητο	85,2	13,6	1,2
Κατοικία χωρίς υγρασία	90,3	6,8	2,8
Θέρμανση για τα δωμάτια	97,1	1,0	1,9
Κεντρική θέρμανση	62,0	35,0	3,0
Εσωτερική τουαλέτα	96,4	3,4	0,3
Μπανιέρα/ντους	95,8	3,9	0,2

Πίνακας 3. Ο Βαθμός κατά τον οποίο οι σύζυγοι μειονεκτούν ο ένας σε σχέση με τον άλλο

<i>Αγαθό</i>	<i>Περιπτώσεις όπου ο σύζυγος έχει το αγαθό ενώ η σύζυγος όχι</i>
Μία εβδομάδα διακοπών	51,6
Γεύμα, κάθε δεύτερη ημέρα, με κρέας, κοτόπουλο ή ψάρι	52,3
Ένα ζεστό, αδιάβροχο πανωφόρι	59,0
Δύο ζευγάρια γερά παπούτσια	56,2
Δυνατότητα αποταμίευσης	48,2
Μία καθημερινή εφημερίδα	57,0
Ψητό κρέας ή γεύμα ίσης διατροφικής αξίας, μία φορά την εβδομάδα	59,4
Ένα χόμπι ή μία δραστηριότητα αναψυχής	61,9
Καινούργια, όχι μεταχειρισμένα, ρούχα	66,4
Αγορά δώρων για φίλους ή συγγενείς, μία φορά το χρόνο	32,1

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Οι βιβλιογραφικές αναφορές για τις αναπτυσσόμενες χώρες έχουν διαφορετικό περιεχόμενο και ακολουθούν διαφορετική κατεύθυνση. Οι αναγνώστες που ενδιαφέρονται περισσότερο για το θέμα παραπέμπονται στους Lawrence Haddad και Ravi Kanbur (1990), ως σημείο εκκίνησης της βιβλιογραφικής τους αναζήτησης.

² Ο Amartya Sen (1979) έχει τονίσει ότι η «άμεση μέθοδος», που εστιάζει στην κατανάλωση, και η «μέθοδος εισοδήματος» δεν αποτελούν δύο εναλλακτικούς τρόπους μέτρησης του ίδιου πράγματος, αλλά αντιπροσωπεύουν δύο εναλλακτικές θεωρήσεις της φτώχειας. Η πρώτη εντοπίζει όλους εκείνους που η τωρινή τους κατανάλωση δεν επαρκεί για να ικανοποιήσει (ότι θεωρείται ως) ένα ελάχιστο επίπεδο αναγκών, ενώ η τελευταία όσους δεν έχουν την δυνατότητα να ικανοποιήσουν αυτές τις ανάγκες τους εντός περιοριστικών συμπεριφορών (π.χ. πρότυπα δαπανών) τυπικών της κοινωνίας. Παρά αυτή τη ξεκάθαρη διαφοροποίηση, αρκετές από τις μελέτες που χρησιμοποιούν δεδομένα εισοδήματος φαίνεται στην πραγματικότητα να τα εκλαμβάνουν ως ένα μέτρο του επιπέδου διαβίωσης, αντί ως «δυνατότητες» κατανάλωσης [consumption “possibilities”]. Μία ενδιαφέρουσα συζήτηση γύρω από τους «Δείκτες Ποιότητας Ζωής» βρίσκεται στο *Feminist Economics*, Ιούλιος 1999.

³ Οι Peter Townsend και David Gordon (1989), Hugh Freyman, Joanna Mack, Stewart Lansley, David Gordon και John Hills (1991), και οι David Gordon, Christina Pantazis, με τους Peter Townsend, Glen Bramley, Jonathan Bradshaw και Bjorn Hallerod (1995) έχουν επίσης αναπτύξει τη χρήση τέτοιων δεικτών, με στατιστικά δεδομένα από το Ηνωμένο Βασίλειο.

⁴ Λαμβάνοντας υπόψη μία σειρά δεικτών αποστέρησης (ρουχισμό, θέρμανση, καταναλωτικά διαρκή αγαθά, κτλ.), είναι δυνατός ο καθορισμός ενός συνολικού δείκτη αποστέρησης.

⁵ Βλέπε επίσης Nolan και Whelan (1996).

⁶ Για τις λεπτομέρειες της έρευνας βλέπε Tim Callan, Brian Nollan, Brendan Whelan και Damian Hannan (1989).

⁷ Το Community Development Program ιδρύθηκε από την κυβέρνηση της Ιρλανδίας το 1990. Χρηματοδοτεί μελέτες και οργανισμούς σε κοινότητες που μειονεκτούν οικονομικά και κοινωνικά.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Atkinson, Anthony B. 1987. “On the Measurement of Poverty”. *Econometrica* 55(4):749-64
- Bittmann, Michael and Jocelyn Pixley. 1998. *The Double Life of the Family – Myth, Hope and Experience*. St. Leonards, Australia: Allen & Unwin.
- Borooah, Vani K. and Patricia M. McKee. 1994. “Modelling Intra Household Income Transfers: An Analytical Framework with an Application to the U.K.”, in J. Creedy (ed.) *Taxation, Poverty and Income Distribution*. London: Edward Elgar.
- Browning Martin, Francois Bourguignon, Pierre Andre Chiappori, and Valerie Lechene. 1994. “Incomes and Outcomes: A Structural Model of Intrahousehold Allocation”. *Journal of Political Economy* 102(6):1067-96.

-
- Callan, Tim, Brian Nolan, Brendan Whelan, and Damian Hannan. 1989. "Poverty, Income and Welfare in Ireland". General Research Series No 146. Dublin: Economic and Social Research Institute.
- Callan, Brian Nolan, and Christopher T. Whelan. 1993. "Resources, Deprivation and the Measurement of Poverty". *Journal of Social Policy* 22(2): 141-72.
- Cantillon, Sara and Brian Nolan. 1998. "Are Married Women More Deprived Than Their Husbands?" *Journal of Social Policy* 27(2): 151-71.
- Charles, Nicola and Marion Kerr. 1987. "Just the Way It Is: Gender and Age Differences in Family Food Consumption", in Julia Brannen and Gail Wilson (eds.) *Give and Take in Families*. London: Allen & Unwin.
- Davies, Hugh and Heather Joshi. 1994. "Sex, Sharing and the Distribution of Income". *Journal of Social Policy* 23(3): 301-40.
- Delphy, Christine and Diane Leonard. 1992. *Familiar Exploitations*. Cambridge, U.K.: Polity Press.
- Department of Social, Community and Family Affairs. 1998. *Social Inclusion Strategy*. Dublin: Stationery Office.
- Freyman, Hugh, Joanna Mack, Stewart Lansley, David Gordon, and John Hills. 1991. *Breadline Britain 1990s: The Findings of the Television Series*. London: London Weekend Television.
- Garfinkel, Irwin and Sara McLanahan. 1986. *Single Mothers and their Children: A New American Dilemma*, Changing Domestic Priorities Series. Washington, DC: Urban Institute.
- Goldberg, Gertrude and Eleanor Kremen. 1987. "The Feminization of Poverty: Only in America?" *Social Policy* 17(4): 3-14.
- Goodman, Alison and Steven Webb. 1994. *For Richer, For Poorer: The Changing Distribution of Income in the United Kingdom, 1961-91*, Commentary No.42, London: Institute for Fiscal Studies.
- Gordon, David, Cristina Pantazis, with Peter Townsend, Glen Bramley, Johnathan Bradshaw, and Bjorn Hallerod. 1995. *Breadline Britain in the 1990s: A Report to the Joseph Rowntree Foundation*. Bristol: University of Bristol Department of Social Policy and Planning.
- Graham, Hilary. 1987. "Women's Poverty and Caring", in Carol Glendinning and Jane Millar (eds.) *Women and Poverty in Britain in the 1990s*. Brighton, U.K.: Harvester Wheatsheaf.
- Graham, Hilary. 1992. "Budgeting for Health: Mothers in Low Income Households", in Carol Glendinning and Jane Millar (eds.) *Women and Poverty in Britain in the 1990s*. Brighton, U.K.: Harvester Wheatsheaf.
- Haddad, Lawrence and Ravi Kanbur. 1990. "How Serious is the Neglect of Intra Household Inequality?" *Economic Journal* 100(402): 866-81.
- Hallerod, Bjorn. 1995. "The Truly Poor: Direct and Indirect Measurement of Consensual Poverty in Sweden". *European Journal of Social Policy* 5(2): 111-29.
- Jenkins, Stephen P. 1991. "Poverty Measurement and the Within-Household Distribution: Agenda for Action". *Journal of Social Policy* 20(4): 457-83.
- Johnson, Paul and Steven Webb. 1989. "Counting People with Low Incomes: The Impact of Recent Changes in Official Statistics". *Fiscal Studies* 10(4): 66-82.
- Land, Hilary. 1983. "Poverty and Gender: The Distribution of Resources within the Family", in Muriel Brown (ed.) *The Structure of Disadvantage*. London: Heinemann.

- Lundberg, Shelly, Robert Pollak, and Terence Wales. 1997. "Do Husbands and Wives Pool their Resources? Evidence from the UK Child Benefit". *Journal of Human Resources* 32(3): 463-80.
- Mack, Joanna and Stewart Lansley. 1985. *Poor Britain*. London: Allen & Unwin.
- McCloskey, Deirdre. 1998. *The Rhetoric of Economics*, 2nd Edition. Madison, WI: University of Wisconsin Press.
- McLanahan, Sara, Annametta Sorensen, and Dorothy Watson. 1989. "Sex Differences in Poverty 1950-1980" *Signs* 15(1): 102-122.
- Mayer, Susan. 1993. "Living Conditions among the Poor in Four Rich Countries". *Journal of Population Economics* 6(3): 261-86.
- Mayer, Susan and Christopher Jencks. 1988. "Poverty and the Distribution of Material Hardship". *Journal of Human Resources* 24(1): 88-114.
- Mayer, Susan and Christopher Jencks. 1993. "Recent Trends in Economic Inequality in the United States: Income versus Expenditures versus Material Well Being", in Dimitri Papadimitriou and Edward Wolff (eds.) *Poverty and Prosperity in the USA in the Late Twentieth Century*. New York: St. Martin's Press.
- Millar, Jane and Carol Glendinning. 1987. "Invisible Women, Invisible Poverty", in Carol Glendinning and Jane Millar (eds.) *Women and Poverty in Britain in the 1990's*. Brighton, U.K.: Harvester Wheatsheaf.
- Muffels, Ruud and Marco Vrien. 1991. "The Comparison of Definitions of Consumption Deprivation and Income Deprivation". Mimeo, Tilburg University, Tilburg, The Netherlands.
- Nolan, Brian. 1993. *Low Pay in Ireland*, General Research Series Paper No. 159. Dublin: Economic and Social Research Institute.
- Nolan, Brian and Tim Callan (eds.). 1994. *Poverty and Policy in Ireland*. Dublin: Gill & Macmillan.
- Nolan, Brian and T. Whelan. 1996. *Resources, Deprivation and Poverty*. Oxford: Clarendon Press.
- Pahl, Jan. 1983. "The Allocation of Money and the Structuring of Inequality within Marriage". *Sociological Review* 31(2): 235-62.
- Pahl, Jan. 1989. *Money and Marriage*. London: Macmillan.
- Pearce, Diane. 1978. "The Feminization of Poverty: Women, Work and Welfare". *Urban and Social Change Review* 11: 28-36.
- Phipps, Shelley A. and Peter Burton. 1995. "Social/Institutional Variables and Behaviour within Households: An Empirical Test using the Luxembourg Income Study". *Feminist Economics* 1(1): 151-74.
- Purkayastha, Diapankar. 1999. "Patriarchal Monopoly and Economic Development". *Feminist Economics* 5(2): 61-78.
- Ringen, Stein. 1987. *The Possibility of Politics*. Oxford: Clarendon Press.
- Rottman, David. 1989. *Income Distribution within Irish Households: Allocating Resources within Irish Families*. Dublin: Combat Poverty Agency.
- Sen, Amartya. 1979. "Issues in the Measurement of Poverty". *Scandinavian Journal of Economics* 81: 285-307.
- Townsend, Peter. 1979. *Poverty in the United Kingdom*. Harmondsworth: Penguin.
- Townsend, Peter and David Gordon. 1989. Memorandum submitted to Social Services Committee of the House of Commons, in *Minimum Income: Memoranda Laid before the Committee*, Session 1988-9. London: HMSO.
- Vickery, Clair. 1977. "The Time Poor - A New Look at Poverty". *Journal of Human Resources* 12(1): 27-48.

-
- Vogler, Carolyn and Jan Pahl. 1994. "Money, Power and Inequality within Marriage". *Sociological Review* 42(2): 262-88.
- Woolley, Frances and Judith Marshall. 1994. "Measuring Inequality within the Household". *Review of Income and Wealth* 40(4) 415-31.

**Τι σημαίνει «Θηλυκοποίηση της Φτώχειας»;
Όχι μόνο έλλειψη εισοδήματος***

Sakiko Fucuda-Parr¹

Μετάφραση: Ευγενία Μουκάνου
Επιμέλεια: Μαρία Καραμεσίνη

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το παρόν άρθρο αμφισβητεί τη χρήση του ποσοστού των φτωχών νοικοκυριών με αρχηγό γυναίκα ως εργαλείο μέτρησης της θηλυκοποίησης της φτώχειας [feminization of poverty]. Προτείνει ένα εναλλακτικό εννοιολογικό πλαίσιο, αυτό της ανθρώπινης φτώχειας [human poverty], το οποίο εστιάζει όχι στο εισόδημα, αλλά στα ανθρώπινα επιτεύγματα [human outcomes], με την έννοια των επιλογών και ευκαιριών που αντιμετωπίζει το άτομο.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ

Η έννοια της φτώχειας, η μέτρηση της φτώχειας, οι ευκαιρίες

Το γεγονός ότι «οι γυναίκες είναι πιο φτωχές από τους άνδρες» αποτελεί πλέον κοινοτοπία. Η αναλογία των νοικοκυριών με αρχηγό γυναίκα, των οποίων το εισόδημα βρίσκεται κάτω από τη «γραμμή φτώχειας», έχει ευρέως υιοθετηθεί ως τρόπος μέτρησης της φτώχειας των γυναικών. Το παρόν άρθρο αμφισβητεί αυτόν τον τρόπο μέτρησης και την έμφαση που δίνει στο εισόδημα. Προτείνει μία εναλλακτική προσέγγιση, που εστιάζει στα ανθρώπινα επιτεύγματα και βασίζεται στο εννοιολογικό πλαίσιο της ανθρώπινης φτώχειας (*Εκθεση για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη* 1997). Η συγγραφέας του άρθρου είναι μία από τους συγγραφείς της *Εκθεσης για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη* 1997 και εδώ συνοψίζει την έννοια της ανθρώπινης φτώχειας, που παρουσιάστηκε στην Έκθεση, και την επεκτείνει ως προς την έννοια της θηλυκοποίησης της φτώχειας.

**ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ «ΤΩΝ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ ΜΕ ΑΡΧΗΓΟ ΓΥΝΑΙΚΑ»
ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΤΡΗΣΗ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ**

Σε αρκετές χώρες, έρευνες που μελετούν την κατανάλωση και τις δαπάνες των νοικοκυριών, έχουν δείξει ότι υπάρχει ένα υψηλό ποσοστό νοικοκυριών με αρχηγό

Τι σημαίνει «Θηλυκοποίηση της Φτώχειας»;
Όχι μόνο έλλειψη εισοδήματος*

Sakiko Fucuda-Parr¹

Μετάφραση: Ευγενία Μουκάνου

Επιμέλεια: Μαρία Καραμεσίνη

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το παρόν άρθρο αμφισβητεί τη χρήση του ποσοστού των φτωχών νοικοκυριών με αρχηγό γυναίκα ως εργαλείο μέτρησης της θηλυκοποίησης της φτώχειας [feminization of poverty]. Προτείνει ένα εναλλακτικό εννοιολογικό πλαίσιο, αυτό της ανθρώπινης φτώχειας [human poverty], το οποίο εστιάζει όχι στο εισόδημα, αλλά στα ανθρώπινα επιτεύγματα [human outcomes], με την έννοια των επιλογών και ευκαιριών που αντιμετωπίζει το άτομο.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ

Η έννοια της φτώχειας, η μέτρηση της φτώχειας, οι ευκαιρίες

Το γεγονός ότι «οι γυναίκες είναι πιο φτωχές από τους άνδρες» αποτελεί πλέον κοινοτοπία. Η αναλογία των νοικοκυριών με αρχηγό γυναίκα, των οποίων το εισόδημα βρίσκεται κάτω από τη «γραμμή φτώχειας», έχει ευρέως υιοθετηθεί ως τρόπος μέτρησης της φτώχειας των γυναικών. Το παρόν άρθρο αμφισβητεί αυτόν τον τρόπο μέτρησης και την έμφαση που δίνει στο εισόδημα. Προτείνει μία εναλλακτική προσέγγιση, που εστιάζει στα ανθρώπινα επιτεύγματα και βασίζεται στο εννοιολογικό πλαίσιο της ανθρώπινης φτώχειας (*Εκθεση για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη* 1997). Η συγγραφέας του άρθρου είναι μία από τους συγγραφείς της *Εκθεσης για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη* 1997 και εδώ συνοψίζει την έννοια της ανθρώπινης φτώχειας, που παρουσιάστηκε στην Έκθεση, και την επεκτείνει ως προς την έννοια της θηλυκοποίησης της φτώχειας.

ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ «ΤΩΝ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ ΜΕ ΑΡΧΗΓΟ ΓΥΝΑΙΚΑ»
ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΤΡΗΣΗ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ

* Fukuda-Parr, S., (1999), "What does Feminization of Poverty Mean? It Isn't Just Lack of Income", in *Feminist Economics*, Volume 5, Issue 2, pp. 99-103.

Σε αρκετές χώρες, έρευνες που μελετούν την κατανάλωση και τις δαπάνες των νοικοκυριών, έχουν δείξει ότι υπάρχει ένα υψηλό ποσοστό νοικοκυριών με αρχηγό γυναίκα μεταξύ των «φτωχών», που ορίζονται ως εκείνοι που τα εισοδήματά τους πέφτουν κάτω από τη λεγόμενη γραμμή φτώχειας. Οι περισσότερες από αυτές τις χώρες βρίσκονται στη Βόρεια και Νότια Αμερική, την Ανατολική Ευρώπη, και τη Δυτική Ευρώπη. Ωστόσο η επισκόπηση των διαθέσιμων στοιχείων αποδεικνύει ότι αυτή η τάση δεν είναι παγκόσμια². Σε αρκετές χώρες της Ασίας και της Αφρικής, όπως είναι το Βιετνάμ, η Ινδονησία, το Μαρόκο, η Γουινέα και η Ζιμπάμπουε, δεν συναντούμε καμία διαφοροποίηση ανάμεσα στα νοικοκυριά με άνδρα αρχηγό και σε εκείνα που έχουν αρχηγό γυναίκα. Αυτό σημαίνει ότι σε αυτές τις χώρες της Αφρικής και της Ασίας οι γυναίκες δεν είναι πιο φτωχές από τους άνδρες; Η απάντηση είναι όχι. Είναι ο τρόπος μέτρησης εκείνος που συγκαλύπτει την έκταση της φτώχειας στο γυναικείο πληθυσμό. Το χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτού του τρόπου μέτρησης είναι ένα στενό πλαίσιο αναφοράς: εστιάζει μόνο στο χρηματικό εισόδημα και χρησιμοποιεί το νοικοκυριό ως μονάδα αναφοράς, γεγονός που οδηγεί στην παράβλεψη των ανισοκατανομών εντός του νοικοκυριού.

ΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΞΑΝΑ ΤΗ ΦΤΩΧΕΙΑ.

Η ΕΚΘΕΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ 1997 ΠΡΟΤΕΙΝΕΙ ΕΝΑ ΝΕΟ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ: «ΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΦΤΩΧΕΙΑ»

Ποια είναι η έννοια της φτώχειας; Πώς η φτώχεια επηρεάζει με διαφορετικό τρόπο τους άνδρες και τις γυναίκες; Η φτώχεια μπορεί να συνεπάγεται περισσότερα από την έλλειψη των απαραίτητων για την υλική ευημερία. Η φτώχεια εκδηλώνεται μέσω της αποστέρησης στη ζωή των ατόμων. Μπορεί να οριστεί ως η στέρηση των πιο βασικών ευκαιριών και επιλογών για την ανθρώπινη ζωή – στέρηση των ευκαιριών που οδηγούν σε μακροζωία, υγεία και δημιουργικό βίο και της δυνατότητας απόλαυσης ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης, ελευθερίας, αξιοπρέπειας, της αυτοεκτίμησης και του σεβασμού από τους άλλους (*Εκθεση για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη 1997*). Αυτή η θεώρηση της φτώχειας, που αναφέρεται ως «ανθρώπινη φτώχεια», διακρίνεται από την «εισοδηματική φτώχεια».

Η ανθρώπινη φτώχεια είναι πολυδιάστατη. Η έλλειψη των υλικών μέσων για ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης αποτελεί μία σημαντική διάσταση της φτώχειας, αλλά όχι και τη μοναδική. Ούτε είναι δυνατόν να ερμηνεύσουμε τις ποικίλες διαστάσεις

της αποστέρησης με βάση το χαμηλό εισόδημα. Ένα άτομο ή ένα νοικοκυριό χωρίς επαρκή εισοδήματα μπορεί να μην ζει αποκλεισμένο από τη ζωή της κοινότητας. Μπορεί η υγεία του να βρίσκεται σε καλή κατάσταση και να έχει τη δυνατότητα να απολαύσει ένα δημιουργικό βίο. Η φτώχεια ως προς τις επιλογές και τις ευκαιρίες, σε αντίθεση με την εισοδηματική φτώχεια, μπορεί να αποδειχθεί πιο κατάλληλο εργαλείο για εκείνους που ασχολούνται με τις πολιτικές καταπολέμησης της φτώχειας και με την άσκηση πολιτικής εν γένει, καθώς τους επιτρέπει να εστιάσουν το ενδιαφέρον τους στις βαθύτερες δομικές αιτίες της φτώχειας και να οδηγηθούν κατευθείαν σε στρατηγικές ενδυνάμωσης.

Η μέτρηση της ανθρώπινης φτώχειας

Η μέτρηση της ανθρώπινης φτώχειας μπορεί να γίνει με τη χρήση δεικτών που σχετίζονται με τις ευκαιρίες και επιλογές που έχει κάθε άτομο. Η *Εκθεση για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη* (1997) εισήγαγε έναν σύνθετο τρόπο μέτρησης, τον δείκτη ανθρώπινης φτώχειας [Human Poverty Index (HPI)]. Πρόκειται για έναν πολυδιάστατο τρόπο μέτρησης του βαθμού της ανθρώπινης φτώχειας, που δεν βασίζεται στο εισόδημα. Το εύρος των επιλογών και των ευκαιριών στη ζωή του ανθρώπου μπορεί να θεωρείται περιορισμένο, ωστόσο ορισμένες επιλογές και ευκαιρίες είναι βασικές. Η αποστέρηση σε αυτούς του τομείς αποκλείει από πολλές άλλες ευκαιρίες.

Ο δείκτης ανθρώπινης φτώχειας συμπεριλαμβάνει τέσσερις διαστάσεις-κλειδιά: την επιβίωση, τη γνώση, το αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης και την κοινωνική συμμετοχή. Οι διαστάσεις αυτές και οι επιμέρους δείκτες που χρησιμοποιήθηκαν στη μέτρηση της αποστέρησης περιγράφονται στον Πίνακα 1.

Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να τονίσουμε το γεγονός ότι η έννοια της ανθρώπινης φτώχειας είναι ευρύτερη του δείκτη ανθρώπινης φτώχειας. Στο δείκτη ανθρώπινης φτώχειας δεν συμπεριλαμβάνονται ορισμένες διαστάσεις, είτε γιατί είναι δύσκολο να αποτυπωθούν ποσοτικά, είτε γιατί δεν υπάρχουν διαθέσιμα στατιστικά δεδομένα. Είναι δύσκολο, επίσης, να χρησιμοποιηθούν τα ίδια κριτήρια για την μέτρηση της φτώχειας υπό εντελώς διαφορετικές κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, όπως για παράδειγμα ανάμεσα στη Σιέρα Λεόνε και τον Καναδά. Για το λόγο αυτό,

κατασκευάστηκαν δύο είδη δεκτών ανθρώπινης φτώχειας: ένας κατάλληλος για τις αναπτυσσόμενες χώρες (HPI-1) και ένα για τις βιομηχανικές (HPI-2).

Τα ευρήματα των δεικτών HPI-1 και HPI-2 βρίσκονται δημοσιευμένα στην *Εκθεση για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη*. Παρουσιάζουν δε ενδιαφέρον οι αντιθέσεις που εμφανίζονται μεταξύ της εισοδηματικής φτώχειας και της ανθρώπινης φτώχειας. Για παράδειγμα, η Αίγυπτος και το Πακιστάν μείωσαν την εισοδηματική φτώχεια σε ποσοστό χαμηλότερο του 15% (ως μέτρο σύγκρισης χρησιμοποιείται το ποσοστό πληθυσμού με λιγότερο από \$1 κατά κεφαλήν ημερησίως), αλλά η ανθρώπινη φτώχεια παρέμεινε σε υψηλά ποσοστά, 34% και 36% αντίστοιχα. Οι Η.Π.Α. παρουσιάζουν το υψηλότερο ποσοστό κατά κεφαλήν εισοδήματος, ανάμεσα στις δεκαεπτά χώρες για τις οποίες υπολογίστηκε ο δείκτης HPI-2. Αλλά αυτή η χώρα έχει τις χειρότερες επιδόσεις ως προς τη φτώχεια.

Φτώχεια και φύλο:

η ανθρώπινη φτώχεια είναι πιο κατάλληλη από την εισοδηματική φτώχεια

Η ανθρώπινη φτώχεια μπορεί να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε καλύτερα την έννοια της φτώχειας από την οπτική του φύλου. Σε όλες τις κοινωνίες οι γυναίκες, σε αντίθεση με τους άνδρες, αντιμετωπίζουν περιορισμούς στις επιλογές και ευκαιρίες. Οι περιορισμοί αυτοί συνήθως οδηγούν σε χαμηλότερα γυναικεία εισοδήματα, ωστόσο συχνά συνδέονται και με άλλα ανθρώπινα επιτεύγματα. Ο αποκλεισμός από τη διαδικασία λήψης αποφάσεων δεν εξαρτάται από το επίπεδο εισοδήματος. Η συμμετοχή στη διαδικασία λήψης αποφάσεων συνδέεται με την ελευθερία του ατόμου και το σεβασμό που απολαμβάνει από τους άλλους. Άνισες ευκαιρίες εκπαίδευσης ανάμεσα σε αγόρια και κορίτσια περιορίζουν τις μετέπειτα επιλογές τους όχι μόνο ως προς την απασχόληση, αλλά και το δημιουργικό βίο.

Οι εμπειρικές έρευνες που βασίζονται μόνο στο εισόδημα μπορεί να συγκαλύψουν την φτώχεια ως προς τις επιλογές και τις ευκαιρίες. Για παράδειγμα, η μελέτη του Shaffer, που συγκρίνει τα αποτελέσματα διαφορετικών ερευνών για τη φτώχεια στη Δημοκρατία της Γουινέας, είναι ενδεικτική των αντιθέσεων που παρατηρούνται³. Οι έρευνες που βασίζονται σε δεδομένα κατανάλωσης και εισοδήματος δεν αποδεικνύουν «θηλυκοποίηση της φτώχειας», καθώς δείχνουν ότι τα ποσοστά φτώχειας των νοικοκυριών με αρχηγό γυναίκα δεν είναι υψηλότερα από εκείνα των

νοικοκυριών με αρχηγό άνδρα. Ωστόσο, έρευνες για τον αγροτικό χώρο που βασίζονται στη συμμετοχική παρατήρηση αποδεικνύουν τη θηλυκοποίηση της φτώχειας ως ξεκάθαρη τάση. Όταν ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να υποδείξουν τα άτομα της κοινότητας που είναι «φτωχά», όλοι στράφηκαν στις γυναίκες. Ακόμη και γυναίκες που είχαν υπό τον έλεγχό τους ένα αξιόλογο επίπεδο πλούτου και εισοδήματος συμπεριλήφθηκαν ανάμεσα στους «φτωχούς». Γιατί συνέβη αυτό; Ο Shaffer παρέθεσε στοιχεία που αποδεικνύουν ότι οφείλεται στο γεγονός ότι οι γυναίκες απολαμβάνουν λιγότερο κοινωνικό σεβασμό και αυτονομία στη λήψη αποφάσεων.

Η μέτρηση της «θηλυκοποίησης της φτώχειας»

Για όλους τους παραπάνω λόγους, το ποσοστό των φτωχών νοικοκυριών με αρχηγό γυναίκα δεν μπορεί να αποτελέσει ένα ικανοποιητικό μέσο μέτρησης της «θηλυκοποίησης της φτώχειας». Εναλλακτικά θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε ένα δείκτη ανθρώπινης φτώχειας διασπασμένο κατά φύλο [gender-desegregated measure of human poverty].

Έρευνες που βασίζονται στην συμμετοχική παρατήρηση μπορούν να μας δώσουν χρήσιμες πληροφορίες για την ανάλυση της ανθρώπινης φτώχειας. Ωστόσο, ενώ οι πληροφορίες από τέτοιες πηγές τείνουν να είναι πλούσιες ποιοτικά, είναι δύσκολο να αποτυπωθούν ποσοτικά. Είναι επίσης καταλληλότερες για την ανάλυση της φτώχειας σε μικρο-επίπεδο και σε επίπεδο κοινότητας, παρά σε περιφερειακό ή εθνικό επίπεδο. Επιπρόσθετα, είναι δύσκολο να χρησιμοποιηθούν για τη διεξαγωγή συγκριτικών μελετών σε διεθνές επίπεδο.

Σε εθνικό και παγκόσμιό επίπεδο μπορούμε να αξιοποιήσουμε αρκετούς από τους τυποποιημένους δείκτες της ανθρώπινης φτώχειας [standardized indicators of human poverty]. Οι δείκτες αυτοί δείχνουν την ύπαρξη ανισοτήτων με βάση το φύλο στα ποσοστά αποστέρησης. Από τα 800 εκατομμύρια αναλφάβητα άτομα του πλανήτη, ποσοστό μεγαλύτερο από τα δύο τρίτα είναι γυναίκες. Από τα 110 εκατομμύρια παιδιών που δεν πηγαίνουν στο σχολείο, τα τρία από τα πέντε είναι κορίτσια. Όσον αφορά την επιβίωση, υπάρχουν 100 εκατομμύρια «αγνοούμενες γυναίκες». Οι διακρίσεις φύλου έχουν οδηγήσει τις γυναίκες, παρά το βιολογικό τους πλεονέκτημα, σε χαμηλότερα ποσοστά επιβίωσης. Αναφορικά με την συμμετοχή στην πολιτική

ζωή, οι γυναίκες εμφανίζονται και πάλι να μειονεκτούν. Κατέχουν ποσοστό υπουργικών θέσεων μόλις 7,5% και το ποσοστό των θέσεων που κατέχουν στα εθνικά κοινοβούλια είναι 13%. Αυτά τα ποσοστά, σε συνδυασμό με άλλους δείκτες ανθρώπινης ανάπτυξης και αποστέρησης, θα πρέπει να χρησιμοποιηθούν για την παρακολούθηση των επιπτώσεων της φτώχειας κατά φύλο.

Η προσέγγιση της ανθρώπινης ανάπτυξης χρησιμοποιεί σύνθετους δείκτες ως εργαλείο μέτρησης των ανισοτήτων με βάση το φύλο – για παράδειγμα, τον δείκτη ανάπτυξης με βάση το φύλο [gender development index] και τον δείκτη ενδυνάμωσης των γυναικών [gender empowerment measure]. Οι δείκτες αυτοί είναι ιδιαίτερα χρήσιμοι, καθώς αντανακλούν την έκταση των ανισοτήτων στις επιλογές και ευκαιρίες ανδρών και γυναικών. Αν και το χάσμα ανάμεσα στα φύλα συρρικνώνεται σε τομείς όπως είναι η εκπαίδευση και η υγεία, οι δείκτες ανθρώπινης ανάπτυξης καταδεικνύουν σοβαρές διακρίσεις εις βάρος των γυναικών σε τομείς που σχετίζονται με τις πολιτικές και οικονομικές ευκαιρίες.

Θα ήταν λοιπόν επιθυμητή η κατασκευή ενός δείκτη ανθρώπινης φτώχειας με βάση το φύλο, που θα βασίζεται στον δείκτη ανθρώπινης φτώχειας. Ωστόσο, ο δείκτης ανθρώπινης φτώχειας στην τωρινή του μορφή αδυνατεί να διασπαστεί κατά φύλο. Η χρήση άλλων στατιστικών δεδομένων για την εκτίμηση ενός ανδρικού και ενός γυναικείου δείκτη ανθρώπινης φτώχειας, ή η αναπροσαρμογή του ενιαίου δείκτη ώστε να λάβει υπόψη του ανισότητες με βάση το φύλο αποτελούν θέματα προς διερεύνηση. Μία τέτοια διερεύνηση επιχειρείται από την Liz Durbin⁴ στο άρθρο της στο παρόν τεύχος.

*Γραφείο για τις Εκθέσεις Ανθρώπινης Ανάπτυξης,
Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για την Ανάπτυξη (UNDP),
Uganda House, Room 612,
336 East 45th Street, New York, NY 10017, USA
E-mail: sakiko.fukuda-parr@undp.org*

Πίνακας 1. Οι τέσσερις διαστάσεις-κλειδιά του Δείκτη Ανθρώπινης Φτώχειας [Human Poverty Index (HPI)]

Διάσταση	HPI-1 (αναπτυσσόμενες χώρες) Δείκτης	HPI-2 (βιομηχανικές χώρες) Δείκτης
	Πιθανότητα θανάτου πριν την ηλικία των 40 ετών Αναλφαβητισμός	Πιθανότητα θανάτου πριν την ηλικία των 60 ετών Λειτουργικός αναλφαβητισμός (επίπεδο 1 στο IALS)
Επιβίωση		
Αποκλεισμός από τη γνώση	Υποσιτισμός, έλλειψη πρόσβασης σε υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης, έλλειψη πόσιμου νερού	Εισόδημα κάτω από το όριο της γραμμής φτώχειας
Αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης ή έλλειψη υλικών μέσων	-	Μακροχρόνια ανεργία
Κοινωνικός αποκλεισμός	-	-

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Η Sakiko Fucuda-Parr είναι διευθύντρια, Έκθεση Ανθρώπινης Ανάπτυξης, Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για την Ανάπτυξη (UNDP). Το παρόν άρθρο βασίζεται στην Έκθεση Ανθρώπινης Ανάπτυξης 1997. Ωστόσο, αντανακλά τις προσωπικές απόψεις της συγγραφέως και δεν αποτελεί πολιτικό έγγραφο του UNDP.

² UNDP, *Human Development Report* (1997), βασίζεται στο Valentine Moghadam, *Feminization of Poverty? Notes on Concept and Trends*, 1996.

³ Paul Shaffer, "Poverty and Gender in the Republic of Guinea", mimeo, 1996.

⁴ Liz Durbin, "Towards a Gendered Human Poverty Measure", *Feminist Economics*, Volume 5, Issue 2.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

United Nations Development Programme. 1997. *Human Development Report*. New York: Oxford University Press.

Προς ένα δείκτη ανθρώπινης φτώχειας με βάση το φύλο *

Elizabeth Durbin

Μετάφραση: Ευγενία Μουκάνου

Επιμέλεια: Μαρία Καραμεσίνη

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το παρόν άρθρο διερευνά ορισμένα από τα πρακτικά, μεθοδολογικά και εννοιολογικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η προσπάθεια ανάπτυξης μεθόδων μέτρησης της ανθρώπινης φτώχειας με βάση το φύλο [gendered human poverty measures]. Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η δημιουργία ενός δείκτη ανθρώπινης φτώχειας με βάση το φύλο [gendered human poverty index], ανάλογου με το δείκτη ανθρώπινης φτώχειας [human poverty index] που εγκαινιάστηκε από το Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για την Ανάπτυξη (UNDP), μπορεί εύκολα να πραγματοποιηθεί χρησιμοποιώντας τα ήδη υπάρχοντα στατιστικά δεδομένα για τις γυναίκες, που αναφέρονται στο προσδόκιμο επιβίωσης, τον αναλφαριθμητισμό και την κακή σίτιση των κοριτσιών ηλικίας κάτω των 5 ετών. Προτείνει, επίσης, τον υπολογισμό του ίδιου δείκτη και για τους άνδρες. Αυτοί οι ξεχωριστοί δείκτες ανδρών και γυναικών θα μπορούσαν να εμπλουτιστούν με την εισαγωγή και νέων συνιστωσών που σχετίζονται με την κατάσταση υγείας των ατόμων και την δυνατότητα πρόσβασης σε υγιεινές συνθήκες διαβίωσης. Για την περίπτωση των γυναικών υπάρχουν διαθέσιμα στατιστικά δεδομένα για τα ποσοστά μητρικής θνησιμότητας και παιδικής θνησιμότητας, τα οποία θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως δείκτες του επιπέδου υγείας. Ενδεχομένως θα μπορούσαν να βρεθούν και άλλοι δείκτες, τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες, που θα αναφέρουν τις ασθένειες που οφείλονται στην κατανάλωση μη ασφαλούς πόσιμου νερού και στην αναλογία διαβίωσης σε περιοχές με καλύτερες συνθήκες υγιεινής. Τέλος, θα πρέπει να διερευνηθούν συμπληρωματικοί δείκτες που θα αντικατοπτρίζουν περαιτέρω διαστάσεις αποστερήσης που βιώνουν οι γυναίκες. Ειδικότερα, οι συμπληρωματικοί αυτοί δείκτες θα πρέπει να συμπεριλαμβάνουν την δυνατότητα πρόσβασης στη γη, την πίστη και την στέγαση, την κοινωνική συμμετοχή και το κοινωνικό γόητρο.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ

Δείκτης ανθρώπινης φτώχειας, θηλυκοποίηση της φτώχειας, δείκτης ανθρώπινης φτώχειας με βάση το φύλο

Το παρόν άρθρο διερευνά ορισμένα από τα πρακτικά, μεθοδολογικά και εννοιολογικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η προσπάθεια ανάπτυξης μεθόδων μέτρησης της ανθρώπινης φτώχειας με βάση το φύλο [gendered human poverty measures] και

* Durbin, E., (1999), "Towards a Gendered Human Poverty Measure", in *Feminist Economics*, Volume 5, Issue 2, pp. 105-108.

τους πρόσφατους δείκτες ανθρώπινης φτώχειας [human poverty indices (HPI)] και τη θηλυκοποίηση της φτώχειας (Sakiko Fucuda-Parr 1999). Όπως εξηγεί στο άρθρο της η Fucuda-Parr, ένας από τους σκοπούς του HPI, που δημοσιεύεται από το Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για την Ανάπτυξη (UNDP), είναι η απομάκρυνση του τρόπου μέτρησης της φτώχειας από την χρήση δεικτών εισοδήματος. Εναλλακτικά προτείνεται η χρήση δεικτών σχετικής αποστέρησης, που αντανακλούν πιο βασικές ευκαιρίες και επιλογές ως προς την επιβίωση, την εκπαίδευση και την υγεία. Επίσης, αν και δεν είναι ευρέως αποδεκτό ότι οι HPIs μπορούν να εξακριβώσουν τις αιτίες της φτώχειας, ένας άλλος σκοπός τους είναι να φωτίσουν τις διαφορετικές διαστάσεις της φτώχειας, τις οποίες καλούνται να αντιμετωπίσουν όσοι ασχολούνται με τις πολιτικές εξάλειψής της. Παρά την ευρεία αναγνώριση του γεγονότος ότι οι γυναίκες βιώνουν μεγαλύτερο βαθμό αποστέρησης συγκριτικά με τους άνδρες, ο UNDP δεν δημοσιεύει έναν δείκτη ανθρώπινης φτώχειας με βάση το φύλο [gendered HPI (GPI)], σε αντίθεση με τον δείκτη ανάπτυξης με βάση το φύλο [gender-related development index] και τον δείκτη ενδυνάμωσης των γυναικών [gender empowerment measures], που δημοσιεύονται ως συμπληρωματικοί δείκτες του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης. Το παρόν άρθρο υποστηρίζει ότι στην πράξη μπορούν να κατασκευαστούν δείκτες που θα αναφέρονται ευθέως στην ανθρώπινη φτώχεια των γυναικών και που θα εξυπηρετούν τους σκοπούς που σκιαγραφήσαμε προηγουμένως, ιδιαίτερα από την σκοπιά των γυναικών.

Ο δείκτης HPI για τις αναπτυσσόμενες χώρες, συγκεντρώνει τρεις διαστάσεις αποστέρησης: 1. Χαμηλό προσδόκιμο επιβίωσης, το οποίο υπολογίζεται από τη αναλογία του πληθυσμού που αναμένεται να αποβιώσει πριν την ηλικία των 40 ετών. 2. Έλλειψη γνώσεων, η οποία υπολογίζεται από την αναλογία αναλφάβητου πληθυσμού. 3. Αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης, το οποίο υπολογίζεται βάσει ενός σύνθετου δείκτη που περιλαμβάνει τη δυνατότητα πρόσβασης σε υπηρεσίες υγείας, την δυνατότητα πρόσβασης σε ασφαλές πόσιμο νερό και το ποσοστό των παιδιών, ηλικίας κάτω των 5 ετών, που υποσιτίζονται. Από αυτές τις διαστάσεις, οι δύο (το ποσοστό των γυναικών που αναμένεται να αποβιώσουν πριν την ηλικία των 40 ετών και το ποσοστό των γυναικών που είναι αναλφάβητες) μπορούν να υπολογιστούν βάσει των ήδη διαθέσιμων στατιστικών δεδομένων για τις γυναίκες. Ο υπολογισμός της τρίτης διάστασης δημιουργεί ορισμένα πρακτικά προβλήματα, λόγω έλλειψης στατιστικών δεδομένων. Η διάσταση αυτή υπολογίζεται βάσει του μέσου όρου τριών

δεικτών: του ποσοστού του πληθυσμού που έχει πρόσβαση σε υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης, του ποσοστού του πληθυσμού που έχει πρόσβαση σε ασφαλές πόσιμο νερό και του ποσοστού των παιδιών, ηλικίας κάτω των 5 ετών, που υποσιτίζονται. Εννοιολογικά είναι απλό να υπολογίσουμε το ποσοστό των κοριτσιών, κάτω των 5 ετών, που υποφέρουν από υποσιτισμό -αν και δεν υπάρχουν διαθέσιμα στατιστικά δεδομένα διαχωρισμένα κατά φύλο, όπως στην περίπτωση του προσδόκιμου επιβίωσης και του αναλφαβητισμού. Ωστόσο δεν είναι τόσο απλό, ούτε εννοιολογικά ούτε πρακτικά, να γίνει διαφοροποίηση ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες ως προς τη δυνατότητα πρόσβασης σε υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης και σε ασφαλές πόσιμο νερό. Επομένως, δεν είναι εφικτός ο υπολογισμός ενός δείκτη ανθρώπινης φτώχειας με βάση το φύλο, που να μπορεί να συγκριθεί ευθέως με τον χρησιμοποιούμενο HPI.

Ωστόσο, μπορεί να καταστεί εφικτή η εξεύρεση δεικτών που αντανακλούν την κατάσταση υγείας των γυναικών, ακόμη και την δυνατότητα πρόσβασής τους σε ασφαλές πόσιμο νερό. Τα ποσοστά μητρικής θνησιμότητας είναι διαθέσιμα για τις περισσότερες χώρες. Τα ποσοστά αυτά αποτελούν, προφανώς, ένα δείκτη της κατάστασης υγείας των γυναικών και της δυνατότητας πρόσβασής τους σε υπηρεσίες προγεννητικής φροντίδας. Έχει επίσης υποστηριχτεί, ότι τα ποσοστά παιδικής θνησιμότητας, τα οποία σε γενικές γραμμές αποτελούν μία διαθέσιμη πηγή στατιστικών δεδομένων, μπορούν να λειτουργήσουν ως ακόμη ένας καλός δείκτης της υγείας της μητέρας (Marge Koblinsky, Judith Timyan και Jill Gay 1993, ΠΟΥ 1994)¹. Η δυνατότητα πρόσβασης του πληθυσμού σε ασφαλές πόσιμο νερό αποτελεί μία σημαντική διάσταση των υγιεινών συνθηκών διαβίωσης. Αν και δεν είναι εφικτή η εισαγωγή της διάστασης του φύλου στους τωρινούς δείκτες μέτρησής της, ενδεχομένως θα μπορούσε να εισαχθεί σε άλλους διαθέσιμους αντιπροσωπευτικούς δείκτες, όπως είναι η αναλογία των γυναικών που διαβιούν σε περιοχές με καλύτερες συνθήκες υγιεινής ή τα περιστατικά θανάτων ανάμεσα σε γυναίκες που προκλήθηκαν από την κατανάλωση μη ασφαλούς πόσιμου νερού. Με αυτόν τον τρόπο φαίνεται να μπορούμε να υπερβούμε ορισμένα πρακτικά προβλήματα υπολογισμού ενός δείκτη ανθρώπινης φτώχειας με βάση το φύλο, που δημιουργεί η τρίτη διάσταση του HPI.

Η επιλογή της κατάλληλης μεθοδολογίας για έναν τέτοιο υπολογισμό αποτελεί ένα πιο περίπλοκο θέμα, που η παρούσα εργασία απλά θα ακουμπήσει. Η χρήση

σύνθετων δεικτών δημιουργεί προβλήματα στάθμισης και πολυσυγγραμμικότητας. Εξάλλου, έχει ασκηθεί κριτική ότι ο Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης προϋποθέτει την πλήρη υποκατάσταση μεταξύ των συνιστώντων υποδεικτών (Harald Trabold-Nubler 1991, Kate Raworth 1997). Στην προσπάθεια ανάπτυξης δεικτών με βάση το φύλο δημιουργούνται ιδιαίτερα προβλήματα. Για παράδειγμα, για να υπολογιστεί ο HDI, υπολογίζεται μία «ισοκατανεμή ισοδύναμου επιτεύγματος» για κάθε έναν από τους τρεις δείκτες που χρησιμοποιούνται στον υπολογισμό του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης. Ο υπολογισμός αυτός είναι απαραίτητο να λάβει υπόψη τόσο τις διαφορές στις επιδόσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών για κάθε ένα ειδικό δείκτη εντός των χωρών, όσο και τις διαφορές μέσων επιδόσεων ανάμεσα στις χώρες. Αρμονικοί μέσοι όροι χρησιμοποιούνται για να προσδώσουν κοινωνική αξία στην ισότητα των φύλων. (Όλες οι λεπτομέρειες για τη μεθοδολογία και τη λογική που αυτή ακολουθεί βρίσκονται στο Τεχνικό Παράρτημα της *Έκθεσης για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη* 1995).

Η εν λόγω μεθοδολογία έχει αμφισβητηθεί από έναν αριθμό συγγραφέων, ιδίως για τους δείκτες εισοδήματος, τους αρμονικούς μέσους όρους, και τα αυθαίρετα μέτρα στάθμισης που χρησιμοποιεί για να αντικατοπτρίσει τις ανισότητες με βάση το φύλο στην κατασκευή των δεικτών (Geske A. Dijkstra 1998). Εφ' όσον ο HPI εξ ορισμού αποκλείει τη χρήση εισοδηματικών δεικτών, το πρόβλημα αυτό δεν θα προκύψει ούτε στην κατασκευή ενός δείκτη με βάση το φύλο. Ωστόσο, θα πρέπει να αναπτυχθεί η κατάλληλη μεθοδολογία. Καθώς ο HPI θεωρείται ότι αποτελεί μέτρο της σχετικής αποστέρησης, μπορεί να έχει νόημα ο υπολογισμός ξεχωριστών HPIs για τους άνδρες και τις γυναίκες, έτσι ώστε να καταστεί εφικτή η απευθείας σύγκρισή τους και να αποφευχθούν προβλήματα άθροισης. Σε αυτή την περίπτωση, θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε τον αριθμητικό μέσο όρο των τριών δεικτών, όπως γίνεται στην περίπτωση του HPI. Ένα τέτοιο μέτρο θα αντανakλούσε τα επίπεδα αποστέρησης που βιώνουν οι άνδρες και οι γυναίκες και θα μας έδινε τη δυνατότητα να εξακριβώσουμε τον διαφορετικό αντίκτυπο αυτών των τριών διαστάσεων της ανθρώπινης φτώχειας.

Όπως συμβαίνει και με τον Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης, σημαντικές διαστάσεις αποστέρησης οι οποίες επηρεάζουν ιδιαίτερα τις γυναίκες δεν περιλαμβάνονται στο HPI. Πράγματι, η *Έκθεση για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη* 1997, που εισήγαγε τα πρώτα μέτρα HPI, αναφέρεται διεξοδικά στην απουσία αυτών των διαστάσεων, τονίζοντας

τα προβλήματα που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι γυναίκες ως προς την πρόσβαση στη γη, την πίστη και την στέγαση, και την κοινωνική συμμετοχή. Ο δείκτης ενδυνάμωσης των γυναικών [GEM] παρέχει ήδη ένα ξεχωριστό τρόπο μέτρησης της σχετικής ενδυνάμωσης των γυναικών, εναρμονίζοντας τρεις δείκτες που αντικατοπτρίζουν την οικονομική και πολιτική ισχύ των γυναικών σε συνδυασμό με την συμμετοχή τους στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, και τον έλεγχο που ασκούν στους οικονομικούς πόρους. Όμως, όπως σημειώσαμε και προηγουμένως, υπάρχουν και άλλες διαστάσεις που επηρεάζουν με ιδιαίτερο τρόπο τις φτωχές γυναίκες. Επομένως, στην περίπτωση που θα μπορούσαμε να βρούμε τους κατάλληλους δείκτες, ένα ξεχωριστό μέτρο το οποίο θα αντικατοπτρίζει αυτούς τους προσδιοριστικούς παράγοντες, θα αποτελούσε χρήσιμο συμπλήρωμα. Τέλος, θα ήταν χρήσιμη η δημιουργία ενός μέτρου που θα αναφέρεται στην κοινωνική θέση της γυναίκας, που αποτελεί επίσης έναν σημαντικό παράγοντα σχετικής αποστέρησης. Το μέτρο αυτό θα μπορούσε να αντικατοπτρίζει διαφορές στη νομοθεσία γάμου, τη δυνατότητα διαζυγίου, την επιβολή ακρωτηριασμού των γυναικείων γεννητικών οργάνων και τα επίπεδα οικογενειακής βίας. Για κάποιους από αυτούς τους τομείς υπάρχουν ήδη διαθέσιμες μετρήσεις. Για παράδειγμα, η *Εκθεση για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη* 1995 παραθέτει ευρήματα όσον αφορά την σεξουαλική παρενόχληση νέων και εφήβων κοριτσιών, την οικογενειακή βία, τους βιασμούς και τις αυτοκτονίες των γυναικών. Επίσης, η Humana συλλέγει στοιχεία σχετικά με την ισότητα σε πολιτικό, νομοθετικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο, στο γάμο και το διαζύγιο, και το δικαίωμα στην αντισύλληψη (Charles Humana 1992)².

Συμπερασματικά, το παρόν άρθρο προτείνει στο Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για την Ανάπτυξη (UNDP) να αναπτύξει δείκτες ανθρώπινης φτώχειας με βάση το φύλο (GPI), ως μέρος της *Εκθεσης για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη*. Ο υπολογισμός του GPI και η σύγκρισή του με τον HPI μπορεί να γίνει με τη χρήση των διαθέσιμων στατιστικών δεδομένων για το προσδόκιμο επιβίωσης, τον αναλφαβητισμό και την κακή σίτιση κοριτσιών ηλικίας κάτω των 5 ετών. Ο ίδιος δείκτης μπορεί να υπολογιστεί και για τους άνδρες. Και οι δύο αυτοί δείκτες μπορούν να εμπλουτιστούν με επιπρόσθετες διαστάσεις, σύμφωνα με τον τρόπο που αναλύθηκε προηγουμένως, που αφορούν στην κατάσταση υγείας ανδρών και γυναικών και την δυνατότητα πρόσβασης σε υγιεινές συνθήκες διαβίωσης. Τέλος, ξεχωριστοί δείκτες, που θα αντικατοπτρίζουν άλλες διαστάσεις της γυναικείας αποστέρησης, και ιδίως τη

δυνατότητα πρόσβασης στη γη, την πίστη και την στέγαση, την κοινωνική συμμετοχή και το κοινωνικό γόητρο χρήζουν διερεύνησης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Ευχαριστώ το Colleen Cameron of Coady International Institute, St. Francis Xavier University, Antigonish, Nova Scotia, Canada που επέστησε την προσοχή μου σε αυτό το σημείο και που μου παρείχε τις βιβλιογραφικές αναφορές.

² Ευχαριστώ την Caroline Joll για αυτή τη βιβλιογραφική αναφορά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Dijkstra, A. Geske. 1998. "A Larger Pie through a Fair Share: Gender Equality and Economic Development", presented at the 1998 Out of the Margin/International Association for Feminist Economics Conference.

Fucuda-Parr, Sakiko. 1999. "What does Feminization of Poverty Mean? It Isn't Just Lack of Income", *Feminist Economics*, Volume 5, Issue 2.

Humana, Charles. 1992. *World Human Rights Guide*, 4th Edition. Oxford: Oxford University Press.

Koblinsky, Marge, Judith Timyan, and Jill Gay (eds.). 1993. *The Health of Women: A Global Perspective*. Boulder, CO: Westview Press.

Raworth, Kate. 1997. "Academic Critiques on Human Development Indices: A Review Paper", unpublished. New York: Human Development Report Office, UNDP.

Trabold-Nubler, Harald. 1991. "The Human Development Index – A New Development Indicator?", *Intereconomics*, September/October.

United Nations Development Programme. 1995 and 1997. *Human Development Report*. New York: Oxford University Press.

World Health Organization. 1994. "Women's Health: Improve our Health, Improve the World", Geneva: WHO Position Paper prepared for the fourth World Conference on Women, Beijing, China.

ΦΤΩΧΕΙΑ ΚΑΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ*

Ευγενία Μουκάνου

Ι. ΚΑΤΑΝΟΩΝΤΑΣ ΤΗ ΦΤΩΧΕΙΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

Τα τελευταία χρόνια η φεμινιστική κριτική αμφισβήτησε τον τρόπο με τον οποίο κατανοούμε την έννοια και το φαινόμενο της φτώχειας, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο υπολογίζουμε την έντασή της. Υποστήριξε ότι μία διαφορετική οπτική τόσο στην ερευνητική δραστηριότητα για την φτώχεια όσο και στην πολιτική ανάλυση, που θα εστιάζει στις γυναίκες, θα εμπλουτίσει την κατανόηση της φύσης του προβλήματος.

Οι περισσότερες μελέτες για τη φτώχεια υπολογίζουν την έντασή της βάσει του εισοδήματος του νοικοκυριού ή της οικογένειας. Ακόμη και όταν στους εκάστοτε υπολογισμούς χρησιμοποιείται το ατομικό εισόδημα, παρατηρείται η τάση να θεωρούνται τα άτομα ως απλοί αποδέκτες εισοδήματος χωρίς να λαμβάνονται υπόψη πληροφορίες που σχετίζονται με τις διαφορετικές καταστάσεις που βιώνουν ή με τις διαφορετικές υποχρεώσεις που έχουν. Αυτή η έμφαση που έχει δοθεί στις συλλογικές μονάδες παραβλέπει την κατανομή του εισοδήματος εντός του νοικοκυριού. Γυναίκες και παιδιά έχουν βρεθεί να διαβιώνουν σε συνθήκες φτώχειας ακόμη και σε νοικοκυριά με επαρκή εισοδήματα (Pahl, 1989, 2000). Αποτελέσματα μελετών υποδεικνύουν ότι όταν υπάρχουν οικονομικά προβλήματα, οι γυναίκες είναι πιο πιθανό να περιορίσουν την κατανάλωση αγαθών που σχετίζονται με τη σίτιση, τη θέρμανση, την κοινωνική ζωή και τη διασκέδαση και να εστιάσουν τις δαπάνες τους στις ανάγκες των παιδιών και της οικογένειας (Pahl, 1989; Vogler και Pahl, 1994).

Σε αυτό το πλαίσιο, οι Millar και Glendinning (1989) χαρακτηρίζουν τις συνήθειες προσεγγίσεις που χρησιμοποιούνται για την ανάλυση της φτώχειας ως ανεπαρκείς και ακατάλληλες για να περιγράψουν τα βιώματα των γυναικών. Υποστηρίζουν ότι συγκαλύπτουν τις διαφορετικές εμπειρίες ανδρών και γυναικών ως προς τον τρόπο

* Το παρόν κείμενο αποτελεί μετάφραση μέρους αδημοσίευτης διπλωματικής εργασίας που κατατέθηκε για την απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου ειδίκευσης στην Κοινωνική Πολιτική και τον Κοινωνικό Σχεδιασμό από το Πανεπιστήμιο του Λονδίνου: Moukanou, E., (2004), *Poverty and Women in Greece*, Unpublished MSc Dissertation, London: London School of Economics and Political Science.

που βιώνουν τη φτώχεια, είτε γιατί παρουσιάζουν στατιστικά στοιχεία τα οποία αδυνατούν να αποτυπώσουν τις πληροφορίες διαχωρισμένες κατά φύλο, είτε γιατί παρουσιάζουν αποτελέσματα που ναι μεν αποδεικνύουν ότι οι γυναίκες διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας από τους άνδρες, αλλά στη συνέχεια ή αγνοούν αυτό το γεγονός ή το υποβιβάζουν. Ισχυρίζονται, επίσης, ότι μία διαφορετική προσέγγιση η οποία θα καταστούσε σαφείς τις διαφορές με βάση το φύλο στην ερευνητική δραστηριότητα για τη φτώχεια, θα αποκάλυπτε ότι οι γυναίκες υποφέρουν από τη φτώχεια σε μία πιο διάχυτη βάση από ότι οι άνδρες, και ότι η εμπειρία τους είναι διαφορετική, λόγω στερεοτύπων ως προς τους ρόλους των φύλων. Για το λόγο αυτό, οι συγγραφείς θέτουν τα θεμέλια για ένα πολύ πιο ευρύ ορισμό της φτώχειας, ο οποίος θα περιλαμβάνει την δυνατότητα πρόσβασης των γυναικών στο εισόδημα και σε άλλους πόρους, τον χρόνο που απαιτείται για την παραγωγή του εισοδήματος και των πόρων, καθώς και τις μεταβιβάσεις αυτών των πόρων ανάμεσα στα μέλη του νοικοκυριού (Millar και Glendinning, 1989, Glendinning και Millar, 1989, Glendinning και Millar, 1991, Glendinning και Millar, 1992).

Σε πρόσφατες συζητήσεις για το φύλο και την φτώχεια γίνεται λόγος για τη «θηλυκοποίηση της φτώχειας» [“feminization of poverty”]. Όπως αναφέρει η Millar (1989), η φράση «θηλυκοποίηση της φτώχειας» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στις Η.Π.Α (για παράδειγμα, βλέπε Scott, 1984) και η έννοιά της δεν είναι ιδιαίτερα σαφής. Περιγράφει είτε μία κατάσταση κατά την οποία οι γυναίκες εμφανίζονται να αντιμετωπίζουν αυξανόμενο κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με το παρελθόν, είτε μία κατάσταση κατά την οποία τα ποσοστά των γυναικών που ζουν σε συνθήκες φτώχειας αυξάνονται με ταχύτερους ρυθμούς από τα αντίστοιχα ποσοστά των ανδρών. Άλλοτε πάλι ο όρος περιγράφει την έμφαση που έχει δοθεί στη διάσταση του φύλου, ως θέμα ερευνητικής δραστηριότητας για τη φτώχεια. Στην πράξη συχνά χρησιμοποιείται για να περιγράψει όλα τα παραπάνω. Με άλλα λόγια, η «θηλυκοποίηση της φτώχειας» υπονοεί μία στροφή της φτώχειας από τους άνδρες στις γυναίκες. Η φεμινιστική κριτική, ωστόσο, υποστηρίζει ότι δεν υπάρχουν ενδείξεις που να πιστοποιούν αυτή τη διαδικασία που υποτίθεται ότι λαμβάνει χώρα. Οι γυναίκες διέτρεχαν πάντοτε μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας εν συγκρίσει με τους άνδρες (βλέπε για παράδειγμα, Lewis και Piachaud, 1992). Έτσι, λοιπόν, η Millar (1989) υποστηρίζει ότι αυτό που περιγράφεται με τη φράση «θηλυκοποίηση της

φτώχειας» είναι μία αυξανόμενη ορατότητα της φτώχειας που βιώνουν οι γυναίκες και όχι μία στροφή της φτώχειας από τους άνδρες στις γυναίκες.

Εάν λοιπόν η φτώχεια δεν αποτελεί μία καινούρια εμπειρία για τις γυναίκες, τότε λογικά θα υπάρχουν μακροπρόθεσμα δομικά αίτια που οδηγούν τις γυναίκες στη φτώχεια. Επομένως, εάν θέλουμε να κατανοήσουμε καλύτερα τη φύση του φαινομένου της φτώχειας οφείλουμε να εξετάσουμε τους παράγοντες εκείνους που οδηγούν τις γυναίκες στην φτώχεια, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Με το θέμα αυτό ασχολείται η επόμενη ενότητα.

II. ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ: ΕΞΑΡΤΗΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ, ΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ;

Η διερεύνηση των παραγόντων που συντελούν στη δημιουργία της φτώχειας των γυναικών αναπόφευκτα εστιάζει στους δεσμούς που υπάρχουν ανάμεσα στην αγορά εργασίας, την οικογένεια και το κράτος.

Η Αμειβόμενη εργασία των γυναικών

Το μεγαλύτερο μέρος του συνολικού εισοδήματος των περισσότερων ατόμων και νοικοκυριών που βρίσκονται προ της ηλικίας συνταξιοδότησης συνήθως προέρχεται από την αγορά εργασίας. Συνεπώς το εισόδημα που προέρχεται από την αγορά εργασίας διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην πιθανότητα ενός ατόμου ή ενός νοικοκυριού να βρίσκεται εντός ή εκτός της φτώχειας. Ωστόσο όταν εξετάζουμε το εισόδημα που προέρχεται από την αγορά εργασίας θα πρέπει να έχουμε υπόψιν ότι οι ευκαιρίες των γυναικών εντός αυτής συχνά επηρεάζονται από τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις. Θα επιστρέψουμε σε αυτό το θέμα στη συνέχεια.

Τα τελευταία χρόνια ο αριθμός των γυναικών που έχουν εισέλθει στην αγορά εργασίας έχει αυξηθεί σημαντικά. Η αύξηση της γυναικείας απασχόλησης είναι μία από τις πιο κυρίαρχες και επίμονες τάσεις στην Ευρωπαϊκή αγορά εργασίας κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών (Eurostat, 2002). Επομένως στη πλειοψηφία των ζευγαριών τόσο ο άνδρας όσο και η γυναίκα εργάζονται. Αλλά αν και τα ζευγάρια δύο εργαζομένων αποτελούν τον κανόνα και όχι την εξαίρεση, παρατηρείται ένας κατά φύλο διαχωρισμός της αγοράς εργασίας. Η αμειβόμενη εργασία των γυναικών είναι διαφορετική από αυτή των ανδρών.

Το 1999 η Eurostat δημοσίευσε μία έκθεση η οποία παρουσίαζε τα αποτελέσματα της *Ευρωπαϊκής Έρευνας Διάρθρωσης Αμοιβών* για το έτος 1995 [European Survey on the Structure of Earnings], η οποία διεξήχθη με τρόπο κατάλληλο για συγκριτικές αναλύσεις μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η έκθεση αυτή καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «οι γυναίκες δεν βρίσκονται σε ίδιες θέσεις εργασίας (συγκριτικά με τους άνδρες), βρίσκονται σε χαμηλότερα αμειβόμενες θέσεις» (Eurostat, 1999α:1). Σύμφωνα με την ίδια έρευνα υπάρχουν τουλάχιστον τρεις δομικοί παράγοντες που επιδρούν στις μισθολογικές διαφορές. Πρώτον, οι άνδρες και οι γυναίκες δεν κάνουν τις ίδιες δουλειές. Ενώ οι άνδρες είναι πιο πιθανό να ανήκουν στο επιστημονικό και ειδικευμένο χειρωνακτικό εργατικό δυναμικό, οι γυναίκες είναι πιο πιθανό να ανήκουν στο ειδικευμένο και ανειδίκευτο μη χειρωνακτικό εργατικό δυναμικό, γεγονός που αντικατοπτρίζεται στην κυριαρχία των γυναικών σε επαγγέλματα που σχετίζονται με τη γραμματειακή υποστήριξη, τη διδασκαλία και τη νοσηλευτική. Δεύτερον, το γυναικείο εργατικό δυναμικό είναι κατά μέσο όρο πιο νεανικό από το ανδρικό. Αυτό δεν οφείλεται μόνο στο ότι είναι μικρός ο αριθμός των γυναικών παλαιότερων γενεών που συμμετέχουν στην αγορά εργασίας. Συνδέεται και με το γεγονός ότι αρκετές γυναίκες διακόπτουν την επαγγελματική τους δραστηριότητα λόγω οικογενειακών υποχρεώσεων και επιστρέφουν στην αγορά εργασίας μετά από αρκετά χρόνια, εάν τελικά επιστρέψουν. Ως άμεση συνέπεια, οι γυναίκες έχουν κατά μέσο όρο λιγότερα χρόνια εργασιακής εμπειρίας και επομένως λιγότερες πιθανότητες να βρεθούν στα ανώτερα κλιμάκια της εργασιακής ιεραρχίας. Το γεγονός αυτό με τη σειρά του επιφέρει αρνητικά αποτελέσματα στο ύψος των αμοιβών τους. Τρίτον, υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στους άνδρες και στις γυναίκες στο επίπεδο και στον τύπο της εκπαίδευσης. Κατά μέσο όρο, περισσότεροι άνδρες παρά γυναίκες είναι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, και ταυτόχρονα, περισσότεροι άνδρες είναι απόφοιτοι τεχνολογικής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Η διαφορά αυτή αντικατοπτρίζεται και στο μέσο όρο των αμοιβών ανδρών και γυναικών που συνήθως είναι υψηλότερος για εργασία που απαιτεί τεχνολογική ειδίκευση.

Μολονότι οι παραπάνω τρεις παράγοντες -επάγγελμα, ηλικία, εκπαίδευση- θεωρείται ότι επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό την αμειβόμενη εργασία των γυναικών υπάρχουν επίσης και ορισμένοι άλλοι προσδιοριστικοί παράγοντες που διαμορφώνουν τις υπάρχουσες ανισότητες αμοιβών στη βάση του φύλου.

Ένας πρώτος τέτοιος παράγοντας είναι η υπερωριακή εργασία. Κατά τη διάρκεια του έτους 2001 στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 12% των εργαζομένων γυναικών και 17% των ανδρών πραγματοποίησαν υπερωρίες (Eurostat, 2004α). Ωστόσο, οι εργαζόμενοι δεν αμείβονται πάντα για την υπερωριακή εργασία που προσφέρουν. Αποτελέσματα μελετών υποδεικνύουν ότι οι άνδρες είναι πιο πιθανό, σε σχέση με τις γυναίκες, να λάβουν αμοιβή για την συμμετοχή σε υπερωριακή εργασία. Το 2001, στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 9% των ανδρών που εργαζόταν υπό καθεστώς πλήρους απασχόλησης έλαβε αμοιβή για τις υπερωριακή εργασία, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των γυναικών ανέρχονταν στο 4,5% (Eurostat, 2004β). Με άλλα λόγια, μόλις το ένα τρίτο των εργαζομένων γυναικών πλήρους απασχόλησης έλαβε αμοιβή για τις υπερωρίες που πραγματοποίησε. Ωστόσο, η ίδια έρευνα κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η σχετική συχνότητα της αμειβόμενης υπερωριακής εργασίας ανάμεσα σε μερικώς απασχολούμενους εργαζομένους είναι παρόμοια για άνδρες και γυναίκες.

Ας στρέψουμε τώρα την προσοχή μας στο θέμα της εργασίας μερικής απασχόλησης. Το 2001 στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το ποσοστό των μερικώς απασχολούμενων γυναικών ήταν 22%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους άνδρες ήταν μόλις 3% (Eurostat, 2003α). Η μερική απασχόληση μπορεί σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό να είναι εθελούσια ή ηθελημένη. Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης το 1996 το ένα πέμπτο των μερικώς απασχολούμενων γυναικών δήλωναν ότι επέλεξαν οι ίδιες να εργαστούν υπό αυτό το καθεστώς, ενώ σχεδόν οι μισές δήλωναν ότι αναγκάστηκαν να πράξουν έτσι λόγω οικογενειακών υποχρεώσεων, με την ευρεία έννοια του όρου (Eurostat, 2000). Εξάλλου υπάρχουν ελάχιστα εργαζόμενα ζευγάρια όπου και οι δύο σύζυγοι είναι μερικώς απασχολούμενοι ή που ο σύζυγος είναι μερικώς απασχολούμενος και η σύζυγος είναι πλήρως απασχολούμενη. Σύμφωνα με πρόσφατα στοιχεία από τις υπηρεσίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η πιο συνηθισμένη μορφή των ζευγαριών δύο εργαζομένων είναι να απασχολούνται πλήρως και οι δύο σύζυγοι/σύντροφοι (Eurostat, 2002). Παρατηρούνται ωστόσο σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα κράτη-μέλη ως προς αυτήν την τάση. Για παράδειγμα, το 1997 στην Ελλάδα, την Ισπανία και την Πορτογαλία τα εν λόγω ζευγάρια αποτελούσαν το 80% όλων των ζευγαριών δύο εργαζομένων, ενώ στην Ιταλία όπως και στη Γαλλία άνω του 70%. Αντίθετα, στην Ολλανδία αντιπροσώπευαν ποσοστό μόλις 36%, καθώς η

κυρίαρχη τάση ήταν ο σύζυγος να είναι πλήρως απασχολούμενος και η σύζυγος μερικώς. Εξίσου υψηλά ποσοστά εμφανίζουν το Ηνωμένο Βασίλειο και η Γερμανία, άνω του 40%, όπως και το Βέλγιο και το Λουξεμβούργο (Eurostat, 2002).

Τι αποκαλύπτουν όμως στην πραγματικότητα τα παραπάνω αποτελέσματα αυτών των μελετών; Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι οι γυναίκες είτε απασχολούνται συχνά σε εργασία μερικής απασχόλησης, ενδεχομένως λόγω του ότι αναλαμβάνουν ταυτόχρονα και μη αμειβόμενη οικιακή εργασία, με αποτέλεσμα να υφίστανται μισθολογικές διακρίσεις ή ότι συνδυάζουν την μη αμειβόμενη οικιακή εργασία με την αμειβόμενη εργασία πλήρους απασχόλησης, λογικά με πολλές δυσκολίες, και πάρα ταύτα οι μισθολογικές τους απολαβές είναι χειρότερες από αυτές των ανδρών.

Αυτό που παρατηρείται εντέλει είναι η ισχυρή συσχέτιση ανάμεσα στην αμειβόμενη εργασία των γυναικών και τις χαμηλές αποδοχές. Από την άλλη, οι περίοδοι χαμηλών αποδοχών μπορεί να εναλλάσσονται με περιόδους έλλειψης αποδοχών λόγω ανεργίας. Αποτελέσματα ερευνών υποδεικνύουν ότι οι χαμηλά αμειβόμενοι εργαζόμενοι έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να βιώσουν περιόδους ανεργίας και ότι όσοι είναι άνεργοι είναι πιο πιθανό να απασχοληθούν σε χαμηλά αμειβόμενες θέσεις εργασίας. Η εναλλαγή χαμηλής αμοιβής και ανεργίας αναφέρεται συχνά ως κύκλος «χαμηλής-αμοιβής καθόλου-αμοιβής» [“low-pay no-pay” cycle] και χαρακτηρίζει τη φύση αρκετών χαμηλά αμειβομένων θέσεων εργασίας (McKnight, 2002), σε αρκετές από τις οποίες απασχολούνται γυναίκες.

Η μη αμειβόμενη εργασία των γυναικών

Η θέση των γυναικών στην αγορά εργασίας είναι στενά συνδεδεμένη με στερεότυπες εικόνες για το ρόλο των φύλων εντός της οικογένειας και ιδιαίτερα με τις υποχρεώσεις των γυναικών για οικιακή εργασία. Αποτελέσματα ερευνών υποδεικνύουν ότι παρατηρείται μεγάλη διαφορά στον κατά φύλο διαχωρισμό της επικερδούς εργασίας – αμειβόμενη εργασία, επαγγελματικά ταξίδια, σπουδές – και της οικιακής εργασίας – ενασχόληση με τις δουλειές του σπιτιού, φροντίδα των μελών της οικογένειας (Eurostat, 2003β). Από τη μία πλευρά, η οικιακή εργασία (για παράδειγμα το μαγείρεμα, το καθάρισμα, το πλύσιμο των ρούχων και τα καθημερινά ψώνια) απαιτεί τακτική προσωπική φροντίδα. Από την άλλη, τα μικρά παιδιά, οι ενήλικες που είναι βαριά άρρωστοι ή πάσχουν από κάποια μορφή αναπηρίας, και

άλλοι ηλικιωμένοι συγγενείς, απαιτούν επίσης στενή και συνεχή φροντίδα. Η πλειονότητα αυτής της φροντίδας είναι μη αμειβόμενη και παρέχεται ακόμη από τις γυναίκες. Ως συνέπεια οι γυναίκες αναλαμβάνουν εργασία διπλής βάρδιας - αμειβόμενη και μη αμειβόμενη- ή βιώνουν περιόδους εκτός της αγοράς εργασίας ή/και περιόδους μερικής απασχόλησης καθώς εκπληρώνουν χρέη φροντιστών.

Συχνά υποτίθεται ότι οι γυναίκες φροντιστές στηρίζονται από κάποιο άλλο μέλος της οικογένειας που διαθέτει αμειβόμενη εργασία – όπως είναι ο σύζυγος. Ωστόσο αυτή η υπόθεση εξάρτησης αποτελεί στην πραγματικότητα μία από τις αιτίες που ωθούν τις γυναίκες στη φτώχεια και όχι λύση για την καταπολέμησή της (Alcock, 1997). Πρώτον, υπάρχουν αρκετές γυναίκες (ανύπαντρες, διαζευγμένες, μόνες μητέρες), που δεν έχουν πρόσβαση σε εισοδήματα που προέρχονται από την εργασία του συντρόφου. Δεύτερον, όπως είδαμε και στην προηγούμενη ενότητα, η κατανομή των πόρων εντός του νοικοκυριού και της οικογένειας ενδεχομένως να μην είναι δίκαιη και ίσως να αφήνει τις γυναίκες να ζουν κάτω από το επίπεδο διαβίωσης που απολαμβάνει ο σύντροφός τους. Επιπρόσθετα, το εισόδημα του συζύγου μπορεί να μην επαρκεί για την εξαρτώμενη σύζυγο και τα παιδιά. Σε αυτή την περίπτωση οι γυναίκες αναγκάζονται να αναζητήσουν αμειβόμενη απασχόληση ώστε να συμπληρώσουν το οικογενειακό εισόδημα και να αποτρέψουν την οικογένεια να διολισθήσει στη φτώχεια. Ωστόσο όπως συζητούν οι Millar και Glendinning (1989), το εισόδημα που προέρχεται από την αμειβόμενη εργασία των γυναικών συχνά θεωρείται δευτερεύον, με την έννοια ότι εκλαμβάνεται ως βοηθητικό της οικιακής τους εργασίας και λιγότερο σημαντικό από αυτό του άνδρα κουβαλητή. Αυτή η υποτίμηση της γυναικείας εργασίας έχει ως αποτέλεσμα την επιβολή και αναπαραγωγή χαμηλότερων μισθών στις γυναίκες.

Το ζήτημα όμως περιπλέκεται ακόμη περισσότερο. Τόσο η αμειβόμενη όσο και η μη αμειβόμενη οικιακή εργασία (είτε αναφέρεται στη φροντίδα του νοικοκυριού, είτε στη φροντίδα παιδιών και ενηλίκων), απαιτεί την κατανάλωση χρόνου. Χρειάζεται χρόνος αρχικά για την απόκτηση εισοδήματος και στη συνέχεια για την μετατροπή του σε υλικά αγαθά. Για παράδειγμα, ο Piachaud (1985) κατέγραψε σε μία μελέτη τις δραστηριότητες μίας μητέρας και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι επιπλέον ώρες που χρειάζονται για την φροντίδα ενός παιδιού προσχολικής ηλικίας είναι «περίπου 50 ώρες την εβδομάδα». Επομένως, η φτώχεια δεν σχετίζεται μόνο με το εισόδημα,

αλλά και με τον τρόπο με τον οποίο το εισόδημα και άλλοι πόροι δημιουργούνται και χρησιμοποιούνται. Σύμφωνα με τον Piachaud (1987) ο χρόνος που καταναλώθηκε για την επίτευξη ενός δεδομένου επίπεδου διαβίωσης είναι μία σημαντική διάσταση της φτώχειας. Σε αυτό το πλαίσιο, οι Millar και Glendinning (1992:9) υποστηρίζουν ότι «ο χρόνος των γυναικών εκτιμάται λιγότερο από των ανδρών: οι γυναίκες, που σε γενικές γραμμές απολαμβάνουν χαμηλότερες αμοιβές από τους άνδρες, εργάζονται περισσότερες ώρες για να επιτύχουν το ίδιο επίπεδο εισοδήματος, και ο χρόνος που απαιτείται για την μετατροπή αυτού του εισοδήματος σε αγαθά δαπανάται κυρίως από τις γυναίκες κατά τη διάρκεια της μη αμειβόμενης οικιακής τους εργασίας».

Αναφορικά με το τελευταίο, φεμινίστριες θεωρητικοί και άλλοι έχουν ασκήσει κριτική στον ορισμό της εργασίας που εξαντλείται στο πλαίσιο δραστηριοτήτων για τις οποίες λαμβάνεται αμοιβή, υποστηρίζοντας ότι αυτό οδηγεί στην υποτίμηση της μη αμειβόμενης εργασίας η οποία εκτελείται εντός του σπιτιού. Για παράδειγμα, οι Daly και Standing (2001:1) υποστηρίζουν ότι «η παροχή φροντίδας αποτελεί πραγματική εργασία και της αξίζει να εντάσσεται πλήρως στην ανάλυση της εργασίας». Μάλιστα αναπτύσσουν τον συλλογισμό τους υποστηρίζοντας ότι «υπάρχει ή θα έπρεπε να υπάρχει ένα ανθρώπινο δικαίωμα λήψης φροντίδας, που σημαίνει ότι θα έπρεπε να υπάρχει και ένα ανθρώπινο δικαίωμα παροχής φροντίδας ... το δικαίωμα που αναφέρεται στην παροχή και λήψη φροντίδας περιορίζεται από το δικαίωμα της μη υποχρέωσης στην παροχή φροντίδας» (ο.π.:1).

Αποτυχίες του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης

Τα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης αποτελούν ένα σημαντικό μέσο καταπολέμησης της φτώχειας στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες. Ωστόσο είναι επαρκώς αποδεδειγμένο ότι η μεταχείριση των γυναικών εντός του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης έχει καθοριστεί, σε μεγάλο βαθμό, βάσει της θέσεως των γυναικών στην αγορά εργασίας και της υποτιθέμενης οικονομικής τους εξάρτησης από τους άνδρες.

Αν και τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεσμεύονται από την οδηγία που αναφέρεται στην «ίση μεταχείριση» ανδρών και γυναικών, στην πράξη, όπως το θέτει η Daly (1989:56), «οι επιπτώσεις της κοινωνικής ασφάλισης είναι διαφορετικές για τους άνδρες και τις γυναίκες, γιατί άνδρες και γυναίκες ακολουθούν διαφορετικές

πορείες εντός του συστήματός της». Οι γυναίκες εισέρχονται στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης είτε έμμεσα, ως εξαρτώμενες από το σύζυγο, είτε άμεσα ως εργαζόμενες. Αντίθετα, οι άνδρες σχεδόν πάντα εισέρχονται στο σύστημα άμεσα, ως εργαζόμενοι.

Με άλλα λόγια, οι παροχές κοινωνικής ασφάλισης έχουν σχεδιαστεί να υποστηρίζουν μορφές οικογένειας στις οποίες άνδρες και γυναίκες έχουν συγκεκριμένους ρόλους, που προσδιορίζονται βάσει του φύλου τους. Οι γυναίκες, λόγω της θέσης τους στην αγορά εργασίας και της υπόθεσης που τις θέλει να παρέχουν δωρεάν φροντίδα στα πλαίσια της οικογένειας, συχνά δυσκολεύονται να θεμελιώσουν ασφαλιστικά δικαιώματα. Εξαρτώνται, λοιπόν, από χαμηλότερες, μη ανταποδοτικές παροχές, οι οποίες, με τη σειρά τους, ενισχύουν την οικονομική τους εξάρτηση και τις οδηγούν στη φτώχεια.

III. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΑΙ ΦΤΩΧΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Σκοπός της διερεύνησης που ακολουθεί είναι να εξετάσει κατά πόσο οι γυναίκες στην Ελλάδα διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας εν συγκρίσει με τους άνδρες. Τα στατιστικά δεδομένα που χρησιμοποιήθηκαν προέρχονται από την έρευνα του Ευρωπαϊκού Πάνελ Νοικοκυριών [European Community Household Panel (ECHP)]¹ για τα έτη 1995-1997 (κύματα 2 έως 4). Το Ευρωπαϊκό Πάνελ Νοικοκυριών αν και περιέχει έναν πλούτο στατιστικών στοιχείων δεν παύει να παρουσιάζει και ορισμένους περιορισμούς. Δύο είναι εκείνοι που σχετίζονται περισσότερο με τη μελέτη της φτώχειας των γυναικών. Ο πρώτος έγκειται στο σχετικά περιορισμένο αριθμό παρατηρήσεων σε εθνικό επίπεδο, ο δεύτερος στον τρόπο με τον οποίο γίνεται ο κατά φύλο διαχωρισμός των στατιστικών στοιχείων που προέρχονται από πολυμελή νοικοκυριά – βασίζεται στην υπόθεση της ίσης κατανομής των πόρων εντός του νοικοκυριού. Ωστόσο τα δεδομένα της έρευνας ECHP συμπεριλαμβάνουν μία σειρά δεικτών διαχωρισμένους κατά φύλο και μας επιτρέπουν να εκτιμήσουμε τον αριθμό

¹ Η έρευνα ECHP πραγματοποιήθηκε για πρώτη φορά το 1994 με σκοπό τη συλλογή πληροφοριών αναφορικά με την κοινωνική διάσταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά του Ευρωπαϊκού Πάνελ Νοικοκυριών είναι ότι πρόκειται για ετήσια επαναλαμβανόμενη έρευνα στο ίδιο δείγμα και συνεπώς επιτρέπει τη διαχρονική διερεύνηση μίας σειράς θεμάτων, περιέχει δεδομένα κατάλληλα για συγκριτικές αναλύσεις μεταξύ των διαφόρων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και ότι αποτελεί μία πολυδιάστατη έρευνα που καλύπτει ένα ευρύ πεδίο δημογραφικών, οικονομικών και κοινωνικών θεμάτων.

των γυναικών που διατρέχουν κίνδυνο φτώχειας. Αυτό που αδυνατούν να περιγράψουν είναι η εμπειρία των γυναικών που διαβιούν σε συνθήκες φτώχειας. Κάτι τέτοιο θα απαιτούσε μία ποιοτική προσέγγιση, η οποία ξεπερνά τα όρια της παρούσας διερεύνησης.

Το ποσοστό της εισοδηματικής φτώχειας στην Ελλάδα παραμένει αρκετά υψηλό κατά τη διάρκεια των τριών ετών υπό μελέτη. Επιπρόσθετα, το επίπεδο φτώχειας τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών φαίνεται να είναι αρκετά σταθερό στο πέρασμα του χρόνου. Ως αποτέλεσμα παρατηρείται ένας υψηλός κίνδυνος παρατεταμένης φτώχειας.² Πιο συγκεκριμένα, ο βαθμός της παρατεταμένης φτώχειας είναι 11% και κυμαίνεται μεταξύ 10% για τους άνδρες και 12% για τις γυναίκες (βλ. Πίνακα 1).

Το διάγραμμα 1 μας δείχνει τον κίνδυνο φτώχειας μετά από τις κοινωνικές μεταβιβάσεις για τα έτη 1995, 1996 και 1997 παρουσιάζοντας τα δεδομένα ταξινομημένα κατά φύλο και ηλικία. Εάν εστιάσουμε στην κατανομή των ποσοστών φτώχειας στο σύνολο των ηλικιακών ομάδων θα παρατηρήσουμε ότι υπάρχει κατά φύλο διαφοροποίηση μόνο κατά το πρώτο έτος της μελέτης. Υπάρχουν ωστόσο σημαντικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα σε συγκεκριμένες ηλικιακές ομάδες, ιδιαιτέρως ανάμεσα στις ηλικιακές ομάδες «50-64» και «65+». Σε αυτές τις δύο ηλικιακές κατηγορίες οι γυναίκες διατρέχουν υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας από ότι οι άνδρες κατά τη διάρκεια όλων των ετών που εξετάσαμε. Μία δεύτερη διαφοροποίηση παρατηρείται στις ηλικιακές ομάδες «0-15» και «16-24». Τα δεδομένα όμως που αναφέρονται σε αυτές τις ηλικιακές κατηγορίες πρέπει να χρησιμοποιούνται με επιφύλαξη δεδομένου ότι περιλαμβάνουν έναν μεγάλο αριθμό ατόμων που βρίσκονται στην εκπαίδευση. Είναι γνωστό ότι στην Ελλάδα τα άτομα αυτά απολαμβάνουν εισοδηματικές μεταβιβάσεις από τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας.

Η ταξινόμηση του πληθυσμού κατά φύλο και επαγγελματική κατάσταση εμφανίζει μία κατανομή των συνολικών ποσοστών φτώχειας όπου οι γυναίκες διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας από ότι οι άνδρες, ανεξάρτητα από την επαγγελματική τους κατάσταση (βλ. διάγραμμα 2). Εάν εξετάσουμε τις επιμέρους κατηγορίες θα διαπιστώσουμε ότι οι γυναίκες σημειώνουν υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας στις ομάδες

² Άτομα που ήταν φτωχά κατά τη διάρκεια και των τριών ετών υπό μελέτη.

«μισθωτός/ όχι αυτοαπασχολούμενος» και «συνταξιούχος». Τα αποτελέσματά μας υποδεικνύουν την ύπαρξη ενός υψηλού κινδύνου φτώχειας για τις γυναίκες που κατατάσσονται σε αυτές τις δύο κατηγορίες, ο οποίος παραμένει αμείωτος κατά τη διάρκεια των ετών υπό μελέτη. Αντίθετα, οι γυναίκες που κατατάσσονται στις κατηγορίες «αυτοαπασχολούμενος» ή «άνεργος» παρουσιάζουν χαμηλότερο κίνδυνο φτώχειας εν συγκρίσει με τους άνδρες των αντίστοιχων κατηγοριών.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της μέχρι τώρα διερεύνησης οι γυναίκες στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια των ετών υπό μελέτη εμφανίζονται να διατρέχουν οριακά μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας από τους άνδρες. Επιπρόσθετα παρατηρούμε ότι οι γυναίκες εμφανίζουν υψηλότερο κίνδυνο παρατεταμένης φτώχειας από ότι οι άνδρες. Τα υψηλότερα ποσοστά φτώχειας των γυναικών συγκεντρώνονται στις ηλικιακές ομάδες «50-64» και «65+» και στις κατηγορίες επαγγελματικής κατάστασης «μισθωτοί» και «συνταξιούχοι». Θα μπορούσαμε ενδεχομένως να συσχετίσουμε το ποσοστό φτώχειας της ηλικιακής ομάδας «65+» με αυτό της κατηγορίας επαγγελματικής κατάστασης «συνταξιούχοι». Το ίδιο θα μπορούσε να συμβεί και για την ηλικιακή ομάδα «50-64». Το θεσμικό πλαίσιο της κοινωνικής ασφάλισης στην Ελλάδα συχνά ωθεί τις εργαζόμενες γυναίκες-μητέρες στην πρόωρη συνταξιοδότηση (Ματσαγγάνης και Πετρόγλου, 2001). Αυτή όμως δεν είναι η μόνη πιθανή εξήγηση. Όπως έχει ήδη αναφερθεί οι γυναίκες συχνά αναγκάζονται να διακόψουν την αμειβόμενη απασχόληση λόγω οικογενειακών δεσμεύσεων, γεγονός που συνεπάγεται μισθολογικές ανισότητες μεταξύ ανδρών και γυναικών.

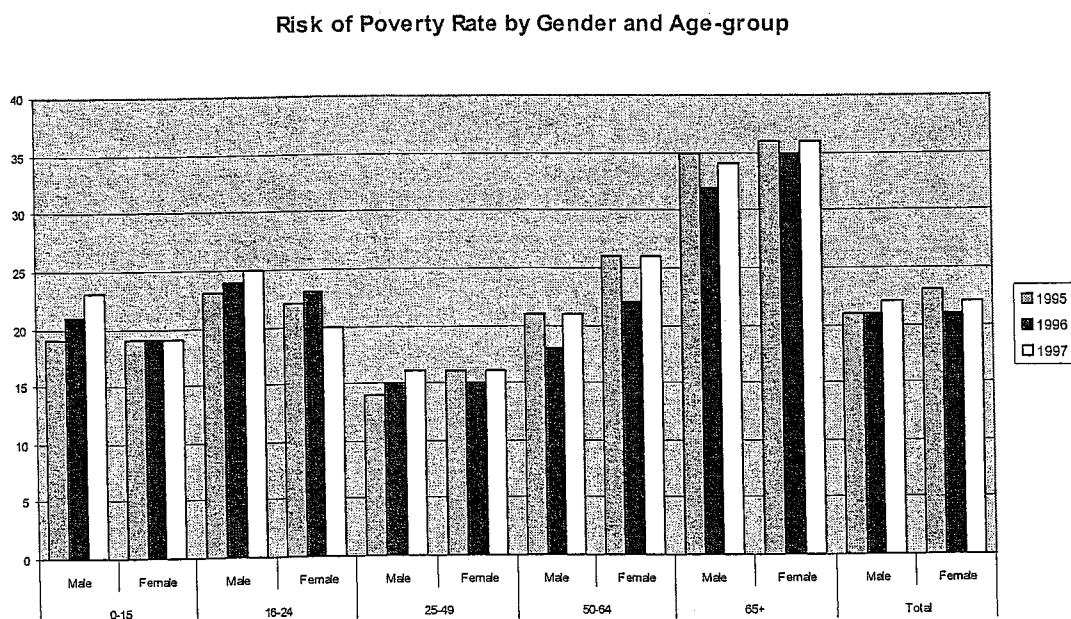
Ο Πίνακας 2 δείχνει το μισθολογικό χάσμα μεταξύ ανδρών και γυναικών για τα έτη που εξετάζουμε. Ο ωριαίος ακαθάριστος μισθός των γυναικών είναι χαμηλότερος από τον αντίστοιχο των ανδρών κατά τη διάρκεια και των τριών ετών της μελέτης. Πιο συγκεκριμένα, ο ωριαίος ακαθάριστος μισθός των γυναικών εκτιμάται ότι είναι 17% χαμηλότερος από αυτόν των ανδρών το έτος 1995, 15% χαμηλότερος το έτος 1996 και 13% χαμηλότερος το έτος 1997.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Alcock, P., (1997), *Understanding Poverty*, 2nd edition, London: Palgrave.
- Daly, M. (1989), *Women and Poverty*, Dublin: Attic.
- Daly, M. and Standing, G., (2001), "Introduction", in Daly, M., (ed.), *Care Work: the quest for security*, Geneva: International Labour Office, pp. 1-11.
- European Communities (2002), *Joint Report on Social Inclusion*, Directorate-General for Employment and Social Affairs Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Eurostat (1999α), *Statistics in Focus: Women's Earnings in the E.U. - 28% less than men's*, Luxembourg: European Communities.
- Eurostat (2000), *Statistics in Focus: Low-wage Employees in E.U. Countries*, Luxembourg: European Communities.
- Eurostat (2002), *Statistics in Focus: Women and Men Reconciling Work and Family Life*, Luxembourg: European Communities.
- Eurostat (2003α), *Statistics in Focus: Labour Reserve – people outside the labour force*, Luxembourg: European Communities.
- Eurostat (2003β), *Statistics in Focus: How Women and Men Spend their Time – results from 13 European countries*, Luxembourg: European Communities.
- Eurostat (2004α), *Statistics in Focus: Working Overtime*, Luxembourg: European Communities.
- Eurostat (2004β), *Statistics in Focus: Working Times*, Luxembourg: European Communities.
- Glendinning, C. and Millar, J., (1989), "New directions for Research on Women and Poverty: challenges to our thinking and practice", in Graham, H. and Popay, J., (eds.), *Women and Poverty: exploring the research and policy agenda*, London: Thomas Coram Research Unit/ Warwick: University of Warwick, pp. 4-13.
- Glendinning, C. and Millar, J., (1991), "Poverty: the forgotten Englishwoman – reconstructing research and policy on poverty", in Maclean, M. and Groves, D., (eds.), *Women's Issues in Social Policy*, London: Routledge, pp. 20-37.
- Glendinning, C. and Millar, J., (eds.), (1992), *Women and Poverty in Britain: the 1990's*, Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Lewis, J. and Piachaud, D., (1992), "Women and Poverty in the Twentieth Century", in Glendinning, C. and Millar, J., (eds.), *Women and Poverty in Britain: the 1990's*, Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, pp. 27-45.
- Ματσαγγάνης, Μ. και Πετρόγλου, Α., (2001), *Το Σύστημα Κοινωνικής Προστασίας και οι Γυναίκες*, Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ).
- McKnight, A., (2002), "Low-paid Work: drip-feeding the poor", in Hills, J., Le Grand, J. and Piachaud, D., (eds.), *Understanding Social Exclusion*, Oxford: Oxford University Press, pp. 97-117.
- Millar, J., (1989), "Social Security, Equality and Women in the UK", in *Policy and Politics*, Volume 17, Issue 4, pp. 311-319.
- Millar, J. and Glendinning, C., (1989), "Gender and Poverty", in *Journal of Social Policy*, Volume 18, Issue 3, pp. 363-381.
- Pahl, J., (1989), *Money and Marriage*, Basingstoke: Macmillan.
- Pahl, J. (2000), "Social Polarisation in the Electronic Economy", in Crompton, R., Devine, F., Savage, M. and Scott, J., (eds.), *Renewing Class Analysis*, Oxford: Blackwell, pp. 87-106.

- Piachaud, D., (1985), "Round About Fifty Hours a Week: the time costs of children", in *Poverty Pamphlet*, No. 64, London: Child Poverty Action Group.
- Piachaud, D., (1987), "Problems of the Definition and Measurement of Poverty", in *Journal of Social Policy*, Volume 116, Issue 2, pp. 147-164.
- Scott, H., (1984), *Working your Way to the Bottom: the feminization of poverty*, London: Pandora Press.
- Vogler, C. and Pahl, J., (1994), "Money, Power and Inequality within Marriage", in *Sociological Review*, Volume 42, Issue 2, pp. 263-288.

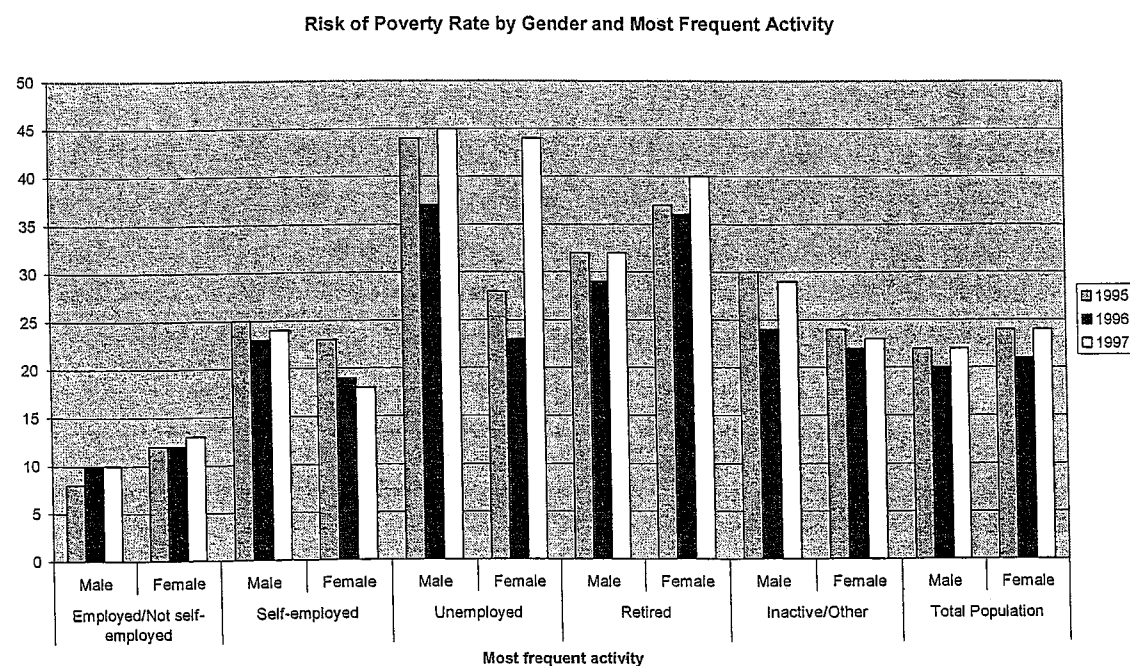
**Διάγραμμα 1: Κίνδυνος Φτώχειας μετά από τις κοινωνικές μεταβιβάσεις
κατά φύλο και ηλικιακή ομάδα (έτη 1995, 1996, 1997)**

Πηγή: Eurostat (ECHP)

Σημείωση: Η γραμμή φτώχειας ορίζεται ως το 60% της διαμέσου του διαθέσιμου ισοδύναμου εισοδήματος

Διάγραμμα 2: Κίνδυνος Φτώχειας μετά από τις κοινωνικές μεταβιβάσεις κατά φύλο και επαγγελματική κατάσταση (έτη 1995, 1996, 1997)

Πηγή: Eurostat (ECHP)

Σημείωση: Ποσοστό ατόμων 16 ετών και άνω με ισοδύναμο εισόδημα χαμηλότερο του 60% της διαμέσου.

**Πίνακας 1: Κίνδυνος παρατεταμένης φτώχειας κατά φύλο
(έτη 1995, 1996, 1997)**

Σύνολο	Ανδρες	Γυναίκες
11%	10%	12%

Πηγή: Eurostat (ECHP)

Σημείωση: Ποσοστό ατόμων με ισοδύναμο εισόδημα χαμηλότερο του 60% της διαμέσου για τρία συνεχή έτη.

**Πίνακας 2: Μισθολογικό χάσμα μεταξύ των φύλων
(έτη 1995, 1996, 1997)**

Έτος	Χάσμα αμοιβών ανδρών και γυναικών
1995	83%
1996	85%
1997	87%

Πηγή: Eurostat (ECHP)

Σημείωση: Ακαθάριστη ωριαία αμοιβή γυναικών ως ποσοστό της ακαθάριστης ωριαίας αμοιβής των ανδρών. Ο πληθυσμός αποτελείται από άτομα ηλικίας 16-64 ετών στην που εργάζονται τουλάχιστον 15 ώρες ανά εβδομάδα.